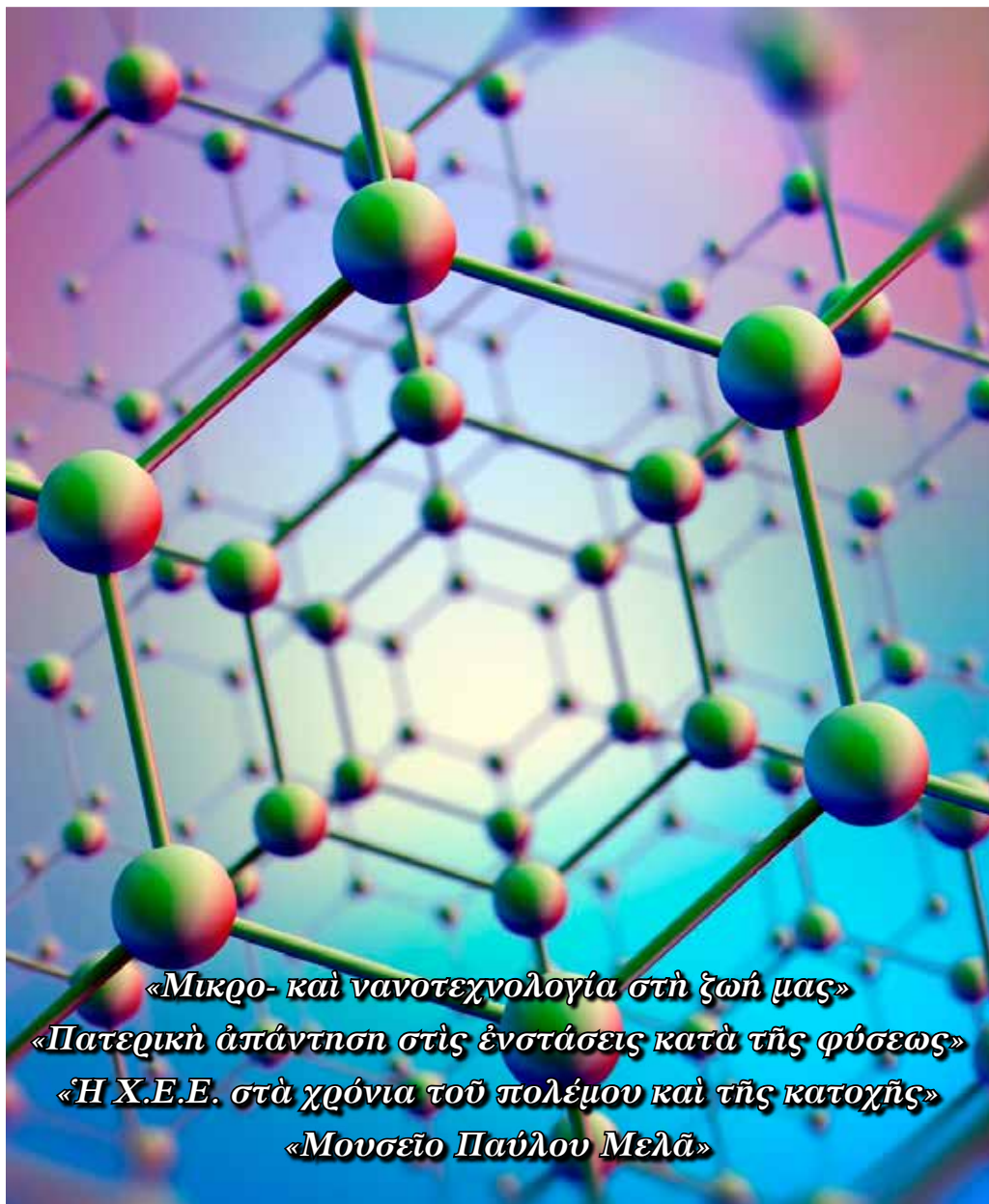


ΑΚΤΙΝΕΣ



ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 83^ο | ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020 | ΑΡΙΘ. 784



«Μικρο- και νανοτεχνολογία στη ζωή μας»

«Πατερική απάντηση στις ένστάσεις κατά της φύσεως»

«Η Χ.Ε.Ε. στα χρόνια του πολέμου και της κατοχής»

«Μουσείο Παύλου Μελά»

ΝΑ ΕΞΟΡΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ Γ.Β.Μ.	201
ΜΙΚΡΟ- ΚΑΙ ΝΑΝΟΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ. ΜΙΑ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΕΠΑΝΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΚΛΑΔΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΜΠΝΕΥΣΗ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΟΓΓΟΛΙΔΗΣ	204
ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ. Η ΓΗ ΚΑΘΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	216
Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΖΩΗ ΓΚΕΝΑΚΟΥ	225
ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΛΑ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	236
ΠΙΝΑΚΕΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 2020	238
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΟΥ (2020)	243



216



236

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θερίξιόνος 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Αθήνα, Δεκέμβριος 2020

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

ΝΑ ΕΞΟΡΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

Αχώριστος σύντροφος στη ζωή μας οί δοκιμασίες και οί θλίψεις. Καί μόνο τῆς δικῆς μας; Τὸ ἴδιο φαινόμενο καί στὴ ζωὴ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς γίνινης παρουσίας Του ὡς τὴν τελευταία, ἀπὸ τὴ θεία γέννηση ὡς τὴν σταύρωση, συνεχεῖς οἱ δοκιμασίες.

Δὲν πρόλαβαν νὰ ἀναχωρήσουν οἱ Μάγοι, καὶ ὁ οὐράνιος ἀπεσταλμένος φέρνει τὸ μίνιμα τῆς φυγῆς στὸν Ἰωσήφ. «Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον...»



*Ἡ πίστη τοῦ Ἰωσήφ δοκιμάζεται, ἀλλὰ δὲν σκανδαλίζεται
ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Αἰνιγματικὴ φαίνεται,
ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ προσταγὴ τοῦ ἀγγέλου γιὰ φυγὴ.
Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ οὐρανοῦ δὲν εἶχε πεῖ πιὸ μπροστὰ
ὅτι τὸ νεογέννητο θεῖο Βρέφος θὰ σώσει τὸν λαό του;
Καὶ τώρα οὔτε τὸν ἑαυτό του δὲν μπορεῖ νὰ σώσει,
ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ πάρουν ὅλοι τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας
καὶ τῆς μακρινῆς ἀποδημίας; Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀντίθετα
μὲ τὶς ὑποσχέσεις πὺν τοὺς ἔχουν δοθεῖ;*

(Ματθ. β' 13). Σήκω, πάρε τὸ παιδί καὶ φύγε στὴν Αἴγυπτο. Ἐγκαταλείψτε τὴ γῆ σας καὶ φύγετε στὴ χώρα τῆς ἐξορίας σας.

Νέα δοκιμασία γιὰ τὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν παρθένο Μαρία. Ἡ ἀγία

Οἰκογένεια στὴν ἐξορία, στὴν προσφυγία. Καὶ ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ἰωσήφ οὐκ ἐσκανδαλίσθη, οὐδὲ εἶπεν: Αἰνίγμα τὸ πρᾶγμά ἐστιν· οὐ πρόων ἐλεγε, ὅτι σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ; Καὶ νῦν οὐδὲ

ἐαυτὸν σώζει, ἀλλὰ φυγῆς ἡμῖν χρεία καὶ ἀποδημίας καὶ μακρᾶς μεταστάσεως· ἐναντία τῇ ὑποσχέσει τὰ γινόμενα».

Ἡ πίστη τοῦ Ἰωσήφ δοκιμάζεται, ἀλλὰ δὲν σκανδαλίζεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Αἰνιγματική φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ προσταγὴ τοῦ ἀγγέλου γιὰ φυγὴν. Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ οὐρανοῦ δὲν εἶχε πεῖ πιὸ μπροστὰ ὅτι τὸ νεογέννητο θεῖο Βρέφος θὰ σώσει τὸν λαό του; Καὶ τώρα οὔτε τὸν ἑαυτό του δὲν μπορεῖ νὰ σώσει, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ πάρουν ὅλοι τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας καὶ τῆς μακρινῆς ἀποδημίας; Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀντίθετα μὲ τὶς ὑποσχέσεις ποὺ τοὺς ἔχουν δοθεῖ;

τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καταδίωξε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ ἔβαλε σὲ δοκιμασία τὸ θεῖο Βρέφος, τὴν Παναγία μητέρα Του καὶ τὸν δίκαιο Ἰωσήφ.

Ἀλλὰ ἡ προσφυγία καὶ οἱ ἐξορίες τῶν δικαίων, τῶν ἀθώων, δὲν σταμάτησαν. Ἐξακολουθοῦν μέχρι σήμερα. Οἱ τύραννοι δὲν ἔπαυσαν νὰ καταδιώκουν ὅλους ὅσους θεωροῦν πρόσκομμα στὰ παράνομα σχέδιά τους. Καὶ δὲν διώκονται μόνον οἱ μεγάλοι. Καραβάνια τὰ ἀθῶα γυναικόπαιδα παίρνουν τόσο συχνὰ τὸν, χωρὶς ἐπιστροφή, δρόμο τῆς προσφυγίας. Μακριὰ ἀπὸ τοὺς τόπους ποὺ ἔζησαν, ποὺ ἀγάπησαν, ποὺ ζυμώθηκαν μαζί τους, ποὺ τὸ κάθε τι τοὺς

*Ἀλλὰ ὁ κόσμος μας, ἡ σύγχρονη οἰκογένεια, γνώρισε
κι ἄλλου εἴδους ἐξορίες. Ἐξόριστη συχνὰ ἡ γυναίκα
ἀπὸ τὸ σπίτι της. Τὸ εὐκόλο διαζύγιο τὴν ἀναγκάζει συχνὰ
νὰ τὸ ἐγκαταλείπει, νὰ φεύγει κυνηγημένη μακριὰ ἀπὸ
ὅλους ἐκείνους καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ πόθησε, ποὺ ἀγάπησε,
ποὺ σύνδεσε τὴ ζωὴ της. Χιλιάδες γνωρίζουν κάθε χρόνο,
στὴ μικρὴ χώρα μας, τὴν τραγωδία τῆς ἐξορίας αὐτῆς.*

Καὶ ὅμως, ὁ πιστὸς Ἰωσήφ δὲν περιεργάζεται τὸ θεϊκὸ σχέδιο. Δὲν μεμψιμοιρεῖ. Δὲν κρίνει μὲ τὰ περιορισμένα ἀνθρώπινα κριτήρια τὶς βουλὲς τοῦ Θεοῦ. Ὑπακούει καὶ πείθεται καὶ μὲ προθυμία δέχεται καὶ ὑπομένει τοὺς πειρασμούς, ὅσο ἀκατανόητοι κι ἂν φαίνονται. Ξέρει πῶς ὅποιος ἀναλαμβάνει νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ θεϊκὸ σχέδιο πρέπει νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀντιμετωπίσῃ θλίψεις καὶ δοκιμασίες.

«**Φεῦγε εἰς Αἴγυπτον**». Ἡ ἁγία Οἰκογένεια, μιὰ Οἰκογένεια ἐξόριστων. Πρόσφυγες καὶ φυγάδες. Διπλὴ ἡ ἐξορία καὶ ἄγνωστος ὁ χρόνος διαρκείας. Ἐξόριστοι πρῶτα σὲ ξένη χώρα, στὴν Αἴγυπτο, καὶ ὕστερα, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἡρώδη, στὴ Γαλιλαία, ἀφοῦ ἡ Ἰουδαία τοὺς ἦταν ἀπαγορευμένη. Τὸ τυφλὸ πάθος

μιλοῦσε. Ἕνα ξερίζωμα πιὸ ὀδυνηρὸ καὶ ἀπὸ τὸ ξερίζωμα τῆς καρδιάς.

Πόσες τέτοιες δραματικὲς καὶ τραγικὲς συγχρόνως ἐξορίες ἔζησε ἡ ἐποχὴ μας! Ἐξορίες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἀνεξίτηλο στίγμα γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Λησμονήσαμε τὰ πρόσφατα ἀνθρώπινα φορτία, στοιβαγμένα χειρότερα ἀπὸ ζῶα, στὰ σαπιοκάραβα τῆς ντροπῆς καὶ τοῦ θανάτου, ποὺ ἔφευγαν κυνηγημένα, μὲ τὴ φρίκη στὰ πρόσωπα, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴ μανία τοῦ σύγχρονου βαρβαρισμοῦ. Πόσοι ἄλλοι πολιτικοὶ πρόσφυγες ἀναγκάζονται καθημερινά, σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς, νὰ ἐγκαταλείπουν τοὺς προσφιλεῖς τους! Καὶ ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τόσος λόγος γίνεται γιὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα!

Ἀλλὰ ὁ κόσμος μας, ἡ σύγχρονη οἰκογένεια, γνώρισε κι ἄλλου εἴδους ἐξορίες. Ἐξόριστη συχνὰ ἡ γυναῖκα ἀπὸ τὸ σπίτι της. Τὸ εὐκόλο διαζύγιο τὴν ἀναγκάζει συχνὰ νὰ τὸ ἐγκαταλείπει, νὰ φεύγει κυνηγημένη μακριὰ ἀπὸ ὅλους ἐκείνους καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ πόθησε, ποὺ ἀγάπησε, ποὺ σύνδεσε τὴ ζωὴ της. Χιλιάδες γνωρίζουν κάθε χρόνο, στὴ μικρὴ

ἀλλοτρίωση ἀπὸ τὴν προσωπικότητά τους, μὲ τὰ σύγχρονα ναρκωτικά τοῦ πνεύματος ποὺ τοὺς προσφέρει ἄφθονα! Ναρκωτικά, ἀλκοολισμός, πανσεξουαλισμός, σύγχρονες αἱρέσεις, ἐξορίζουν καθημερινὰ ἀναρίθμητες ὑπάρξεις ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους, ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους.

Ἡ προσευχή μας, ἰδιαίτερα τὶς ἡμέρες αὐτές, ἃς ἀνέβει θερμὴ πρὸς Ἐκεῖνον

*Κι ὕστερα οἱ νέοι μας ποὺ ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀστοργία
τῆς ἐποχῆς μας τοὺς ἀναγκάζει νὰ παίρνουν τὸν δρόμο
τῆς ξενιτιάς γιὰ ἓνα χαρτί, στὴν πιὸ κρίσιμη περίοδο
τῆς ζωῆς τους. Καὶ πόσους ἄλλους τοὺς σπρώχνει
σὲ μιὰ ἄλλου εἴδους ἐξορία, σὲ ἐξορία ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους,
σὲ ἀλλοτρίωση ἀπὸ τὴν προσωπικότητά τους,
μὲ τὰ σύγχρονα ναρκωτικὰ τοῦ πνεύματος
ποὺ τοὺς προσφέρει ἄφθονα! Ναρκωτικά, ἀλκοολισμός,
πανσεξουαλισμός, σύγχρονες αἱρέσεις, ἐξορίζουν
καθημερινὰ ἀναρίθμητες ὑπάρξεις ἀπὸ τὰ σπίτια τους,
ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους, ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους.*

χώρα μας, τὴν τραγωδία τῆς ἐξορίας αὐτῆς.

Κι ὕστερα οἱ νέοι μας ποὺ ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀστοργία τῆς ἐποχῆς μας τοὺς ἀναγκάζει νὰ παίρνουν τὸν δρόμο τῆς ξενιτιάς γιὰ ἓνα χαρτί, στὴν πιὸ κρίσιμη περίοδο τῆς ζωῆς τους. Καὶ πόσους ἄλλους τοὺς σπρώχνει σὲ μιὰ ἄλλου εἴδους ἐξορία, σὲ ἐξορία ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, σὲ

πού, ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά Του, γνώρισε τὴ δοκιμασία τοῦ διωγμοῦ, νὰ ἐξορίσει κάθε εἶδους ἐξορία ἀπὸ τὸν πλανήτη μας καὶ νὰ δώσει νὰ κυριαρχήσει παντοῦ ἡ δική Του εἰρήνη καὶ εὐδοκία.

Γ.Β.Μ.



ΜΙΚΡΟ- ΚΑΙ ΝΑΝΟΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

Μιά πορεία προς επανένωση των επιστημονικών κλάδων και μιὰ ανάγκη για θεολογική έμπνευση

Περίληψη: Παρουσιάζουμε μιὰ εισαγωγή στη μικρο- και νανοτεχνολογία και τις εφαρμογές της στην καθημερινή ζωή. Συγκρίνουμε τὰ ἐπιτεύγματα τῆς νανοτεχνολογίας με ἀντίστοιχα τῆς φύσεως, εἰσάγοντας τὸ πεδίο τῆς βιομηχανικῆς. Ἐξετάζουμε τὴ διεπιστημονικότητα τῆς νανοτεχνολογίας καὶ τὴ σχέση της με τὴ νομικὴ, τὴν οἰκονομία, κοινωνία καὶ θεολογία. Τονίζουμε ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς νανοτεχνολογίας, ὅπως τὴ σημασία στὴ λεπτομέρεια, τὸ ἐφίμερον, τὶς προκλίσεις τῶν ἐπιτευγμάτων της στὴν καθημερινή ζωή, καὶ δίνουμε ἔμφαση στὴν ἀνάγκη νοσηματοδότησης τῆς νανοτεχνολογίας μέσω συνδεδεσῆς με τὴ θεολογία. Ἐπιμένουμε στὴν ἀνάγκη τῆς κοινῆς ἐκπαίδευσης σὲ τεχνολογία καὶ θεολογία τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν δύο κατευθύνσεων καὶ τῆς προοπτικῆς μιᾶς «ἐλληνικῆς» θεώρησης τῆς νανοτεχνολογίας, ποὺ ἐξυπηρετεῖ πολυδιάστατα καὶ ὄχι μονοδιάστατα τὸν ἄνθρωπο ὡς πνευματικὸ καὶ ταυτόχρονα ὕλικό ὄν.

Ἡ κλίμακα τῶν μεγεθῶν: Ἀπὸ τὸ μέτρο στὸ νανόμετρο

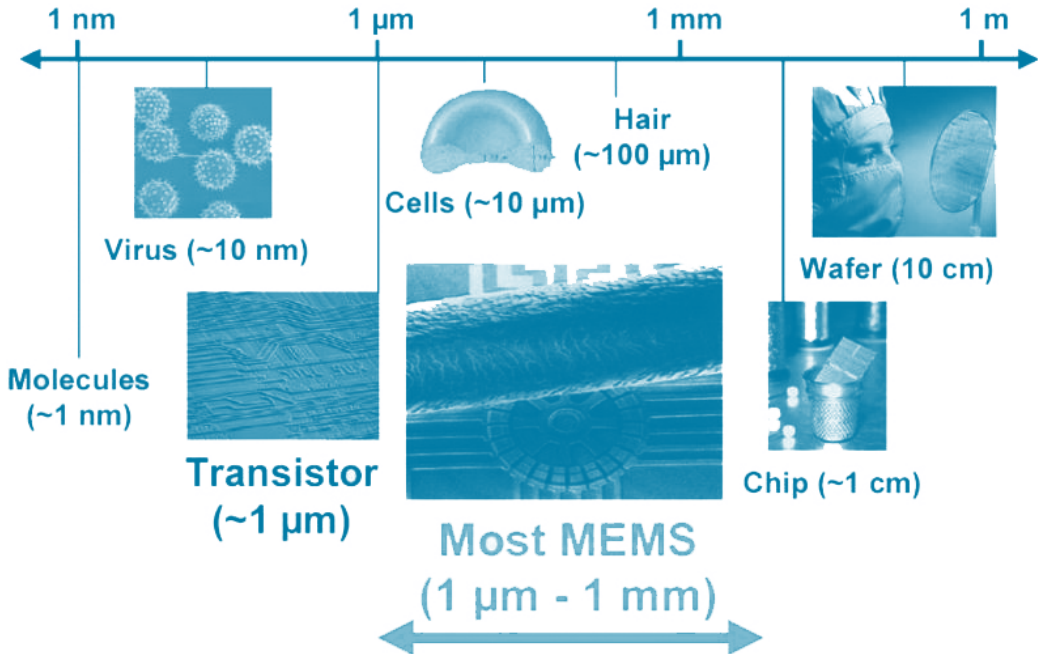
Πρὶν τὴν παρουσίαση τοῦ θέματος, χρειάζεται νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ κλίμακα τῶν μεγεθῶν, ποὺ φαίνεται στὸ Σχῆμα 1. Βλέπουμε τὸ 1 μέτρο (m), τὸ ἓνα χιλιοστὸ τοῦ μέτρου (mm), τὸ ἓνα μικρόμετρο (ἑκατομμυριοστὸ τοῦ μέτρου, μm) καὶ τὸ ἓνα νανόμετρο (δισεκατομμυριοστὸ τοῦ μέτρου, nm). Στὸ Σχῆμα 1 φαίνεται καὶ ἓνα δισκίو πυριτίου. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ δισκίο κόβουμε τὶς ψηφίδες (τὰ τσιπάκια). Κάθε ψηφίδα, σὰν κι αὐτὴ ποὺ ἔχει ὁ ἐπεξεργαστὴς τοῦ κινητοῦ, εἶναι τῆς τάξης τοῦ ἑνὸς ἑκατοστοῦ καὶ περιέχει μέσα ἑκατομμύρια τρανζίστορ. Κάθε τρανζίστορ εἶναι τῆς τάξης τοῦ ἑνὸς μικρομέτρου, καὶ ἡ πύλη τοῦ τρανζίστορ σήμερα, ποὺ εἶναι τὸ πιὸ μικρὸ του κομμάτι, εἶναι τῆς τάξης τῶν 30nm, πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἓνα προϊόν νανοηλεκτρονικῆς. Στὴ φύση τὰ μόρια εἶναι τῆς τάξης τοῦ 1nm, οἱ ιοὶ τῆς τάξης τῶν 100nm, τὰ κύτταρα τῆς τάξης τῶν 1-10 μm , καὶ μιὰ τρίχα τῆς κεφαλῆς μας εἶναι τῆς τάξης τῶν

100 μm (0,1mm). Ἡ νανοτεχνολογία ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ 1nm, δηλαδὴ 10⁻⁹m, καὶ φτάνει μέχρι τὰ 100nm. Ἀπὸ 0,1-100 μm =0,1 m εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς μικροτεχνολογίας, καὶ ὑπάρχει ἓνας ἐπιστημονικὸς κλάδος ποὺ λέγεται Μικρο-Ηλεκτρο-Μηχανικὰ-Συστήματα (MEMS) ἢ ἀπλῶς μικροσυστήματα. Ἕνα κλασικὸ παράδειγμα μικροσυστήματος εἶναι ὁ ἀνιχνευτὴ ἐπιταχύνσεως ποὺ ὑπάρχει στὰ αὐτοκίνητα, γιὰ νὰ ἀνοίξει ὁ ἀερόσακος. Τώρα τελευταῖα κατασκευάζονται καὶ νανοσυστήματα με διαστάσεις κάτω ἀπὸ τὸ ἓνα μικρόμετρο.

Παραδείγματα νανοτεχνολογίας ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωή Ἡ νανοτεχνολογία θεραπεύει «πᾶσαν νόσον»

Μερικὰ ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῶν δομῶν καὶ διατάξεων τῆς μικρο- καὶ νανοτεχνολογίας φαίνονται στὸ Σχῆμα 2. Αὐτὸ ποὺ φαίνεται δεξιὰ εἶναι ἓνα ὅλο-

Manufacturing Scales



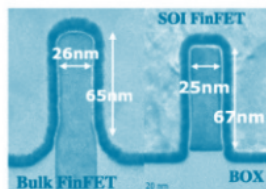
Σχήμα 1: Η κλίμακα των μεγεθών της μικρο- και νανοτεχνολογίας

κληρωμένο κύκλωμα, μιὰ ψηφίδα (ένα τσιπάκι) σαν κι αυτά που υπάρχουν στα κινητά. Στο μέσον φαίνεται ή τομή σε κάποιο επίπεδο κάθετο στην επιφάνεια της ψηφίδας, το οποίο μοιάζει με μιὰ πολυόροφη πολυκατοικία που στο ισόγειο έχει τὰ τρανζίστορ. Αυτά που φαίνονται σαν φωτεινά τετράγωνα είναι οί έπαφές απ' τὸ ένα επίπεδο πρὸς τὸ ὑπερκείμενο, κι αυτά που φαίνονται σαν πιὸ φωτεινές ὀριζόντιες πλάκες είναι οί διάφορες μεταλλικὲς γραμμές. Ἐὰν ἐστιάσει κανεὶς στην πύλη ἑνὸς τρανζίστορ, τὴ μικρότερη διάσταση στοῦ «ισόγειο», αὐτὴ σήμερα εἶναι τῆς τάξης τῶν 30nm. Αὐτὸ που φαίνεται ἀριστερὰ στοῦ Σχήμα 2 εἶναι ἡ καινούργια σειρά τῶν τρανζίστορ, τὰ λεγόμενα FinFETs, τὰ ὁποῖα ἔχουν διαστάσεις περίπου 25 νανόμετρα σὲ πλάτος. Συνεπῶς,

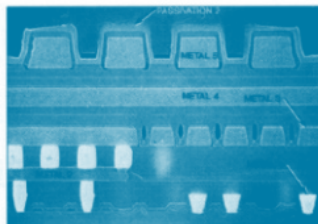
ἡ ἠλεκτρονικὴ ἦδη ἀπὸ τὴν περασμένη δεκαετία ἔχει εἰσέλθει στὸν χῶρο τῆς νανοηλεκτρονικῆς, καὶ ἡ πολυπλοκότητα που ὑπάρχει σὲ ἕνα ὁλοκληρωμένο κύκλωμα εἶναι ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες που ὑπάρχει σήμερα σὲ ἀνθρώπινα κατασκευάσματα ἀπὸ πλευρᾶς τεχνολογίας.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ νανοηλεκτρονικὴ ἡ ὁποία ἔχει εἰσέλθει στὸν χῶρο τῆς μικρο- καὶ νανοτεχνολογίας. Στὴν ἠλεκτρονικὴ καὶ τὰ τρανζίστορς κινούνται ἠλεκτρικὰ φορτία (π.χ. ἠλεκτρόνια ἢ ὁπές). Ὑπάρχουν καὶ κατασκευὲς μικρο- καὶ νανοτεχνολογίας που περιλαμβάνουν κίνηση ρευστῶν. Τὸ 2020 συμπληρώθηκαν περίπου 30 χρόνια ἑνὸς ἄλλου κλάδου, ὁ ὁποῖος, ἀντὶ νὰ κινεῖ ἠλεκτρόνια, κινεῖ ὕγρὰ. Πρόκειται γιὰ τὸν χῶρο τῆς μικρο- καὶ νανορευστονικῆς, καὶ τῶν μι-

Παραδείγματα δομών, διατάξεων, και συστημάτων νανοτεχνολογίας



Φωτογραφία ηλεκτρονικού μικροσκοπίου ενός σύγχρονου τρανζίστορ, νέας αρχιτεκτονικής, με πύλη μόλις 25νανόμετρα



(Reprinted with permission of Integrated Circuit Engineering.)
• Actual cross-section of a modern microprocessor chip.
Note the multiple levels of metal and planarization.

Τομή ενός σύγχρονου μικροεπεξεργαστή. Είναι ορατή η πολυόροφη δομή του με τα τρανζίστορ στο ισόγειο



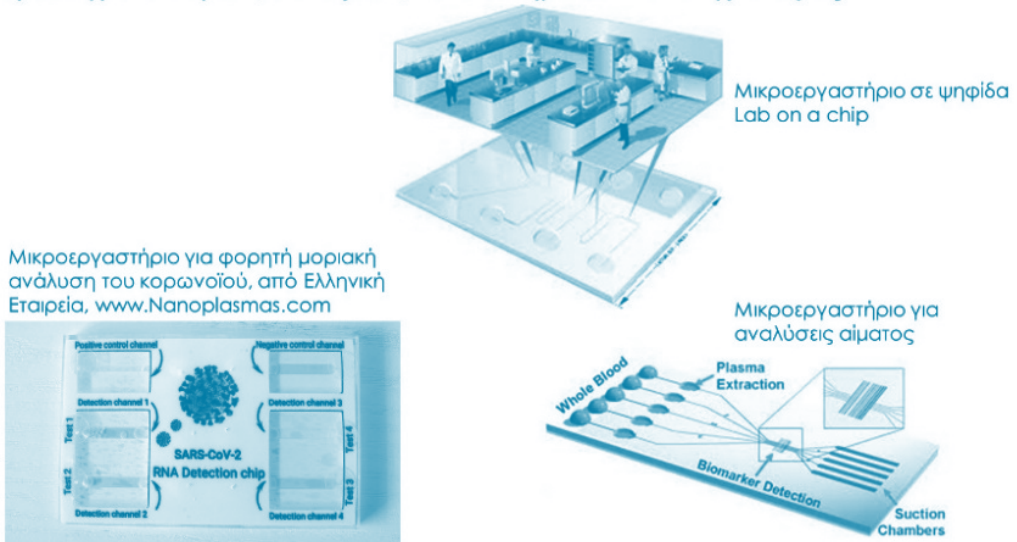
Η πολυπλοκότητα ενός σύγχρονου τσίπ μικροηλεκτρονικής

Σχήμα 2: Διατάξεις νανοηλεκτρονικής

κροεργαστηρίων σέ ψηφίδα. Στο Σχήμα 3 φαίνεται ένα κλασικό χημικό εργαστήριο, στο οποίο γίνονται διάφορες λειτουργίες. Όπως ένας έπεξεργαστής κάνει προσθέσεις, αφαιρέσεις και λογικές πράξεις, έτσι και ένα εργαστήριο κάνει αραιώσεις, αναμειξείς, διαχωρισμούς, φιλτραρίσματα, άντιχενύσεις, άντιδράσεις, και φυσικά έχει σωλῆνες, για να κυκλοφορούν διάφορα υγρά άπο τῆ μία πλευρά του πάγκου στην ἄλλη. Ἡ τάση που ὑπάρχει τὰ τελευταία τριάντα χρόνια εἶναι να γίνει σμίκρυνση ενός εργαστηρίου πάνω σέ ένα τσίπ, ὥστε, άντὶ να ἐκτελεῖ κανεῖς τὶς αναμειξείς στὸν πάγκο με δοχεῖα, δοκιμαστικούς σωλῆνες και ὄγκους δεκάδων κυβικῶν ἑκατοστῶν ($\text{ml}=10^{-3}\text{l}$), να έχει μικρολίτρα ($\mu\text{l}=10^{-6}\text{l}$) και νανολίτρα ($\text{nl}=10^{-9}\text{l}$), τὰ ὁποῖα θὰ κινῶνται μέσα σέ σωληνώσεις με άντλίες ἢ με τριχοειδεῖς δυνάμεις και θὰ κάνουν τὶς άντιδράσεις ἢ τὶς χημικὲς ἀναλύσεις. Στὰ δεξιά του Σχήματος 3 φαίνεται μιὰ κλασικὴ περίπτωση ενός τέτοιου συστήματος μικροε-

γαστηρίου σέ ψηφίδα, τὸ ὁποῖο παίρνει μερικὲς σταγόνες αἵματος, διαχωρίζει π.χ. τὸ πλάσμα τοῦ αἵματος, και στὸ κέντρο άνιχνεύει συγκεκριμένους δείκτες. Τὰ πιὸ γνωστὰ μικροεργαστήρια σέ ψηφίδα εἶναι τὰ τεστ ἐγκυμοσύνης, πουὶ στὴν πιὸ ἀπλῆ τους μορφή δὲν ἔχουν καν μικροκανάλια, ἄλλὰ χρησιμοποιοῦν τὸ χαρτί, τὸ ὁποῖο με τριχοειδεῖς δυνάμεις άντλεῖ τὸ δείγμα. Ἡ άνίχνευση γίνεται με ἀλλαγὴ χρώματος. Στὸ ἄριστερό μέρος φαίνεται ἓνα τσιπάκι πουὶ ἔχει ἀναπτυχθεῖ στὴν Ἑλλάδα σέ μιὰ ἑταιρεία πουὶ ἔχει προέλθει ὡς τεχνοβλαστός (spin-off) τοῦ Ἑρευνητικοῦ Κέντρου «Δημόκριτος» (www.nanoplasmas.com) και άνιχνεύει τὸν κορωνοϊὸ μέσα σέ 45 λεπτά με μοριακὴ μέθοδο ἰσοδύναμη αὐτῆς πουὶ γίνεται στὰ νοσοκομεῖα και χρειάζεται ἀρκετὲς ὥρες για τὸν καθαρισμὸ και τὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ DNA. Ἡ άνίχνευση γίνεται με χρωματικὴ ἀλλαγὴ ἀπὸ ροῶ σέ κίτρινο, ἂν τὸ δείγμα εἶναι θετικό. Τὸ τσίπ ἔχει διάσταση μιᾶς πιστωτικῆς κάρτας. Ἡ ἴδια ἑταιρεία με παρόμοια τεχνολογία άνι-

Παραδείγματα δομών, διατάξεων, και συστημάτων νανοτεχνολογίας



Σχήμα 3: Μικροεργαστήρια σε ψηφίδα (Lab on a chip)

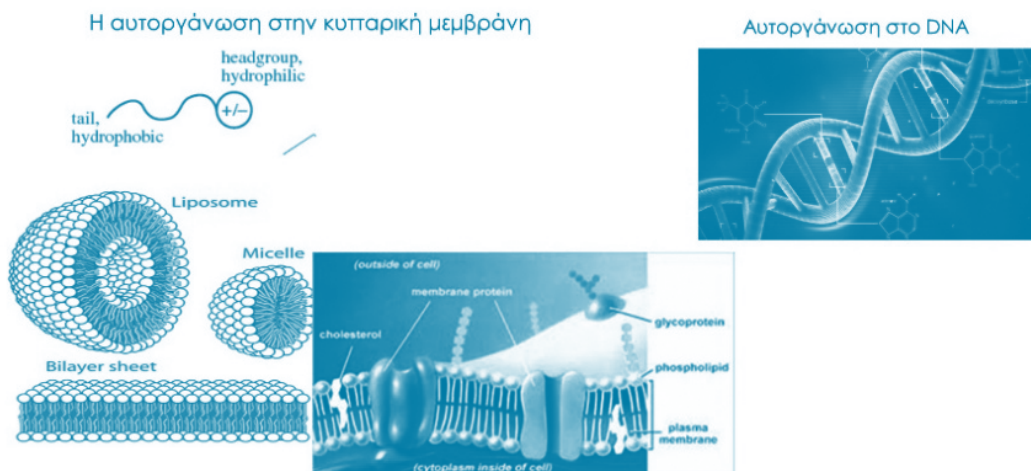
χνεύει το βακτήριο της λεγεωνέλλας στο νερό μέσα σε 1 ώρα αντί των 11 ημερών που απαιτεί η κλασική καλλιέργεια κυττάρων. Συνεπώς, τα μικροεργαστήρια σε ψηφίδα (lab on a chip) μπορούν να επιταχύνουν θεαματικά την απάντηση στο ερώτημα αν κάτι είναι μολυσμένο, και συνεπώς να σώσουν ζωές.

Μέχρι τώρα περιγράφηκε το κομμάτι της νανοτεχνολογίας που έχει σχέση με αυτό που λέμε εκ των άνω προσέγγιση, κατά την οποία η ύλη από μεγάλες διαστάσεις δομείται και κατατέμενεται στη νανοκλίμακα. Άλλα η φύση τα τελευταία εκατομμύρια χρόνια κάνει το ανάποδο: Παίρνει τα μόρια και τα συναρμολογεί, τα αυτοοργανώνει σε μεγαλύτερες ομάδες. Στο Σχήμα 4 φαίνεται η αυτοργάνωση αμφίφιλων μορίων με υδρόφοβη ούρα και υδρόφιλη κεφαλή σε λιποσώματα, μυκίλια, και διπλοστοιβάδες, όπως στην κυτταρική μεμβράνη. Η φύση έχει φτιάξει αυτή τη διπλοστοιβάδα κι επιτρέπει επικοινωνία μέσα κι έξω από αυτή τη

στοιβάδα. Ένα άλλο κλασικό παράδειγμα είναι η διπλή έλικα του DNA, που έχει επάνω της βάσεις οι οποίες αυτοοργανώνονται και σχηματίζουν την έλικα.

Τα τελευταία χρόνια πολλοί βιολόγοι παρατηρούν τη φύση και προσπαθούν να βγάλουν τεχνολογικά συμπεράσματα από αυτήν. Στη Σχήμα 5 φαίνεται ένα άλλο κλασικό παράδειγμα, το φύλλο του λωτού. Οι σταγόνες της βροχής είναι αδύνατον να διαβρέξουν το φύλλο αυτό· απλώς αναπηδούν και φεύγουν. Παρατηρώντας το φύλλο του λωτού στο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο, βλέπει κανείς λοφίσκους της τάξης των 10 μικρομέτρων, δηλαδή περίπου το 1/5 της τρίχας, που πάνω τους έχουν μικρότερες προεξοχές διαστάσεων ενός δεκάτου του μικρομέτρου. Από πλευράς χημικής, όλα τα τμήματα της επιφάνειας είναι υδρόφοβα όπως το κερί, ή το τεφλόν του αντικοληπτικού τηγανιού. Η επιφάνεια του λωτού είναι υπερυδρόφοβη. Σε τέτοιες επιφάνειες είναι δύσκολο να επικαθίσει σκόνη ή ρύπος,

Η φύση σαν νανοτεχνολόγος: Αυτοργάνωση της ύλης



Σχήμα 4: Η αυτοργάνωση στη φύση σαν προσέγγιση «έκ των κάτω» στην κατασκευη νανοδομών

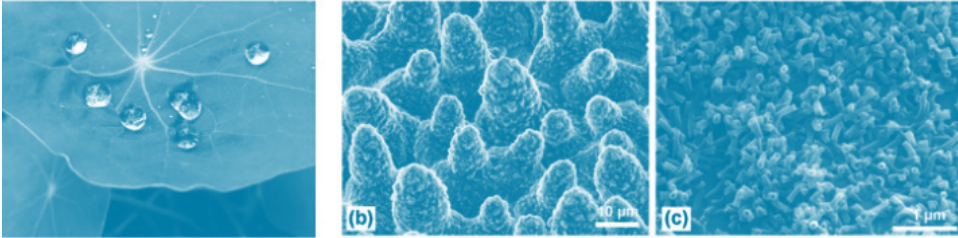
και αν αυτό γίνει, εύκολα ξεπλένεται με νερό. Από το 1990 και μετά ο άνθρωπος προσπαθεί στο εργαστήριο να μιμηθεί τη φύση και να κάνει αυτοκαθαριζόμενα τζάμια, ρούχα, τοίχους και άλλες επιφάνειες. Στο Σχήμα 5 φαίνονται επίσης τέτοιες επιφάνειες που κατασκευάστηκαν από ελληνικές ομάδες στον «Δημόκριτο». Ήδη στην Ελλάδα έχουμε εταιρείες που κατασκευάζουν τέτοια προϊόντα ή τέτοιες επιστρώσεις.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η νανοτεχνολογία καλείται να λύσει σχεδόν όλα τα προβλήματα του κόσμου: Από αρώματα, μόλυνση του περιβάλλοντος και ενέργεια, μέχρι προηγμένα συστήματα ηλεκτρονικής επικοινωνίας, παρακολούθησης και ασφάλειας. Υπάρχει λοιπόν η τάση να ξαναδημιουργηθεί η τεχνολογία στη μικρο- και νανοκλίμακα: Νανοϋλικά και νανοκατασκευαστική (nanofabrication, nanomanufacturing), αυτοκαθαριζόμενα ή αντιβακτηριδιακά

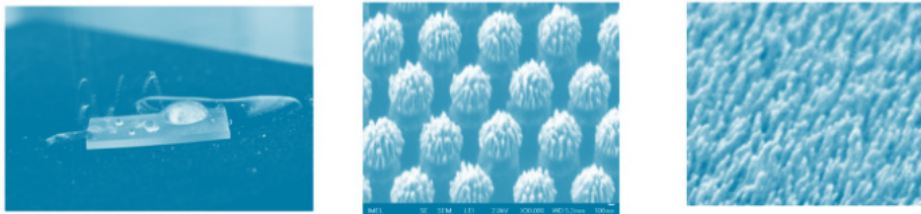
ή αναπνέοντα υφάσματα, πιδό σύνθετα υλικά, όπως αυτά που χρησιμοποιούνται στον νέο κλάδο της νανοβιοτεχνολογίας, καθώς και πολύ σύνθετες και μεγάλης ολοκλήρωσης κατασκευές, όπως αυτές στη μικροηλεκτρονική, και τα μικροσυστήματα. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της νανοβιοτεχνολογίας και της νανοϊατρικής είναι το πολυσυζητημένο έμβολιο κατά του κορωνοϊού, που χαρακτηρίστηκε από το περιοδικό *Nature Nanotechnology* ως ο θρίαμβος και η δικαίωση της νανοϊατρικής και της νανοβιοτεχνολογίας [“Nanomedicine and the Covid-19 vaccines”, *Nature Nanotechnology*, vol. 15 (2020), p. 963, <https://doi.org/10.1038/s41565-020-00820-0>]. Πράγματι, το mRNA των εμβολίων αυτών μεταφέρεται μέσα σε νανοφορείς, που είναι νανοσωματίδια λιπιδίων. Η τεχνολογία των νανοφορέων χρησιμοποιείται και για τη μεταφορά στοχευμένων αντικαρκινικών φαρμάκων.

Μίμηση φύσεως: Μαθαίνοντας την нанοτεχνολογία της φύσεως

Το αυτοκαθαριζόμενο φύλλο του λωτού.



Μια τεχνητή αυτοκαθαριζόμενη επιφάνεια στο εργαστήριο



K. Ellinas et al, Langmuir 2011

Σχήμα 5: Νανοτεχνολογία και βιομιμική για την κατασκευή υπερυδρόφοβων αυτοκαθαριζόμενων επιφανειών

**Άπο τόν θαυμασμό
για τή νανοτεχνολογία
στόν θαυμασμό για τή φύση
πού «νανοτεχνολογει»
καί τήν ανάγκη σύνδεσης
μέ τή θεολογία**

Στις έντυπωσιακές αυτές προσπάθειες τής νανοεπιστήμης καί νανοτεχνολογίας, ό άνθρωπος είναι μονοδιάστατος, αντιμετώπιζεται δηλαδή ψυχρά, έπιστημονικά, μόνο μέ τήν ύλική του διάσταση. Έκ πρώτης όψεως, δέν φαίνεται νά υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στή νανοτεχνολογία, τήν πίστη καί τή θεολογία. Είναι όμως έτσι τά πράγματα;

Ή ανθρώπινη έχει έναν ιδιαίτερο θαυμασμό για τά δημιουργήματα τής επιστήμης καί τς σχεδόν θεϊκές δυνατότητες

τής νανοτεχνολογίας καί τοῦ ανθρώπου. Ταυτόχρονα υπάρχει ένας θαυμασμός για τή λεπτομέρεια, για τή σοφία στήν ύλη, ειδικά στή νανοκλίμακα, γιατί σέ αυτή τήν κλίμακα γίνονται όρατες νέες ιδιότητες, οί όποιες δέν υπήρχαν πρίν ή δέν μπορούσαν νά παρατηρηθούν πρίν. Για παράδειγμα, ή διάλυση π.χ. ζάχαρης σέ ένα ποτήρια διάστασης 10 εκατοστών μπορεί νά χρειάζεται ακόμα καί 30 λεπτά νά ολοκληρωθεί χωρίς ανάδευση, μέ μόνη τή διάχυση. Αν ή ίδια διάλυση γίνει σέ ένα μικροαντιδραστήρα διαμέτρου 10 μικρομέτρων, δηλαδή 10^3 μικρότερη διάσταση, ή διάλυση μπορεί νά γίνει ένα εκατομμύριο φορές γρηγορότερα, δηλαδή σέ μόλις 1,8ms (χιλιοστά τοῦ δευτερολέπτου). Όπότε αναλύσεις πού χρειάζονταν ώρες ή μέρες για νά γίνουν, γίνονται ταχύτατα στα μικροεργαστήρια. Στή νανοκλί-

μακα μπορούμε να παρατηρήσουμε φαινόμενα που δεν μπορούσαμε πριν, επίσης γίνονται σημαντικές οι επιφανειακές δυνάμεις, καθώς ο λόγος επιφανείας/όγκο γίνεται μεγάλος, και τέλος μπορούμε να θαυμάσουμε τη ναοκλίμακα χάρις στα υπερσύγχρονα ηλεκτρονικά μικροσκόπια. Αυτό ο θαυμασμός λοιπόν που μας δημιουργείται μας κάνει να νομίζουμε ότι είναι πολύ σπουδαία αυτά που βλέπουμε και δημιουργούμε στα εργαστήρια.

Παρά τον αρχικό θαυμασμό προς τα επιτεύγματα της ναοτεχνολογίας, μία ματιά στη φύση διδάσκει ότι αυτή έχει πράγματι πολύ πιο σύνθετα δημιουργήματα ναο(βιο)τεχνολογίας από τα ανθρώπινα. Έχει εφεύρει τη ναοτεχνολογία πολύ πριν από μας, κατασκευάζει με απλούστερους τρόπους, πολύ φθηνότερους, πολύ οικολογικότερους, μικρο- και ναοδομές, και άρα διδάσκει έμας τους ναοτεχνολόγους να τη μιμούμαστε. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκε ο νέος κλάδος της βιομπιολογίας, ο οποίος συνεχώς κάνει προόδους, παρατηρώντας φυτά, έντομα, ζώα, ψάρια για πληθός δραστηριοτήτων, όπως τη συλλογή νερού από την ατμόσφαιρα, τον χρωματισμό τους, τις αντιβακτηριακές ιδιότητες και πληθός άλλων εκπληκτικών φυσικών ιδιοτήτων, όπως δείξαμε στο παράδειγμα του Σχήματος 5.

Όποτε ο παιδικός ενθουσιασμός του δυτικού επιστήμονα, που θεωρεί ότι είναι σπουδαίος για τα επιτεύγματά του, γίνεται μια ταπεινή παραδοχή πως στην καλύτερη περίπτωση μιμούμαστε τη φύση, που μας εμπνέει και μας καλεί να ψάξουμε πίσω από αυτήν. Γεννάται λοιπόν το ερώτημα. Μήπως ο ναοτεχνολόγος θα έπρεπε να μπορεί να καταλαβαίνει τη γλώσσα της θεολογίας, τη γλώσσα της «φύσεως των όντων», για να μπορέσει να δώσει μια προοπτική στην τεχνολογία του; Και από την άλλη πλευρά, μήπως ο θεολόγος ή ο επιστήμων των ανθρωπιστικών σπουδών,

που τώρα απλώς καταναλώνει προϊόντα τεχνολογίας, θα έπρεπε να μπορεί να μιλάει και τη γλώσσα της τεχνολογίας, για να μπορέσει να δώσει νόημα και αυτός στις καινούργιες ανακαλύψεις που γίνονται; Ειδικά όταν αυτές πάνε να εφαρμοστούν στα κρίσιμα θέματα της ζωής;

Η σημασία στη λεπτομέρεια

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι η φύση δίνει μεγάλη σημασία στη λεπτομέρεια. Στο παράδειγμα του φύλλου του λωτού, ή ιεραρχική δομή, που έχει μικρολόφους και ναοπροεξοχές πάνω σε αυτούς, έχει πολύ μεγάλη σημασία. Αν δεν υπάρχει η ναοδομή, ή σταγόνα με το παραμικρό εμπόδιο θα κολλήσει και θα μείνει στην επιφάνεια. Όμως οι τριχοειδείς δυνάμεις στη ναοκλίμακα είναι πάρα πολύ μεγάλες, και αυτές δεν επιτρέπουν στη σταγόνα του νερού να διαβρέξει τη ναοκλίμακα. Με άλλα λόγια, η ναοδομή καθορίζει τις ιδιότητες της μικρο- και μακροκλίμακας, και επομένως η λεπτομέρεια, αυτό που θα λέγαμε «γιατά», έχει σημασία όχι μόνο στην πίστη και στην πνευματική ζωή, αλλά και στη φύση. Υπάρχει λοιπόν ένα μάθημα που παίρνουμε από τη φύση, γιατί πολλές φορές η ουσία βρίσκεται στα μικρά και στη λεπτομέρεια. Τίθεται λοιπόν και πάλι το ερώτημα: Μήπως ο ναοτεχνολόγος θα έπρεπε να καταλαβαίνει λίγο θεολογία; Και αντίστροφα, μήπως ο θεολόγος ή ο κοινωνιολόγος θα έπρεπε να μάθει να μιλάει τη γλώσσα της τεχνολογίας; Δυστυχώς, οι Μηχανικοί έχουμε ένα έλλειμμα θεολογίας. Ποτέ στο Πολυτεχνείο δεν υπήρξε ένα μάθημα, για παράδειγμα, επιλογής για τους Πατέρες της Εκκλησίας, και ίσως ποτέ οι θεολόγοι δεν πήραν ένα μάθημα Βιολογίας ή Ηλεκτρονικής ή Πληροφορικής, για να καταλάβουν τι έστι τεχνολογία.



Σχήμα 6: Η διεπιστημονικότητα της νανοτεχνολογίας και η σχέση της με τη θεολογία, τις ανθρωπιστικές, κοινωνικές, νομικές και οικονομικές επιστήμες

Και ακόμα χειρότερο είναι το γεγονός ότι έχει καταστραφεί η γενική παιδεία στο Λύκειο, αφού οι μαθητές αδιαφορούν για ό,τι δεν θα εξεταστούν στις Πανελλήνιες. Μήπως θα μπορούσε να γίνει κάτι σε μεταπτυχιακό επίπεδο;

Η διεπιστημονικότητα της Νανοτεχνολογίας

Προχωρούμε τώρα στον όρισμό της νανοτεχνολογίας. Η νανοτεχνολογία, λοιπόν, μπορεί να οριστεί ως σύγκλιση επιστημών, ως σύμπραξη όλων όσοι ασχολούνται με δομές, με μόρια, με διατάξεις στη νανοκλίμακα, και περιλαμβάνει φυσική, χημεία, ηλεκτρονική, χημική μηχανική, βιολογία, βιοχημεία, ιατρική, επιστήμη των υλικών, καθώς και τη μαθηματική και θεωρητική περιγραφή των παραπάνω. Η νανοτεχνολογία, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια, έχει

μεγάλη σχέση και με οικονομικές, κοινωνικές, νομικές επιστήμες, και πολύπλευρες ήθικες και θεολογικές προεκτάσεις. Όσον αφορά τη διεπιστημονικότητα της τεχνολογίας, αυτή μπορεί να οριστεί με τρεις ομόκεντρους κύκλους, όπως φαίνεται στο Σχήμα 6. Ο πρώτος κύκλος είναι τα υλικά, μονοδιάστατα (νανοσωματίδια), δισδιάστατα (επίπεδα όπως το γραφένιο), τρισδιάστατα (νανοκρύσταλλοι), και γύρω από αυτόν είναι ο κύκλος των επιστημών και της τεχνολογίας. Έχουμε νανοκατασκευαστική, και εδώ υπάρχει λιθογραφία, και νανομετρολογία. Μπορούμε να κάνουμε αναλυτικές διατάξεις. Υπάρχει φυσική στη νανοκλίμακα, ή θεωρία και μοριακή μηχανική ή προσομοίωση, ή μαγνητισμός, ή φωτονική, και ή ηλεκτρονική στη νανοκλίμακα, αυτοοργάνωση, ή ενεργοποίηση και τροποποίηση επιφανειών, και όλο αυτό το πλήθος από διάφορες, νέες, άναδυ-

μενες έπιστημονικές κατηγοριοποιήσεις. Άλλα έξω από αυτόν τον κύκλο υπάρχει ή άλληλεπίδραση με το κοινωνικό σύνολο. Πρώτα πρώτα, ή νανοτεχνολογία παράγει καινούργι απροϊόντα, όπως μικροεπεξεργαστές, μικροεργαστήρια για άναλύσεις, αίσθητήρες για γρήγορες άνιχνεύσεις, φάρμακα και φορείς φαρμάκων για θεραπείες. Όποτε έχει ένα έντονο οικονομικό, κοινωνικό, άνθρωπιστικό, αλλά και νομικό ενδιαφέρον, για το πώς θα χρησιμοποιηθεί αυτή ή τεχνολογία. Υπάρχουν εύρεσιτεχνίες (πατέντες), πρέπει να προστατευτεί ή γνώση, υπάρχουν θέματα άσφαλείας, πόσο μπορεί να προχωρήσει κάτι, προτού παραβεί την ιδιωτικότητα του άνθρώπου κ.ο.κ. Και γι' αυτούς τους λόγους, έπειδη είναι σέ συνάφει με όλο τον τομέα της ζωής, υπάρχουν έντονες θεολογικές προεκτάσεις.

Είναι λοιπόν σαφές ότι ή νανοτεχνολογία έχει μι ά έντονη διεπιστημονικότητα, διότι βασίζεται στη σύνθεση και την επανένωση κατακερματισμένων έπιστημών, καθώς παρουσιάζονται νέες φυσικοχημικές ιδιότητες στη νανοκλίμακα, και επιπλέον αυτές καθιστούν δυνατές εφαρμογές σέ χώρους εκτός της φυσικής ή της χημείας, όπως είναι ή ιατρική, το περιβάλλον, ή πληροφορική κλπ. Οί έπιστήμονες πλέον πρέπει να μάθουν να μιλούν κοινή γλώσσα και να άλληλεπιδρούν. Άλλα αυτό άπαιτεί μι νέα μορφή πανεπιστημιακής και μεταπτυχιακής εκπαίδευσης. Υπάρχει ένα τεχνολογικό βιβλίο, το όποιο έχει εκδώσει ένας γιατρός σέ νοσοκομείο και στο Πανεπιστήμιο της Μινεσότα, που λέγεται: *Βασικές άρχές των βιο-μικροσυστημάτων και των ιατρικών μικροδιατάξεων* (Steven Saliterman, *Fundamentals of BioMEMS and medical microdevices*, SPIE Press, Bellingham 2006). Αυτό δείχνει την έντονη διεπιστημονικότητα του θέματος και πώς ένας γιατρός όχι μόνο καταλαβαί-

νει, αλλά και διδάσκει τεχνολογία. Είναι σημαντικό να υπάρχουν και θεολόγοι που να καταλαβαίνουν τεχνολογία και να μπορούν να την έμπνευσουν και να διαλεχθούν με έναν μηχανικό. Όμοίως, είναι σημαντικό ένας μηχανικός ή έπιστήμων να σπουδάσει θεολογία, για να μπορέσει να δώσει νόημα σέ κάποιες από τις άνακαλύψεις του.

Η μεθοδολογία της νανοτεχνολογίας άπαιτεί άνάλυση και σύνθεση γνώσεων από πολλούς κλάδους. Για τους περισσότερους Έλληνες αυτός ήταν ό τρόπος εκπαίδευσής μας, έτσι μάθαμε να δουλεύουμε, με άνάλυση και σύνθεση. Άρα, ως Έλληνες μπορούμε να άλληλεπιδράσουμε και να προσφέρουμε κάτι στη νανοεπιστήμη και τεχνολογία. Είναι ιδανική για έμας, τόσο από πλευράς πρακτικής, όσο και από πλευράς φιλοσοφικής και θεολογικής. Επιπλέον, ως Έλληνες και ως Ορθόδοξοι γενικώς, αν έμπνευστομε από τους Πατέρες, θα μπορούσαμε να νοηματοδοτήσουμε την έρευνά μας, την τεχνολογία και τη χρήση της, και να άντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις που εγείρονται από την άλληλεπίδραση με την κοινωνία, τη νομική έπιστήμη, την οικονομική έπιστήμη.

Η χρήση της νανοτεχνολογίας σχετίζεται άμεσα με το όραμα που έχει ή κοινωνία για το μέλλον της. Αυτό καθορίζει πώς θα χρησιμοποιήσει την τεχνολογία που φτιάχνει, τί θεωρεί ιδανικό, τί έπιτρεπτό και τί όχι, ποιά είναι ή σωστή, άσφαλης και ήθικη χρήση της τεχνολογίας, καθώς και τί έπιτρέπεται να κάνει ό νανοτεχνολόγος, ό έφευρέτης, με την τεχνολογία που δημιουργεί στο εργαστήριο. Έπομένως, έχει άμεση σχέση με τη θεολογία, διότι αυτή μπορεί να έμπνεύσει και να δώσει νέο νόημα στην τεχνολογία. Κατά συνέπεια, στην εποχή μας χρειαζόμαστε καινούργιους «Μεγάλους Φωτίους», «Γρηγορίους», «Βασιλείους»,

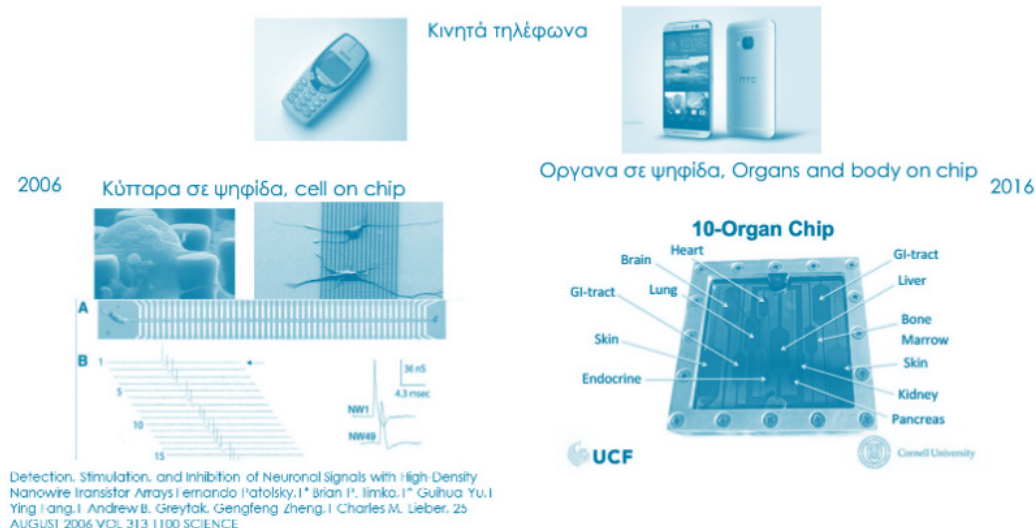
«Χρυσοστόμους», γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γίνη αὐτὴ ἡ γεφύρωση ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν τεχνολογικῶν ἀνακαλύψεων καὶ στὶς ἀξίες ποὺ προτείνει ἡ θεολογία. Αὐτὴ τὴ νέα σύνθεση πιστεύω ὅτι μποροῦν νὰ τὴν κάνουν μόνον ἄνθρωποι ποὺ εἶναι μέτοχοι ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ εἶναι ταυτόχρονα καὶ πιστοί. Καὶ αὐτὸ θεωρῶ ὅτι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ προσφορά τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων στὴν τεχνολογία καὶ τὸ διεθνὲς γίνεσθαι. Δυστυχῶς φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἓνα πολὺ μεγάλο ἔλλειμμα καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν τεχνολόγων καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν θεολόγων, ποὺ δὲν μιλοῦν τὴν ἴδια γλῶσσα. Τὸ ἀντίστοιχο ἔλλειμμα στὶς περισπτώσεις τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας, τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, τὸ ἔχουν ἀντιληφθεῖ οἱ μηχανικοὶ καὶ οἱ τεχνολόγοι. Γι' αὐτὸ μηχανικοὶ μαθαίνουν διοίκηση ἐπιχειρήσεων, γίνονται ἐξεταστὲς γιὰ εὐρεσιτεχνίες καὶ μαθαίνουν τὰ τοῦ νομικοῦ δικαίου τῆς διανοητικῆς ιδιοκτησίας. Στὴν Ἀμερικὴ μάλιστα ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱατρικὴ εἶναι μεταπτυχιακὲς ἐπιστῆμες. Τελειώνει κανεὶς τὸ Πανεπιστήμιο, καὶ μετὰ πηγαίνει στὴ νομικὴ ἢ τὴν ἱατρικὴ. Ὅποτε, γιὰ πρακτικοὺς ἢ χρησιμοθηρικοὺς λόγους, ἡ κοινωνία κατανοεῖ ὅτι χρειάζεται αὐτὴ ἡ ἀλληλεπίδραση. Εὐτυχῶς ἔχουμε περισπτώσεις μηχανικῶν ποὺ πηγαίνουν νὰ γίνουν γιατροί, ἢ νὰ χειροτονηθοῦν καὶ νὰ γίνουν ἱερεῖς, ἢ νὰ σπουδάσουν θεολογία. Ὑπάρχει ἄραγε τέτοια διάθεση καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν θεολόγων; Οἱ μεγάλοι Ἅγιοι καὶ Γέροντες τῆς ἐποχῆς μας ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν τεχνολογία. Γράφουν τὰ βιβλία γιὰ τὸν πατέρα Πορφύριο ὅτι τὸν ἐνδιέφερε πολὺ ἡ τεχνολογία καὶ συζητοῦσε μὲ τοὺς μηχανικούς, ἔφτιαχνε ἀνεμογεννήτριες στὸ Μοναστήρι, συζητοῦσε μὲ γιατροὺς. Στὴ σημερινὴ ἐποχή, ποὺ γίνεται αὐτὴ ἡ ἐπανένωση τῶν ἐπιστημῶν, πρέπει νὰ μὴ λείπουν οἱ βασικὲς γνώσεις ποὺ εἶναι

ἀπαραίτητες, γιὰ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ διαλεχθεῖ μὲ ἓναν ἐπιστήμονα ἄλλου κλάδου. Αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ στὸ Λύκειο, ἀντὶ τῆς μεγάλης ἐξειδίκευσης, καὶ στὰ Πανεπιστήμια νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὰ μαθήματα ἄσχετα τῆς σχολῆς στὴν ὁποία φοιτᾷ κάποιος, ὅπως οἰκονομικὰ ἢ/καὶ κοινωνικὰ θέματα ἢ/καὶ θεολογικὰ καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Πρέπει νὰ γίνουν σημαντικὰ βήματα διαλόγου τῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ ἐφήμερον τῆς νανοτεχνολογίας

Ἐνα ἄλλο σημαντικό σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ τεχνολογία παράγει προϊόντα καὶ ἀποτελέσματα μὲ ἐξαιρετικὰ ταχεῖς ρυθμούς. Σήμερα τὸ πρῶτο πτυχίον δὲν ἀρκεῖ, καὶ οἱ νέοι κάνουν μεταπτυχιακὸ, καὶ πολλοὶ διδακτορικὸ. Αὐτὸ παράγει μὲ ἀλαμτώδεις ρυθμοὺς καινούργια γνώση. Αὐτὴ ἡ παραγωγή γνώσης ὁδηγεῖ σὲ καινούργια τεχνολογικὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦν σὲ ταχεῖα «ἀπαξίωση» καὶ «γήρανση» τῶν παλαιῶν. Τὸ παράδειγμα τοῦ πῶς ξεπερνιοῦνται τὰ μοντέλα τῶν κινητῶν τηλεφώνων εἶναι χαρακτηριστικὸ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν ἐπιστήμη. Τὸ 2006 θεωρήθηκε ἐπαναστατικὸ νὰ τοποθετηθοῦν κύτταρα (π.χ. νευρῶνες) πάνω σὲ ἠλεκτρόδια καὶ νὰ μελετηθεῖ ἡ συμπεριφορὰ τους. Μιλούσαμε γιὰ “cell on a chip”, «κύτταρα σὲ μικροψηφίδα ἢ μικροεργαστήριο». Σήμερα καλλιεργοῦνται ὁμάδες κυττάρων μέσα σὲ τσίπ (μικροεργαστήρια) ποὺ προσομοιώνουν ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου, μιλάμε γιὰ “organ on a chip”, «ὄργανο σὲ μικροεργαστήριο», π.χ., «νεφρὸ, ἐγκέφαλος, στομάχι κλπ. σὲ μικροεργαστήριο», ὅπως φαίνεται στὸ Σχῆμα 7. Στὰ μικροτσίπ αὐτά, καλλιεργώντας μερικὲς χιλιάδες κύτταρα ἑνὸς ὁργάνου, οἱ ἐπιστήμονες μποροῦν νὰ μιμηθοῦν τὴ λειτουργία τοῦ ὁργάνου καὶ νὰ βοηθήσουν τοὺς βιολόγους καὶ τοὺς

Το λαμπρόν και εφήμερον των επιτευγμάτων



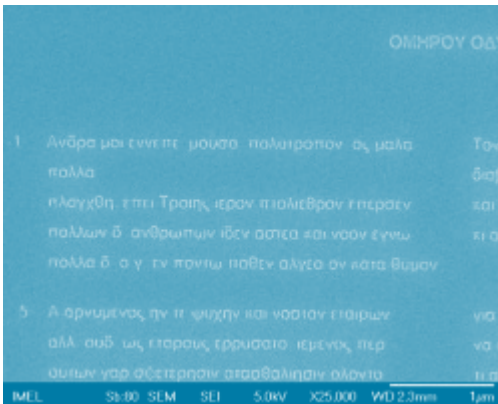
Σχήμα 7: Η ραγδαία εξέλιξη και το βραχύβιο των προϊόντων και των ανακαλύψεων της νανοτεχνολογίας (Detection, Stimulation, and Inhibition of Neuronal Signals with High-Density Nanowire Transistor Arrays, Fernando Patolsky, Brian P. Timko, Guihua Yu, Ying Fang, Andrew B. Greytak, Gengfeng Zheng, Charles M. Lieber, 25 AUGUST 2006 VOL 313 1100 SCIENCE)

γιατρούς να δοκιμάσουν για παράδειγμα μια νέα φαρμακευτική αγωγή στο τσίπ.

Από τη μία πλευρά, η νανοτεχνολογία επιταχύνει τις ανακαλύψεις, και μια νέα ανακάλυψη μας γεμίζει χαρά, γιατί φέρνει κάτι καινούργιο στη ζωή μας και υπηρετεί τον άνθρωπο, αλλά αυτή σύντομα αντικαθίσταται και ξεπερνιέται από μια νέα και γίνεται άχρηστη. Ο σύγχρονος άνθρωπος ζει αυτή την αίσθηση του εφήμερου πάρα πολύ έντονα, γιατί παλεύει ανάμεσα στη χαρά μιας νέας ανακάλυψης και στην πικρία και το άγχος του θανάτου της. Αυτό το μηδενιστικό σύνδρομο, που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος ερευνητής και ο σύγχρονος άνθρωπος, πώς θα λυθεί; Και επομένως, μπαίνει ένα ερώτημα πώς μπορούμε να διαχειριστούμε αυτόν τον ρυθμό της τεχνολογίας και της νανοτεχνολογίας. Μήπως

έδω μια θεολογική ματιά θα βοηθούσε; Καταλαβαίνουμε την ανάγκη των νομικών ή οικονομικών γνώσεων στην προστασία ή την αξιοποίηση της τεχνολογίας, γιατί δεν καταλαβαίνουμε την ανάγκη της θεολογίας; Είναι αναγκαίο να πᾶμε σε μια διεπιστημονική κατάρτιση που εμπνέεται από την Πατερική μας παράδοση. Και αυτό, τουλάχιστον σε μεταπτυχιακό επίπεδο, θα έπρεπε να μπορούσαμε να το κάνουμε.

Αναφέρω έδω ένα παράδειγμα της σύνδεσης της νανοκατασκευαστικής με την *Ὁδύσσεια* του Ὀμήρου. Όταν στο Ίνστιτούτο Νανοεπιστήμης και Νανοτεχνολογίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» έγινε εγκατάσταση ενός μηχανήματος ηλεκτρονικής λιθογραφίας που μπορεί να κατασκευάσει δομές με διαστάσεις 10nm, οι ερευνητές σκέφτηκαν να το επιδείξουν



Σχήμα 8: Η Όδυσσεια στη νανοκλίμακα. Τò ἀρχαῖο ποίημα γραμμένο με ἠλεκτρονική λιθογραφία καὶ γράμματα μερικῶν δεκάδων νανομέτρων χωράει στὸ κεφάλι μιᾶς καρφίτσας. Ἐκλαίκευση τῆς νανοτεχνολογίας ἀπὸ Ἑλληνες ἐρευνητὲς με Ἑλληνικὴ παιδεία (Homer meets nano: Shrinking 2700 year old Greek poetry with state-of-the-art nanotechnology, E. Gogolides, Micro and Nano Engineering, Volume 8, August 2020, 100061)

στὸ κοινό, γράφοντας τὴν Όδυσσεια με γράμματα διαστάσεων μερικῶν δεκάδων νανομέτρων, ὥστε τὸ βιβλίο νὰ χωράει στὸ μέγεθος ἑνὸς κεφαλιοῦ καρφίτσας, ὅπως φαίνεται στὸ Σχῆμα 8. Ἐδῶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία χρησιμοποιήθηκε, γιὰ νὰ ἐκλαίκευσε μιὰ τεχνολογία ποὺ εἶναι δύσκολα κατανοητή. Μήπως τέτοια ἀνοίγματα χρειάζονται καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θεολογίας;

Σύνοψη καὶ συμπεράσματα

Ἡ νανοεπιστήμη καὶ νανοτεχνολογία σχετίζονται με τὴ φύση, τὴ ζωή, τὴν πίστη, τὴ θεολογία. Δίνουμε μεγάλη σημασία στὸ μικρο- καὶ στὸ νανο-, ὅπως ἀκριβῶς ἡ πίστη δίνει σημασία στὰ μικρὰ καὶ στὰ ἐλάχιστα καὶ στὸ «γιῶτα». Ἡ σημερινὴ προσέγγιση ποὺ ἔχουμε βλέ-

πει τὸν ἄνθρωπο καθαρὰ σὰν ὑλικὸ ὄν. Μελετᾶ κύτταρα τῶν ὀργάνων τοῦ πάνω σὲ μικροεργαστήρια, γιὰ νὰ βρεῖ καλύτερα φάρμακα, ποὺ θὰ ἐπιτύχουν τὴ θεραπεία διαφόρων ἀσθενειῶν, καὶ τοῦ παρέχει ὁλοένα καὶ περισσότερα τεχνολογικὰ προϊόντα πρὸς κατανάλωση. Ὅμως τὰ ἐπιτεύγματα εἶναι ἐφήμερα καὶ ξεπερνιοῦνται με ταχεῖς ρυθμούς. Καὶ ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς εἶναι διεπιστημονικά, πιστεύουμε ὅτι χρειάζεται ἓνας νέος τρόπος ἐκπαίδευσης καὶ παιδείας, ποὺ θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ θεολογία. Ἡ θεολογία χρειάζεται νὰ κατανοήσει τὴν τεχνολογία καὶ νὰ θεολογήσει σὲ αὐτήν. Πῶς θὰ μπορέσει σήμερα ἓνας θεολόγος, ἓνας ποιμένας, νὰ ἀπαντήσει σὲ ζητήματα ποὺ τοῦ βάζει ἡ τεχνολογία, ὅπως ἡ ἐξωσωματικὴ γονιμοποίηση, ἡ μηχανικὴ ὑποστήριξη τῆς ζωῆς σὲ ἓναν βαριὰ ἀσθενῆ, ἡ κλωνοποίηση, τὰ νέα ἐμβόλια ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ νανοϊατρικὴ καὶ περιέχουν τὸ mRNA καὶ τὸς ἄλλα; Σὲ μιὰ χώρα πιστῶν Χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ πολὺ μορφωμένων, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε αὐτὸν τὸν διαφορετικὸ τρόπο ἐκπαίδευσης καὶ μετεκπαίδευσης, γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὴ ἡ γέφυρα καὶ νὰ μπορούμε νὰ δημιουργοῦμε ἐφήμερα μὲν πράγματα, ἀλλὰ ὄχι θνητά, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὰ ἐπηρεάζουν τὴν καθημερινή μας προοπτική. Πιστεύουμε ὅτι τεχνολόγοι, οἰκονομολόγοι, νομκοί, κυρίως πολιτικοί, θεολόγοι καὶ ποιμένες πρέπει νὰ καθίσουμε ξανὰ στὰ θρανία, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συνδέσουμε τὴν πίστη μας καὶ τὴν ἐπιστήμη μας.

Δρ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΟΓΓΟΛΙΔΗΣ
Χημικὸς Μηχανικὸς,
Διευθυντὴς Ἑρευνῶν
Ἰνστιτοῦτο Νανοεπιστήμης
καὶ Νανοτεχνολογίας
ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος»



ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Η ΓΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ

Σε προηγούμενες μελέτες μας από τις σελίδες των *Ακτίνων* παρουσιάσαμε τη θεμελιώδη για την Πατερική Οικολογία θέση ότι τίποτε στη φύση δεν έχει γίνει στην τύχη¹ και αναδείξαμε περαιτέρω την οικολογική σημασία αυτής της θέσης, συγκρίνοντάς την προς ανάλογες διατυπώσεις από την Αρχαία Έλληνική φιλοσοφία².

Είδαμε, ακόμη, ότι κατά τους Πατέρες της Έκκλησίας μας και τους χριστιανούς διανοητές και φιλοσόφους, εάν συμβαίνει ενίοτε κάποια πράγματα στη φύση να μās φαίνονται άχρηστα ή περιττά, τούτο οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην άγνοιά μας. Άρα, προκειμένου να αντιμετωπίσουμε τις ενστάσεις κατά της φύσεως, στη ρίζα των οποίων βρίσκεται ή άγνοιά μας, φανερά οφείλουμε πρωτίστως να μερμηνήσουμε για τόν κατά τὸ δυνατόν περιορισμὸ τῆς άγνοιάς μας. Έτσι οί χριστιανοί διανοητές και φιλόσοφοι προτρέπουν σὲ μιὰ ἐνδελεχῇ ἔρευνα τῆς φύσεως, ἐρευνοῦν ἐνίοτε οί ἴδιοι τὴ φύση μὲ μεγάλο ζῆλο ἢ ἐπικαλοῦνται τὴν ἔρευνα ἄλλων, καὶ ἐπιδεικνύουν κατόπιν πανηγυρικὰ τὰ πορίσματα

1. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τὰ θεμέλια τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας», *Ακτίνες* 777 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 2019), σελ. 179-190.
2. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Αρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Πατερικὴ φιλοσοφία», *Ακτίνες* 778 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019), σελ. 209-220.

αυτῆς τῆς ἔρευνας ἔναντι ὅλων ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ἐπιπόλαια ὅτι ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα ἄχρηστα ἢ περιττά³.

Στὸ ἀμέσως προηγούμενο τεῦχος εἶδαμε πῶς οἱ ἐνστάσεις ποὺ ἐγκαλοῦν τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ φυτῶν ἢ δένδρων τὰ ὁποῖα φαντάζουν ἐντελῶς ἄχρηστα καὶ περιττά –ἢ καὶ ἐπιβλαβῆ– δίνουν στοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους τὴν εὐκαιρία νὰ γράφουν μερικὲς ἀπὸ τὴν πλέον ὑπέροχες ἀπὸ οἰκολογικὴ ἀποψη σελίδες τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς Πατερικῆς Γραμματείας⁴.

Ἡ παρούσα μελέτη ἔρχεται νὰ ἐστιᾷσει σὲ μιὰ ἄλλη ὁμάδα ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως καὶ στὴν ἀπάντησιν ποὺ δίνει σὲ αὐτὲς ἡ Πατερικὴ φιλοσοφία.

1. Ἡ ἐνστάση κατὰ τῆς φύσεως

Τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀφιλόξενα ὄρη προκαλοῦσαν ἀνέκαθεν στὸν ἄνθρωπο ἕνα δέος ἀνάμικτο μὲ ἕνα αἰσθημα ἀνασφάλειας. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πολλοὶ διερωτῶντο τὸ ἑξῆς: Γιατί νὰ μὴ εἶναι ἡ γῆ μιὰ ἀπέραντη εὐφορὴ πεδιάδα, ὅπου οἱ λίμνες θὰ καθρέφτιζαν τὸν γαλάζιο οὐρανὸ καὶ τὰ ποτάμια θὰ κυλοῦσαν ἥρεμα, ποτίζοντας τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτὰ, τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρὰ τους θὰ προσέφεραν ἀπλόχερα τοὺς καρπούς τους σὲ ἀνθρώπους καὶ ζῶα; Γιατί ἀντ' αὐτῶν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀπόκρημνα καὶ ἀφιλόξενα βουνά, οἱ δυσπρόσιτες δασώδεις κοιλάδες, τὰ φαράγγια καὶ τὰ πετρώδη ἐδάφη; Καὶ μάλιστα, ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ γῆ δημιουργημένη ἀπὸ ἕναν «πάνσοφο Δημιουργό»;

3. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Πατερικὴ φιλοσοφία καὶ ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Ἡ ὁδὸς τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσεως», *Ακτίνες* 782 (Ιούλιος-Αύγουστος 2020), σελ. 132-141.

4. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Πατερικὴ φιλοσοφία καὶ ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Ὁ κόσμος τῶν φυτῶν», *Ακτίνες* 783 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2020), σελ. 179-191.

Μπροστὰ σὲ τέτοιες καὶ παρόμοιες ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας θεώρησαν καθήκον τους νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ὑπαρξὴ τῶν βουνῶν καὶ τῶν ὀρέων, τῶν φαραγγιῶν καὶ τῶν πετρωδῶν ἐδαφῶν, καὶ νὰ ἀποδείξουν τὴ χρησιμότητά τους ἔναντι ὅλων ἐκείνων ποὺ ὁραματίζονταν μιὰ γῆ διαμορφωμένη σὰν μιὰ ἀπέραντη καταπράσινη πεδιάδα. Σὲ αὐτὴ τους τὴν προσπάθεια οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι χρησιμοποιοῦν κατὰ βάσιν δύο ἐπιχειρήματα.

2. Ἐπιχείρημα πρῶτο

Κατὰ πρῶτον μὲν οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι παρατηροῦν ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν τὰ βουνὰ καὶ τὰ δυσπρόσιτα καὶ ἀφιλόξενα γιὰ μᾶς μέρη, καὶ ἡ γῆ ἀπλωνόταν σὲ μιὰ ἀπέραντη εὐφορὴ πεδιάδα, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε ὅλη αὐτὴ ἡ ἐκπληκτικὴ βιοποικιλότητα ποὺ χαρακτηρίζει σήμερα τὴ φύση. Καὶ τοῦτο ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει θὰ ἐξέλιπαν αὐτομάτως ὅλες οἱ μορφὲς ζωῆς ποὺ ἔχουν ὡς ἐνδιάτημά τους τὰ βουνὰ καὶ τὰ δυσπρόσιτα καὶ ἀφιλόξενα γιὰ μᾶς μέρη, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ, ἐὰν ἡ γῆ ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰ ἀπέραντη εὐφορὴ πεδιάδα, τότε τὰ ἀσθενέστερα ζῶα θὰ ἔπεφταν εὐκολὰ θύματα τῶν ἰσχυροτέρων, καθὼς θὰ ἀδυνατοῦσαν νὰ βροῦν καταφύγιο καὶ θὰ ἔμεναν ἀπροστάτευτα. Χάριν λοιπὸν αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ζώων καὶ τῆς βιοποικιλότητος στὴ φύση ὑπάρχουν τώρα τὰ βουνὰ καὶ τὰ δυσπρόσιτα καὶ ἀφιλόξενα γιὰ μᾶς μέρη.

Ἐὰν κάποιος ἐπιθυμοῦσε νὰ βρεῖ στὴν Ἁγία Γραφὴ κάτι ποὺ νὰ συνηγορεῖ πρὸς τὰ παραπάνω, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς παραπέμπουν στὸν *ΡΓ΄ Ψαλμό*, ὅπου διαβάζουμε:

«Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις· πέτρα καταφυγὴ τοῖς χοιρογρυλλίοις (ἢ,

σύμφωνα με ἄλλη γραφή, τοῖς λαγωῖς» (δηλαδή, «Ὁ Θεὸς ὄρισε τὰ ψηλά βουνὰ ὡς τόπο κατοικίας γιὰ τὰ ἐλάφια· τὰ πετρώδη ἐδάφη ἀποτελοῦν καταφύγιο γιὰ τὰ ἀγριογούρουνα», ἢ σύμφωνα με ἄλλη γραφή «γιὰ τοὺς λαγούς»)⁵.

Πρὶν προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἀποτίμηση τῶν παραπάνω ἀπὸ οἰκολογικὴ ἄποψη, εἶναι χρήσιμο νὰ δοῦμε πῶς ἀκριβῶς διατυπώνονται αὐτὲς οἱ ἀπόψεις στὰ κείμενα κάποιων ἐκπροσώπων

ταφύγιο, προκειμένου τὰ ἀσθενέστερα ζῶα νὰ μὴν πέφτουν θύματα τῶν ἰσχυροτέρων, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὶς ὥρες τοῦ ὕπνου· ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς λαγούς ἢ τὰ ἀγριογούρουνα (γιατὶ καὶ γιὰ τὰ δύο γίνεται λόγος) ποιοῦ ἄλλο καταφύγιο θὰ ὑπῆρχε, ἐὰν ἔλειπαν τὰ πετρώδη ἐδάφη καὶ τὰ σπήλαια σὰν κοιλώματα στὴ γῆ, ὅπου αὐτὰ καταφεύγουν καὶ σφάζονται, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι καταφεύγουν στὰ σπίτια καὶ τὰ τείχη»;⁶.

Φαίνεται ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πολλοὶ διερωτῶντο τὸ ἐξῆς:
 Γιατί νὰ μὴν εἶναι ἡ γῆ μιὰ ἀπέραντη εὐφορη πεδιάδα,
 ὅπου οἱ λίμνες θὰ καθρέφτιζαν τὸν γαλάζιο οὐρανὸ
 καὶ τὰ ποτάμια θὰ κυλοῦσαν ἥρεμα, ποτίζοντας τὰ δένδρα
 καὶ τὰ φυτὰ, τὰ ὅποια μὲ τὴ σειρὰ τους θὰ προσέφεραν
 ἀπλόχερα τοὺς καρπούς τους σὲ ἄνθρώπους καὶ ζῶα;
 Γιατί ἀντ' αὐτῶν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀπόκρημνα καὶ ἀφιλόξενα
 βουνά, οἱ δυσπρόσιτες δασώδεις κοιλάδες, τὰ φαράγγια
 καὶ τὰ πετρώδη ἐδάφη; Καὶ μάλιστα, ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ γῆ
 δημιουργημένη ἀπὸ ἓναν «πάνσοφο Δημιουργό»;

τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, σὲ ἓνα ἐρμηνευτικὸ ἔργο *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται μὲν στὸν Ὁριγένη, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ μπορούμε νὰ εἴμαστε ἀπολύτως βέβαιοι γιὰ τὴν πατρότητά του, διαβάζουμε τὰ ἐξῆς:

«Ἐὰν κάποιος, λέει, ρωτοῦσε: “Γιατί ὑπάρχουν τὰ ὄρη; γιατί ὑπάρχουν τὰ πετρώδη ἐδάφη;”, ἂς γνωρίζει ὅτι καὶ αὐτὰ δημιουργήθηκαν ἀναγκαίως. Διότι, ἂν ἡ γῆ ἀπλωνόταν ἐξ ὁλοκλήρου σὲ μιὰ πεδιάδα, χωρὶς νὰ ἔχει βουνά, δὲν θὰ ὑπῆρχαν τὰ ποικίλα εἶδη τῶν ζώων, καθὼς πολὺ γρήγορα τὰ ἰσχυρότερα ζῶα θὰ ρίχνονταν στὰ ἀσθενέστερα· τώρα ὅμως ἡ κατασκευὴ τῶν βουνῶν ἔχει γίνει ὡς κα-

Τὰ ἴδια περίπου διαβάζουμε καὶ σὲ ἓνα ἄλλο ἐρμηνευτικὸ ἔργο *Εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν*, τὸ ὁποῖο ψευδεπιγράφως ἀποδίδεται στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο:

5. Ὁριγ., *Εἰς τοὺς Ψαλμούς* (ἀμφιβ.), ed. J. B. Pitra, PG¹ 18.3-17: «Εἴ τις, φησίν, ἐροίτο· διὰ τί ὄρη; διὰ τί πέτραι; μανθανέτω ὅτι ταῦτα ἀναγκαίως ἐδημιουργήθη. Εἰ γὰρ δι' ὅλου ἡπλωτο πεδιάς ἡ γῆ, μὴ ἔχουσα ὄρη, οὐκ ἂν τὰ ποικίλα συνέστη τῶν ζώων γένη, θάπτον τῶν ἰσχυροτέρων τοῖς ἀσθενεστέροις ἐπιπιδόντων. Νῦν δὲ ἡ τῶν ὀρέων σύστασις καταφυγὴ γέγονε, τοῦ μὴ ἀσθενέστερα ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων ἀλίσκεσθαι, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν τοῦ ὕπνου καιρὸν· ἀλλὰ καὶ λαγωῖς ἢ χοιρογυλλίοις (ἀμφοτέρα γὰρ φέρεται ἐν τῇ ἀναγνώσει) τίς ἦν ἄλλη καταφυγὴ, εἰ μὴ πέτραι καὶ σπηλαῖα ὡς χιραμοὶ συνέστησαν, εἰς ἃς διαδιδράσκοντα σφάζεται, καθάπερ ἄνθρωποι πρὸς οἰκίας καὶ τείχη».

5. *Ψαλμ.* PG¹ 18.

«“Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις· πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωῖς”. Ἡ πρόνοια, λέει, δὲν ἀδιαφορεῖ οὔτε γιὰ τὰ μικρὰ ζῶα, ἀλλὰ στὰ μὲν ἐλάφια ἔδωσε σὰν ἐνδιαίτημα τὶς κορυφές τῶν βουνῶν, στὰ δὲ μικρότερα ζῶα τὴ δυνατότητα νὰ χῶνονται στὰ πετρώδη ἐδάφη. Καὶ τίποτε λοιπὸν δὲν ἔχει γίνεῖ εἰς μάτην ἀπὸ ἐσένα, τὸν Θεό· γιατί, ἂν δὲν ὑπῆρχαν αὐτά, στὴν πεδιάδα τὰ ἀδύναμα ζῶα θὰ

Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στὴν Ἑρμηνεία εἰς τὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν παραπέμπει στὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν, προκειμένου νὰ καταδείξει τὴ χρησιμότητα τῶν βουνῶν καὶ τῶν πετρωδῶν ἐδαφῶν. Συγκεκριμένα, γράφει:

«Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐρώτημα σὲ τί χρησιμεύουν τὰ ὄρη, σοῦ ἀπαντᾷ: “Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις”, δηλαδή, “ὁ Θεὸς ὅρισε τὰ ψηλὰ βουνὰ ὡς τόπο κατοικίας

Ἀντιμετωπίζοντας αὐτὴ τὴν ἔνσταση κατὰ τῆς φύσεως, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν ἀντιτείνουν τὴ χρησιμότητα τῶν βουνῶν γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ θεωροῦν ὡς ἱκανὴ ἀπάντηση τὴν ἐπισήμανση ὅτι τὰ βουνὰ ἀποτελοῦν ἐνδιαίτημα καὶ καταφύγιο γιὰ πλεῖστες ὅσες μορφές ζωῆς, οἱ ὁποῖες διαφορετικὰ θὰ ἐξέλειπαν. Ἀπαντώντας δὲ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο στὴν ἐν λόγῳ ἔνσταση κατὰ τῆς φύσεως, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι μᾶς δίνουν ἓνα ἔξοχο παράδειγμα μὴ ἀνθρωποκεντρικῆς θεώρησης τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

ἔπεφταν εὐκόλα θύματα τῶν ἰσχυροτέρων, καὶ πολὺ γρήγορα θὰ ἀφανίζονταν, καθὼς θὰ θηρεύονταν πρὸ πάντων κατὰ τὶς ὥρες τοῦ ὕπνου. Καὶ ὅταν κάνει λόγο γιὰ “πετρώδη ἐδάφη”, ἐννοεῖ τὰ σπῆλαια καὶ τὶς ὁπές, ὅπου καταφεύγουν καὶ οἱ λαγοὶ καὶ τὰ ἀγριογούρουνα»⁷.

7. Ἰω. Χρυσ., Εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν (νόθ.), ed. J.-P. Migne, PG 55, 649.74-650.7: «“Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις· πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωῖς”. Οὐ παρορᾷ, φησὶν, οὐδὲ τὰ μικρὰ τῶν ζώων ἡ πρόνοια, ἀλλὰ τοῖς μὲν ἐλάφοις ἔδωκεν ἐνδιαίτημα τὰς τῶν ὀρῶν κορυφάς, τοῖς δὲ μικροτέροις τῶν ζώων τὰς τῶν πετρῶν καταδύσεις. Καὶ οὐδὲν ἄρα μάτην παρὰ σοῦ τοῦ Θεοῦ γέγονε· τούτων γὰρ μὴ ὄντων, ἐν πεδιάδι ῥαδίως τὰ τῶν ζώων ἀσθενῇ πρὸς τῶν ἰσχυροτέρων ἠλίσκετο, καὶ θάττον ἐξέλιπον ἂν κατὰ τὸν τοῦ ὕπνου καιρὸν μάλιστα θηρευόμενα. Διὰ δὲ τῶν “πετρῶν” σπῆλαια

γιὰ τὰ ἐλάφια”. Καὶ γιατί ὑπάρχουν τὰ πετρώδη ἐδάφη, σοῦ λέει: “Πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωῖς”, δηλαδή, “τὰ πετρώδη ἐδάφη ἀποτελοῦν καταφύγιο γιὰ τοὺς λαγούς”»⁸.

Ἡ οἰκολογικὴ σημασία τῶν ἀνωτέρω εἶναι πασιφανής. Παρατηροῦμε δηλαδή γιὰ παράδειγμα ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω κείμενα ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος ἀνθρωποκεντρισμὸς γιὰ τὸν ὁποῖο συνήθως κατηγορεῖται ὁ χριστιανισμός. Ἔτσι, εἶδαμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἀπὸ τοὺς πρώτους ἡδὴ αἰῶνες μετὰ

τε σημαίνει καὶ φωλεούς, εἰς ᾧ καταφεύγουσι λαγωὶ τε καὶ χοιρογρύλλιοι».

8. Ἰω. Χρυσ., Ἑρμηνεία εἰς τὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν, Ὁμιλία ΚΗ΄, ed. J.-P. Migne, PG 60, 652.7-10: «Καὶ τὰ ὄρη ποῦ χρήσιμα, ἀποκρίνεται σοι· “Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις”. Καὶ διὰ τί αἱ πέτραι, λέγει σοι· “Πέτρα καταφυγὴ τοῖς χοιρογρύλλιοις καὶ τοῖς λαγωῖς”».

Εἶναι φυσικὸ καὶ ἐπόμενο ἡ σύγχρονη περιβαλλοντικὴ φιλοσοφία νὰ ἔχει κάνει σημαία καὶ ἔμβλημά της τὴν ἔννοια τῆς βιοποικιλότητος, τῆς λεγόμενης στὴν ἀγγλική “biodiversity”. Προξενεῖ ὁμως ἴσως κάποια ἑκπληξη τὸ γεγονὸς ὅτι, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ βιοποικιλότητα δὲν ἀπειλεῖτο καθόλου, διαβάζουμε φερ’ εἰπεῖν στὸ ἀποδιδόμενο στὸν Ὁριγένη κείμενο ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν τὰ βουνά, «δὲν θὰ ὑπῆρχαν τὰ ποικίλα εἶδη τῶν ζώων» («οὐκ ἂν τὰ ποικίλα συνέστη τῶν ζώων γένη»). Καθὼς φαίνεται, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν χρειάσθηκε νὰ ἀναμένουν νὰ ἀπειληθεῖ ἡ βιοποικιλότητα, γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία της.

Χριστὸν κάποιοι ἄνθρωποι μέμφονταν ἀφελῶς τὴ φύση, λέγοντας μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὰ βουνὰ φερ’ εἰπεῖν εἶναι περιττά, καὶ συνεπῶς θὰ μπορούσαν νὰ λείπουν. Ἀντιμετωπίζοντας αὐτὴ τὴν ἔνστασι κατὰ τῆς φύσεως, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν ἀντιτείνουν, ὅπως εἶδαμε, τὴ χρησιμότητα τῶν βουνῶν γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ θεωροῦν ὡς ἱκανὴ ἀπάντησι τὴν ἐπισήμανσι ὅτι τὰ βουνὰ ἀποτελοῦν ἐνδιαίτημα καὶ καταφύγιον γιὰ πλείστες ὅσες μορφὲς ζωῆς, οἱ ὁποῖες διαφορετικὰ θὰ ἐξέλειπαν. Ἀπαντώντας δὲ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο στὴν ἐν λόγῳ ἔνστασι κατὰ τῆς φύσεως, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι μᾶς δίνουν ἕνα ἔξοχο παράδειγμα μὴ ἀνθρωποκεντρικῆς θεώρησις τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ἐπειτα, ἀξίζει νὰ σταθοῦμε καὶ σὲ ἕναν ὅρο ποὺ χρησιμοποιεῖται κατὰ κόρον ἀπὸ τὴ σύγχρονη οἰκολογία, τὸν ὅρο «ἐνδιαίτημα». Ὁ ἴδιος αὐτὸς ὅρος ἀπαντᾷ, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὸ ψευδεπιγράφως ἀποδιδόμενο στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο κείμενο, ὅπου διαβάζουμε κατὰ λέξιν ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ «ἔδωκε στὰ ἐλάφια ὡς ἐνδιαίτημα τὶς κορυφές

τῶν βουνῶν» («ταῖς μὲν ἐλάφοις ἔδωκεν ἐνδιαίτημα τὰς τῶν ὄρων κορυφάς»)⁹. Βλέπουμε δηλαδὴ ὅτι ὁ ὅρος «ἐνδιαίτημα» δὲν ἀποτελεῖ κατάκτησι τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς σκέψεως, ὅπως ἀφελῶς θὰ νόμιζαν πολλοί.

Τέλος, ἀξίζει νὰ γίνει ξεχωριστὴ ἀναφορὰ στὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη οἱ ἐκπρόσωποι τῆς πρώτης ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας ἐξαίρουν τὴ μεγάλη σημασία τῆς βιοποικιλότητος, στὴν ὁποία ἐπιμένει ἰδιαίτερα ἡ σύγχρονη περιβαλλοντικὴ φιλοσοφία. Βεβαίως, σήμερα γνωρίζουμε ὅτι αὐξάνεται συνεχῶς μὲ δραματικὸς ρυθμὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν μορφῶν ζωῆς ποὺ ἐξαφανίζονται κάθε χρόνο, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἐλπίδα νὰ ἐπανεμφανισθοῦν ποτέ. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες εἶναι φυσικὸ καὶ ἐπόμενο ἡ σύγχρονη περιβαλλοντικὴ φιλοσοφία νὰ ἔχει κάνει σημαία καὶ ἔμβλημά της τὴν ἔννοια τῆς βιοποικιλότητος, τῆς λεγόμενης στὴν ἀγγλική “biodiversity”. Προξενεῖ ὁμως ἴσως κάποια ἑκπληξη τὸ γεγονὸς ὅτι, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ βι-

9. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὸν ΠΓ Ψαλμόν* (νόθ.), ed. J.-P. Migne, PG 55, 649.76-77.

οποικιλότητα δεν απειλείτο καθόλου, διαβάζουμε φερ' εἰπεῖν στὸ ἀποδιδόμενο στὸν Ὁριγένη κείμενο ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν τὰ βουνά, «δὲν θὰ ὑπῆρχαν τὰ ποικίλα εἶδη τῶν ζώων» («οὐκ ἂν τὰ ποικίλα συνέστη τῶν ζώων γέννη»)¹⁰. Καθὼς φαίνεται, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν χρειάσθηκε νὰ ἀναμένουν νὰ ἀπειληθεῖ ἡ βιοποικιλότητα, γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία της.

Ἐξετάσαμε μέχρι στιγμῆς τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας καταδεικνύουν τὴ χρησιμότητα τῶν βουνῶν, τῶν δασωδῶν κοιλάδων, τῶν πετρωδῶν ἐδαφῶν καὶ τῶν δυσπρόσιτων καὶ ἀφιλόξενων γιὰ μᾶς περιοχῶν. Ὑπάρχει ὁμως ἐπιπλέον καὶ ἓνα δευτέρο ἐπιχείρημα.

3. Ἐπιχείρημα δευτέρο

Τὸ δευτέρο ἐπιχείρημα εἶναι ἐν ὀλίγοις τὸ ἑξῆς: Ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν, φερ' εἰπεῖν, τὰ βουνά, καὶ ἡ γῆ ἦταν μιὰ τέλεια σφαῖρα εἴτε μιὰ ἐντελῶς ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, τότε δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ὑπάρχουν τὰ ποτάμια καὶ οἱ λίμνες, καὶ γενικὰ τὰ ὕδατα ποὺ ἀρδεύουν τὴ γῆ καὶ τὴν καθιστοῦν γόνιμη καὶ φιλόξενη γιὰ ἀνθρώπους καὶ ζῶα· διότι ὅλα αὐτὰ προϋποθέτουν αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ἀνωμαλίες τοῦ ἐδάφους, ποὺ κάποιοι ἐντελῶς ἐπιπόλαια θεωροῦν περιττές. Ἀξίζει νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας ὅπου ἐκτίθεται αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, καθὼς πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενο τὸ ὁποῖο, πέραν τοῦ συγκεκριμένου ἐπιχειρήματος, παρουσιάζει καὶ γενικώτερο οἰκολογικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἑξῆς:

«Ἀλλὰ καὶ μὲ ἓναν ἀκόμη συλλογισμό καταδεικνύει ὅτι ἡ γῆ δὲν ἐγίνε ἀπὸ μόνη της οὔτε περιεβλήθη ἓνα τέτοιο σχῆμα τυχαῖα, συμπτωματικὰ καὶ χωρὶς λόγο·

γι' αὐτὸ καταλήγει: “Καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν”¹¹. Γιατί, ἂν ἡ γῆ ἦταν ἐξ ὁλοκλήρου λεία καὶ ὁμαλὴ κατὰ τὴν τέλεια σφαῖρα τῶν Ἑλλήνων, δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ εἶχε γίνει δεκτικὴ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ποταμῶν· οὔτε καὶ θὰ ἦταν κατάλληλη γιὰ καλλιέργεια, καθὼς τὰ νερὰ τῶν βροχῶν ποὺ θὰ ἔπεφταν σὲ αὐτὴν θὰ κυλοῦσαν ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές· ὅπως πάλι καὶ ἐὰν ἦταν ἀντιθέτως μιὰ πλάκα ἀπλωμένη, ἐκτεινόμενη σὲ ἐπίπεδες ἐκτάσεις, οὔτε καὶ ἔτσι θὰ σχηματίζονταν σὲ αὐτὴν ποταμοί, τόσο αὐτοὶ ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἀστεῖρευτες πηγές, ὅσο καὶ αὐτοὶ ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τὶς βροχὲς τοῦ χειμῶνα· ἔχοντας δὲ πρὸ πολλοῦ κατακλύσει ὅλη τὴ γῆ, θὰ τὴν καθιστοῦσαν ἀκατάλληλη καὶ γιὰ σπορὰ καὶ γιὰ φυτὰ καὶ γιὰ καλλιέργειες· ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους της θὰ ἦταν χρήσιμη, καθὼς οἱ πάντες [ἢ τὰ πάντα] θὰ καλύπτονταν καὶ θὰ παρὰσύνονταν ἀπὸ τὴν πλημμύρα τῶν ὑδάτων. Αὐτὰ λοιπὸν θὰ συνέβαιναν, ἐὰν κάποιος δημιουργικὸς λόγος καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ δὲν τὴν εἶχαν διαμορφώσει σὲ ἓνα τέτοιο σχῆμα· τώρα ὁμως κατασκευάσθηκε κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι σχηματισμένη σὲ ὄρη καὶ δασώδεις κοιλάδες, σὲ βουνὰ καὶ φαράγγια, ὥστε οἱ ποταμοὶ νὰ βρίσκουν ἀνεμπόδιστα τὶς διεξόδους τους, καὶ τὰ μὲν ὄρη καὶ τὰ δάση καὶ τὰ φυτὰ νὰ ἀπονέμονται στὰ ζῶα, οἱ δὲ ἐπίπεδες ἐκτάσεις καὶ οἱ πεδιάδες νὰ ἔχουν ἐπιλεγεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ κατοικία καὶ καλλιέργεια. Ποιὸς λοιπὸν δὲν θὰ συμφωνοῦσε ὅτι αὐτὰ εἶναι ἔργα μιᾶς πραγματικὰ σοφῆς πρόνοιας; Αὐτὴ, ἀφοῦ γνώρισε τὸ μέλλον πρὸς τοῦ πληρώματος τῆς γῆς καὶ πρὶν δημιουργηθοῦν ὅσα βρίσκονται πάνω στὴ γῆ, σχημάτισε τὴ γῆ κατὰ τέτοιο τρόπο, διαμορφώνοντάς τη στο κατάλληλο σχῆμα, ὥστε νὰ γίνει κατάλληλη γιὰ τὰ πάντα»¹².

10. Ὁριγ., *Εἰς τοὺς Ψαλμούς* (ἀμφιβ.), ed. J. B. Pitra, ΠΓ' 18.6-7.

11. *Ψαλμ. ΚΓ'* 2.

12. Εὐσ. Καισ., *Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν*.

Τὰ ὅσα λείει ἐδῶ ὁ Εὐσέβιος ἀποτελοῦν κατὰ βάσιν προέκτασι καὶ ἐφαρμογὴ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτε στὴ φύση δὲν ἔχει γίνεи στὴν τύχη. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Εὐσέβιος, ὅπως εἶδαμε, ἐκκινεῖ ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παρατήρησι ὅτι ἡ γῆ «δὲν ἐγινε ἀπὸ μόνῃ τῆς, οὔτε περιεβλήθη ἓνα τέτοιο σχῆμα τυχαῖα, συμπτωματικὰ καὶ χωρὶς λόγου»¹³.

Πέραν τούτου ὁμῶς, πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε στὴν παρατήρησι ὅτι καὶ στὰ λεγόμενα τοῦ Εὐσεβίου, ὅπως ἄλλωστε

Ἐρμινεῖα τινῶν κατ' ἐπιτομὴν, ed. J.-P. Migne, PG 23, 220.54-221.29: «Καὶ καθ' ἕτερον δὲ λογισμὸν παρίσταισι τὸ μὴ αὐτόματον ὑποστῆναι τὴν γῆν, μηδὲ ὡς ἔτυχεν, εἰκὴ καὶ ἀλόγως, τὸ τοιοῦτον αὐτῇ περιεβλήσθαι σχῆμα· διὸ ἐπιλέγει· “Καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν”. Εἰ μὲν γὰρ ὅλη δι' ὅλου λεία καὶ ὁμαλὴ κατὰ τὴν σφαῖραν τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχεν, οὐκ ἂν ποτε τῆς τῶν ποταμῶν συστάσεως δεκτικὴ ἐγεγόνει· οὐδ' ἂν εἰς γεωργίαν ἐπιτηδεῖα, ἐκρεόντων ἀπανταχόθεν τῶν εἰς αὐτὴν φερομένων ὄμβρων· ὥς αὖ πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου, εἰ πλᾶξ ἦν μία ἡπλωμένη καὶ ἀνειμένη εἰς πεδιάδας χώρας, οὐδ' οὕτως συνέστησαν ἐν αὐτῇ ποταμοί· οἳ τ' ἐξ ἀενάων πηγῶν φερόμενοι, οἳ τε ἐκ τῶν χειμερινῶν ὄμβρων συνιστάμενοι· πάλαι δ' ἂν ἐπικλύσαντες πᾶσαν, οὔτε σπέρμασιν, οὔτε φυτοῖς, οὔτε γεωργίαις ἐπιτηδεῖαν αὐτὴν παρῆχον· ἀλλ' οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς οἰκίτορσιν γέγονει ἂν χρήσιμος, πάντων ἐπικλυζομένων καὶ κατασυρμένων ὑπὸ τῆς τῶν ὑδάτων πλημμύρας. Ταῦτα μὲν οὖν ἦν, εἰς μὴ λόγος τις δημιουργικὸς καὶ Θεοῦ σοφία τεχνικῶς αὐτῇ τοῖονδε σχῆμα περιεβλήκει· νυνὶ δὲ οὕτως κατεσκευάσθη, ὥς εἰς ὄρη καὶ νάπας, βουνούς τε καὶ φάραγας ἐσηματίσθαι· ὥς καὶ ποταμούς τας ἐαυτῶν διεξόδους ἀκωλύτως ποιεῖσθαι· ὄρη τε καὶ ἄλσι καὶ φυτὰ ζῷοις ἀπονέμεσθαι· χώρας τε καὶ πεδιάδας εἰς οἰκίσεις καὶ γεωργίας ἀνθρώποις ἀφωρίσθαι. Τίς τοίνυν οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν ἀληθῶς σοφῆς εἶναι προμηθείας ταῦτα; ἢ, προλαβοῦσα τὸ μέλλον πρὸς τοῦ πληρώματος τῆς γῆς, καὶ πρὸ τοῦ συστῆναι τὰ ἐν αὐτῇ, τοιάνδε αὐτὴν ἐσημάτισε, καταλλίλῳ διαπλάττουσα τύπῳ, ὥς ἂν τοῖς πᾶσι γένοιτο ἐπιτηδεῖα».

13. Εὐσ. Καισ., ὁ.π., PG 23, 220.54-221.1.

καὶ στὰ κείμενα ποὺ ἐξετάσαμε παραπάνω, δὲν πρυτανεύει κάποιον στεῖρο ἀνθρωποκεντρικὸ σκεπτικὸ. Δὲν λείει δηλαδὴ ὁ Εὐσέβιος ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν βουνῶν καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ποταμῶν, οἱ ὁποῖοι ὠφελοῦν τὸν ἀνθρωπο κατ' αὐτὸν καὶ ἐκεῖνο τὸν τρόπο. Ἐξυπακούεται ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ ὁ Εὐσέβιος κάλλιστα θὰ μπορούσε νὰ εἶχε πεῖ, καὶ ἄλλωστε ἰσχύει πέρα γιὰ πέρα. Ἄντ' αὐτοῦ ὁμῶς, ὁ Εὐσέβιος προτίμησε νὰ μὴν περιορισθεῖ σὲ ἓνα στενὰ ἀνθρωποκεντρικὸ σκεπτικὸ, ἀλλὰ νὰ πεῖ ὅτι ἡ συγκεκριμένη διαμόρφωσι τῆς γῆς τὴν καθιστᾷ «κατάλληλη γιὰ τὰ πάντα» («τοῖς πᾶσιν ἐπιτηδεῖα»)¹⁴, καὶ ὅτι τὰ μὲν ὄρη καὶ τὰ δάση ἀπονέμονται στὰ ζῷα, οἳ δὲ εὐφορες πεδιάδες, ἀρδευόμενες ἀπὸ τὰ ὕδατα τῶν ποταμῶν, ἔχουν ἐπιλεγεί ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὡς τόποι κατοικίας καὶ ὡς καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις.

Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μὴ στενὰ ἀνθρωποκεντρικὸ πνεῦμα –καὶ μάλιστα ρητῶς ἐκπεφρασμένο– διέπει ἐξάλλου καὶ τὴν ἔρμινεῖα τῶν στίχων 10-12 τοῦ ΡΓ΄ Ψαλμοῦ στὸ ψευδεπιγράφως ἀποδιδόμενο στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο ἔργο Ἐρμινεῖα εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν. Ἐκεῖ διαβάσουμε συγκεκριμένα τὰ ἑξῆς:

«“Ὁ ἐξαναστελλὼν πηγὰς ἐν φάραξιν· ἐν μέσῳ τῶν ὀρέων διελεύσεται ὕδατα”, δηλαδὴ, “αὐτὸς εἶναι ποὺ ὄρισε νὰ ἀναβλύζουν οἱ πηγὲς μέσα στὰ φαράγια· τὰ νερά τους θὰ διέρχονται ἀνάμεσα στὰ βουνά”. Κατόπιν ἀποδεικνύει τὴ χρησιμότητά τους: “Ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· προσδέχονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν. Ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσουσιν· ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν”, δηλαδὴ, “τὰ νερά αὐτὰ θὰ ποτίζουν ὅλα τὰ θηρία τῆς ὑπαίθρου, καὶ οἱ ὄναγροι θὰ λαχταροῦν νὰ σβήσουν σὲ αὐτὰ τὴ δίψα τους. Πάνω στὰ δένδρα ποὺ φυτρώνουν πλάι τους

14. Εὐσ. Καισ., ὁ.π., PG 23, 221.28.

θα κτίσουν τὶς φωλιές τους τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀπὸ τὰ πετρώδη ἐδάφη θα σκορπίζουν γύρω τὸ κελάδημά τους". Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ μεγίστη ἀπόδειξη τῆς θείας προνοίας, τὸ ὅτι δὲν ἱκανοποιεῖται μόνον ἡ ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων ζώων»¹⁵.

Δυστυχῶς κείμενα σὰν τὰ παραπάνω παρέμεναν μέχρι σήμερα ἀγνώστα, καὶ ἔτσι, ἀντὶ νὰ ἐξαίρεται ἡ πρώτη συνεισφορὰ τῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας στὴν οἰκολογικὴ σκέψη, ἐκτοξεύονται ἀντιθέτως σφοδρὲς ἐπιθέσεις κατ' αὐτῆς, οἱ ὁποῖες φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωροῦν τὸν χριστιανισμό ὡς... τὸν κατ' ἐξοχὴν ἔνοχο γιὰ τὴν περιβαλλοντικὴ κρίση τῆς ἐποχῆς μας...

σιμοποιοῦν κατὰ βάσιν δύο ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ καταρτίσουν τὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὰ βουνά, οἱ δασώδεις κοιλάδες, τὰ πετρώδη ἐδάφη καὶ τὰ δυσπρόσιτα καὶ ἀφιλόξενα γιὰ μᾶς μέρη εἶναι περιττά, καὶ συνεπῶς θὰ μπορούσαν νὰ λείπουν. Τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, ὅλα αὐτὰ ποὺ κάποιοι ἀφελῶς θεωροῦν περιττά καθιστοῦν δυνατὴ τὴν ὑπαρξὴ τῆς βιοποικιλότητος τοῦ μᾶς περιβάλλει – καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι εἶχαν ἥδη, ὅπως εἶδαμε, πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς τῆς βιοποικιλότητος.

Δεύτερον, ἐὰν ἔλειπαν τὰ βουνὰ καὶ ἐν γένει κάθε ἀνωμαλία στὴν ἐπιφάνεια

Κείμενα σὰν τὰ παραπάνω παρέμεναν μέχρι σήμερα ἀγνώστα, καὶ ἔτσι, ἀντὶ νὰ ἐξαίρεται ἡ πρώτη συνεισφορὰ τῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας στὴν οἰκολογικὴ σκέψη, ἐκτοξεύονται ἀντιθέτως σφοδρὲς ἐπιθέσεις κατ' αὐτῆς, οἱ ὁποῖες φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωροῦν τὸν χριστιανισμό ὡς... τὸν κατ' ἐξοχὴν ἔνοχο γιὰ τὴν περιβαλλοντικὴ κρίση τῆς ἐποχῆς μας...

4. Ἐπίμετρον

Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε τὰ ἀνωτέρω, διαπιστώνοντας ὅτι οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι χρη-

τῆς γῆς, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρχουν ποτάμια ἢ λίμνες, καὶ τὰ ὕδατα θὰ κατέκλυζαν ὅλη τὴ γῆ, καθιστώντας τὴ ζωὴ ἀδύνατη γιὰ ἀνθρώπους καὶ ζῶα.

Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἀποτελοῦν καρπὸ ἔρευνας καὶ προσεκτικῆς μελέτης τῆς φύσεως, ἡ ὁποία φέρει τελικὰ στὸ φῶς τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως πραγμάτων ποὺ θὰ μπορούσε κάποιος ἐν πρώτοις νὰ θεωρήσει ἄχρηστα καὶ περιττά.

Βεβαίως, τὰ ἐρωτήματα καὶ οἱ ἀπορίες τίθενται σήμερα τοῦλάχιστον... σὲ ἄλλη κλίμακα. Τότε ὁ ἄνθρωπος ἀποροῦσε μπροστὰ στὰ πανύψηλα, ἀφιλόξενα βουνά, ποὺ συχνὰ τοῦ φαίνονταν ὅτι δὲν ἐξυπηρετοῦν τίποτα· κάποιοι μάλιστα

15. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν* (νόθ.), ed. J.-P. Migne, PG 55, 648.40-48: «“Ὁ ἐξαναστέλλων πηγὰς ἐν φάραξιν· ἐν μέσῳ τῶν ὀρέων διελεύσεται ὕδατα”. Εἶτα τὴν τούτων ἀποδείκνυσι χρεῖαν. “Ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· προσδέχονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν. Ἐπ’ αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσουσιν· ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν”. Καὶ τοῦτο τῆς θείας προνοίας τεκμήριον μέγιστον, τὸ μὴ μόνον τῶν ἀνθρώπων τὴν χρεῖαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων πληροῦν».

ἔφθαναν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ Δημιουργοῦ. Εἶδαμε τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς φιλοσοφίας. Σήμερα ἔχουμε περάσει σὲ ἄλλη κλίμακα: Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος στέκεται μὲ δέος καὶ ἀπορία μπροστὰ στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ σύμπαντος· κάποιοι, μπροστὰ σὲ αὐτὴ τὴν ἀπεραντοσύνη, ἀρθρώνουν τὸν ἴδιο λόγον ἀμφισβήτησης καὶ ἄρνησης. Ἡ ἀπάντησις μένει ἡ ἴδια. Καὶ ἡ ἀπάντησις αὐτὴ εἶναι, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ προτροπὴ γιὰ ἔρευνα στὴ

Ἀσφαλῶς, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἐνωθε τότε πολὺ μικρὸς καὶ ἀσήμαντος μπροστὰ στὰ πανύψηλα, ἀφιλόξενα βουνά, ἔχει πολὺ περισσότερους λόγους νὰ νιώθει μικρὸς καὶ ἀσήμαντος μπροστὰ στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ σύμπαντος. Πολὺ μικρὸς καὶ ἀσήμαντος, γιὰ νὰ ὑπάρχει ἓνας Θεὸς ὁ Ὅποιος νὰ νοιάζεται εἰδικὰ γι' αὐτόν. Ἀλήθεια! Ἀλλὰ μήπως ἡ πίστις δὲν τὸν καθοδηγοῦσε ἀνέκαθεν σὲ αὐτὴν τὴν ἀλήθεια; Ὁ λόγος τοῦ Προφητάνακτα Δαβὶδ, ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, μοιάζει νὰ

*Τὰ ἐρωτήματα καὶ οἱ ἀπορίες τίθενται σήμερα
τούλάχιστον... σὲ ἄλλη κλίμακα. Τότε ὁ ἄνθρωπος
ἀποροῦσε μπροστὰ στὰ πανύψηλα, ἀφιλόξενα βουνά,
ποὺ συχνὰ τοῦ φαίνονταν ὅτι δὲν ἐξυπηρετοῦν τίποτα·
κάποιοι μάλιστα ἔφθαναν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου
νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ Δημιουργοῦ. Εἶδαμε
τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς καὶ Πατερικῆς
φιλοσοφίας. Σήμερα ἔχουμε περάσει σὲ ἄλλη κλίμακα:
Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος στέκεται μὲ δέος καὶ ἀπορία
μπροστὰ στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ σύμπαντος· κάποιοι,
μπροστὰ σὲ αὐτὴ τὴν ἀπεραντοσύνη, ἀρθρώνουν τὸν ἴδιο
λόγον ἀμφισβήτησης καὶ ἄρνησης. Ἡ ἀπάντησις μένει ἡ ἴδια.*

φύση, ἡ ὁποία δὲν παύει καὶ σήμερα νὰ μᾶς φέρνει συνεχῶς στὸ φῶς τὸν λόγον τῆς ὑπαρξὸς πραγμάτων ποὺ μέρι πρό τινος μόλις μᾶς φαίνονταν ἄχρηστα καὶ περιττά, τόσο στὸν μακρόκοσμον, ὅσο καὶ στὸν μικρόκοσμον· καὶ εἶναι, ἀφ' ἑτέρου, ἡ στάσις τοῦ πιστοῦ ἔναντι τοῦ κόσμου, ποὺ τὸν κάνει, ἐκεῖ ποὺ ἄλλοι βλέπουν κενὸ καὶ χάος, νὰ ἀναφωνεῖ: «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα»¹⁶.

συμπυκνώνει τέλεια τὶς ἀπορίες τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου: «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;»¹⁷ Γιὰ νὰ προσθέσει ὁμῶς, στὸν ἀμέσως ἐπόμενο στίχον, αὐτὸ ποὺ εἶναι πιὸ θαυμαστὸ ἀπὸ ὅλη τὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ σύμπαντος: «Ἠλάττωσας αὐτόν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν»¹⁸.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

16. Ψαλμ. ΙΗ' 2.

17. Ψαλμ. Η' 5.

18. δ.π., 6.

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ζούμε στην εποχή μας μια πρωτόγνωρη δοκιμασία. Κλεισμένοι στα σπίτια, προσπαθούμε να προφυλαχθούμε από μια πανδημία που εξαπλώνεται με αστρονομική ταχύτητα. Οί καθημερινοί θάνατοι πολλαπλασιάζονται, τὸ μέλλον εἶναι σκοτεινὸ καὶ ἀβέβαιο. Τὰ νέα κάθε

*Τί θὰ κάνουμε;
Θὰ κλειστοῦμε στὸν ἑαυτό
μας, χωρὶς νὰ ἀντιδράσουμε
στὴ συμφορὰ, ποὺ φαντάζει
παντοδύναμη;
Μήπως θὰ μπορούσαμε
νὰ ἐνεργοποιηθούμε;
Μήπως θὰ μπορούσαμε
νὰ ἀνάψουμε ἔστω
καὶ ἓνα κεράκι σὲ αὐτὸ
τὸ ζοφερὸ σκοτάδι;*

μέρα καὶ χειρότερα. Οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἀπελπιστικές. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, ὅσοι ἔχουμε οἰκονομικὴ δυνατότητα γιὰ τὰ ἀναγκαῖα σκεπτόμαστε πόσοι γύρω μας πιθανὸν σὲ λίγες μέρες δὲν θὰ ἔχουν χρήματα οὔτε γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί. Καὶ οἱ μοναχικοὶ ἄνθρωποι, συνήθως ἡλικιωμένοι, εἶναι ἀβοήθητοι καὶ ἐγκαταλελειμμένοι. Μιὰ κατάσταση



χαοτική, ποὺ ὅλους μᾶς αἰφνιδίασε.

Κλεισμένοι μέσα, ἀπομονωμένοι ἀπὸ συγγενεῖς καὶ φίλους, ἀνίκανοι νὰ ἀντιδράσουμε, δεχόμαστε τὸν κατακλυσμὸ τῶν εἰδήσεων, ποὺ ἡ μιὰ εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Εἶναι μιὰ δύσκολη ἐποχή, ποὺ τὰ ἐφιαλτικὰ ἐρωτηματικά μᾶς ἔχουν στοιχειώσει. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ διαχείριση αὐτῆς τῆς πανδημίας δὲν ἀφορᾷ μόνο αὐτοὺς ποὺ θὰ νοσήσουν καὶ αὐτοὺς ποὺ θὰ χάσουν τὴ ζωὴ τους. Οἱ εἰδικοί ὑποστηρίζουν ὅτι καὶ μελλοντικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε ἓνα δυσεπίλυτο πρόβλημα, τόσο οἰκονομικὸ ὅσο καὶ κοινωνικὸ.

Λοιπόν, εἶναι φυσικὸ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς: Τί θὰ κάνουμε; Θὰ κλειστοῦμε στὸν

ἐαυτό μας, χωρὶς νὰ ἀντιδράσουμε στὴ συμφορὰ, ποὺ φαντάζει παντοδύναμη; Μήπως θὰ μπορούσαμε νὰ ἐνεργοποιηθοῦμε; Μήπως θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνάψουμε ἔστω καὶ ἓνα κεράκι σὲ αὐτὸ τὸ ζοφερὸ σκοτάδι;

ἴσως μιὰ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα νὰ μπορούν νὰ δώσουν αὐτὰ ποὺ ἔγραφε ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Οὕϊνστον Τσῶρτσιλ: *«Κοίταξε πίσω σου, ἂν θέλεις νὰ βλέπεις καλύτερα μπροστά σου»*.

Ἡ ἐπέτειος τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου μᾶς θυμίζει κάθε χρόνο μιὰ ἄλλη, δύσκολη καὶ τραγικὴ γιὰ μᾶς ἐποχὴ. Ἡ Ἑλλάδα, ὅπως αἰφνιδίως, κατετρόπωσε τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπίθεση τῶν πολυαριθμῶν Ἰταλῶν γιὰ μῆνες νικηφόρα στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνά. Ἀντιμετώπισε μὲ θαυμαστὴ

ὁ πόλεμος, ἡ Κατοχὴ μὲ τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰ βασανιστήρια ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, καὶ ἡ ἐφιαλτικὴ πείνα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πείνα, ποὺ θέρριζε ἑκατοντάδες κάθε μέρα. Γιὰ νὰ νιώσουμε κάτι ἀπὸ τὸν ἄνισο ἀγῶνα ποὺ ἔκανε ἓνας ὁλόκληρος λαός, πρέπει νὰ μελετᾶμε ξανὰ καὶ ξανὰ τὶς διάφορες μαρτυρίες, τὰ ἡμερολόγια, τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ νὰ φωτίσει ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀναζήτηση, πολῦτιμο ὕλικὸ βρίσκουμε, ἀνατρέχοντας καὶ στὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων (XEE). Ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἐπιστημόνων ἰδρύθηκε τὸ 1937, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ Συνεργαζόμενα Σωματεῖα τοῦς Συλλόγου Ὁρθοδόξου Ἑσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν πνευματικὴ ἡγεσίαν τῆς Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή». Δραστηριοποιήθηκε στὸν πόλεμο τοῦ '40. Ἄν λοιπὸν στραφεῖ κανεὶς καὶ μελετήσῃ τὴν πνευματικὴ ἀντίσταση τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων στὰ χρόνια τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, θὰ μάθῃ ἀνέκδοτες σελίδες ἐθνικῆς ἱστορίας, ποὺ δὲν περιέχονται στὰ ἐπίσημα βιβλία τοῦ κράτους. Καὶ τότε ἴσως ἐμπνευσθεῖ τρόπους, γιὰ νὰ δώσει ὁ καθένας ἓνα ἔμπρακτο παρὼν στὰ σημερινὰ δεινὰ τῆς πατρίδας μας.

Τὴν ἐπομένῃ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, δύο πνευματικοὶ ἡγέτες τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου, ὁ προϊστάμενος τῆς Ἀδελφότητος ἡ «Ζωή» πατὴρ Σεραφεῖμ Παπακώστας καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων Καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, συσκέπτονται πῶς θὰ ὀργανώσουν, κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών τους, τὴν ἀντίσταση, πνευματικὴ καὶ ὕλική, στὰ μετόπισθεν, γιὰ νὰ στηρίξουν τὸν λαό.

Κατ' ἀρχάς, μετὰ τὴν ἐπιστράτευση, ποὺ ἀπὸ τὰ ἐξῆντα μέλη τῆς Ἀδελφότη-

*ἴσως μιὰ ἀπάντηση
στὸ ἐρώτημα νὰ μπορούν
νὰ δώσουν αὐτὰ
ποὺ ἔγραφε ὁ Ἄγγλος
πρωθυπουργὸς Οὕϊνστον
Τσῶρτσιλ: «Κοίταξε πίσω
σου, ἂν θέλεις νὰ βλέπεις
καλύτερα μπροστά σου».*

γενναιότητα τοὺς συμμάχους τοὺς Γερμανούς, ποὺ ἔσπευσαν νὰ τοὺς βοηθήσουν, καὶ ἀντιτάχθηκε μὲ πείσμα στὰ ὑποὺλα σχέδια τῶν Βουλγάρων, ποὺ πάλεψαν νὰ κατακτίσουν τὴ Μακεδονία μας. Οἱ Γερμανοί, ὅταν τέλος κυριάρχησαν στὸν ἄνισο αὐτὸν ἀγῶνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φυλακίσεις, τὰ βασανιστήρια, τὶς ἐκτελέσεις, προσπάθησαν νὰ συντρίψουν τὸ φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καταδικάζοντάς τον νὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴν πείνα, ληστεύοντας τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους τῆς χώρας.

Τὸ σκηνικὸ τῆς ἐποχῆς ἦταν, λοιπόν,

τος πήγαν στὸν πόλεμο τὰ τριάντα ἔξι, ἄρχισε ἡ ἄλλη, ἡ πνευματικὴ ἐπιστράτευση. Ἐνα ἱεραποστολικὸ ἔργο ποὺ βρισκόταν στὸ ξεκίνημά του ἀναδιπλώνεται καὶ ἀναλαμβάνει νὰ στηρίξει τὸν λαό, μαζί μὲ τὴ διοικοῦσα Ἐκκλησία, στὶς ἑκτακτες ἀνάγκες ποὺ δημιούργησε ὁ πόλεμος.

60.000 οἰκογένειες τῶν στρατευθέντων. Ἀτελείωτα τὰ προβλήματα, ἀσύλληπτα.

Πρῶτο πρόβλημα ἦταν ἐκεῖνο τῆς στέγης. Πέρασαν δυό-τρεις μῆνες τοῦ πολέμου, καὶ ἄρχισαν, π.χ., οἱ πρῶτες ἐξώσεις, γιὰ τὸ νοίκι ἦταν ἀπλήρωτο. Οἱ οἰκογένειες τῶν μαχητῶν, ἡ μία μετὰ

Ἄν στραφεῖ κανεὶς καὶ μελετήσῃ τὴν πνευματικὴν ἀντίσταση τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων στὰ χρόνια τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, θὰ μάθῃ ἀνέκδοτες σελίδες ἐθνικῆς ἱστορίας, ποὺ δὲν περιέχονται στὰ ἐπίσημα βιβλία τοῦ κράτους. Καὶ τότε ἴσως ἐμπνευσθεῖ τρόπους, γιὰ νὰ δώσῃ ὁ καθένας ἓνα ἔμπρακτο παρὼν στὰ σημερινὰ δεινὰ τῆς πατρίδας μας.

Τὸ πρῶτο μεγάλο πρόβλημα ἦταν τί θὰ γίνουν οἱ οἰκογένειες τῶν στρατευθέντων. Μία στὶς τρεῖς οἰκογένειες στὴν Ἀθήνα ξαφνικὰ βρέθηκαν νὰ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ στήριξη. Γιὰ πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς οἰκογένειες ἦταν ὁ προστάτης ποὺ ἔφυγε. Ἕμειναν οἱ γέροι γονεῖς, μικρὰ παιδιὰ καὶ γυναῖκα φοβισμένη καὶ ἀβοήθητη.

Μία ἐβδομάδα μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, ὁ πατὴρ Σεραφεῖμ μὲ τοὺς συνεργάτες του ἐπισκέπτεται τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρῦσανθο καὶ θέτει στὴ διάθεση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔτοιμο ἐπιτελικὸ σχέδιο «Προνοίας τῶν Στρατευομένων». Οἱ οἰκογένειες ἔπρεπε νὰ στηριχθοῦν ἠθικὰ καὶ ὑλικά.

Στὶς 11 Νοεμβρίου 1940 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καλεῖ τοὺς πρῶτους συνεργάτες, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν στὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔργο. Ἡ κυβέρνησις εἶχε τὴν ἀγωνία τοῦ πολέμου. Ἡ Ἐκκλησία ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τῶν μετόπισθεν. Παρουσιάσθηκαν στὴν ἀρχὴ 500 συνεργάτες, οἱ ὅποιοι σὲ δύο μῆνες ἔφθασαν τὸν ἀριθμὸ τῶν 2.500, ποὺ ἀνέλαβαν νὰ ἐπισκέπτονται τὶς

τὴν ἄλλη, ἀβοήθητες ἔβγαιναν στὸ πεζοδρόμιο. Τότε στὴν Πρόνοια, πενήντα συνεργάτες δικηγόροι ἀναλαμβάνουν στὸ δικαστήριό τὴν υπεράσπιση τῶν οἰκογενειῶν, καὶ παράλληλα πιέζουν τὸ κράτος καὶ πετυχαίνουν νὰ ψηφισθεῖ νόμος ποὺ νὰ ἀπαγορεύει τὴν ἔξωση σὲ ὅποια οἰκογένεια εἶχε στρατευμένο.

Εἶναι πολυσήμαντο τὸ ἔργο τῆς Προνοίας. Οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, ἱατρικὴ περίθαλψη, νομικὴ κάλυψη καὶ ἄλλα. Σὲ λίγους μῆνες, σὲ Ἀθήνα καὶ Πειραιᾶ λειτουργοῦν 173 παραρτήματα Προνοίας. Καὶ σὲ ὅλα πρωτεργάτης καὶ ἐμπνευστὴς κάποιος συνεργάτης ἀπὸ τὸν «Ἀπόστολο Παῦλο».

Δεύτερο πρόβλημα: Ἀπὸ τὸν πρῶτο χειμῶνα τοῦ πολέμου, ἀφοῦ ἄδειασαν ἐντελῶς οἱ ὅποιες προμήθειες ποὺ εἶχε τὸ κάθε σπιτικό, ἀφοῦ ἀποκλείσθηκαν τὰ λιμάνια ἀπὸ τὰ ἐχθρικά πλοῖα, περνᾶμε στὴ δεύτερη μεγάλη σελίδα τῶν δεινῶν, τὸν πόλεμο τῆς πείνας, τῆς ΠΕΙΝΑΣ μὲ κεφαλαῖα. Αὐτὸ ἀπεφάσισε ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Γ' Ράιχ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πίστευε ὅτι θὰ γονάτιζε τὸ ἀδούλωτο φρόνημα

τοῦ λαοῦ, ἰδιαίτερα στὶς μεγάλες πόλεις, καταδικάζοντάς τον νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα.

Καὶ δὲν εἶναι μόνο τὰ τρόφιμα ποὺ ἔλειπαν· δὲν ὑπῆρχαν καὶ καύσιμα, καὶ ἔτσι, κι ἂν ἔβρισκαν καὶ λίγα τρόφιμα, πῶς νὰ τὰ μαγειρέψουν;

Νέα κινητοποίηση. Τώρα ὄχι βοήθεια καὶ συμπαράσταση μόνο, ἀλλὰ φαί, ἔστω καὶ λιγοστό, γι' αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶχαν τίποτε. Στὸ ὑπόγειο τοῦ κτηρίου τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου» –Καρύτση 14– στήθηκε τὸ πρῶτο καζάνι, καὶ μὲ τὴν ἀγάπη τῶν συνεργατῶν ἄρχισε νὰ βράζει τὸ πρῶτο συσσίτιο.

θῶς ὄσπρια, ζυμαρικά, χορτόσουπα– μὲ καρτσάκι τὸ πήγαιναν κάθε μέρα στὶς συνοικίες, γιὰ νὰ μοιραστῇ ἐπὶ τόπου. Ἔτσι, χάρις στοὺς χριστιανοὺς φοιτητές, οἱ πεινασμένοι δὲν σχημάτιζαν οὐρὲς ἔξω ἀπὸ τὸν «Ἀπόστολο Παῦλο». Μαζὶ μὲ τὸ πτωχικὸ φαγητό, ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη προφύλασσε καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν πεινασμένων ἀδελφῶν.

Σὲ ὥρες δύσκολες, τὶς δαπάνες γιὰ τὰ τρόφιμα τὶς ἀναλάμβανε ἐξ ὁλοκλήρου ἡ Ἀδελφότητα τῆς «Ζωῆς». Καὶ ὅταν κάποιοι συμβούλευσαν τὸν π. Σεραφεῖμ ὅτι ἦταν ἀνάγκη ὅσα χρήματα ὑπῆρχαν νὰ γίνουν προμήθειες γιὰ τὴν Ἀδελφότητα,

Εἶναι πολυσήμαντο τὸ ἔργο τῆς Πρόνοιας. Οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, ἱατρικὴ περίθαλψη, νομικὴ κάλυψη καὶ ἄλλα. Σὲ λίγους μῆνες, σὲ Ἀθήνα καὶ Πειραιᾶ λειτουργοῦν 173 παραρτήματα Πρόνοιας. Καὶ σὲ ὅλα πρωτεργάτης καὶ ἐμπνευστὴς κάποιος συνεργάτης ἀπὸ τὸν «Ἀπόστολο Παῦλο».

Ὁ π. Σεραφεῖμ (1 Δεκεμβρίου 1941), ἀπὸ τὶς στίλβες τοῦ περιοδικοῦ *Ζωή*, θὰ δώσει τὴ μάχη, γιὰ νὰ μὴ μείνει ἄδειο ποτὲ τὸ καζάνι. Θὰ γράφει γιὰ τὴν ἀνάγκη «νὰ πρωτοτυπήσωμεν». Σὲ κάθε σπίτι, ἀπὸ κάθε πιάτο μπορεῖ, ἂν τὸν πεινασμένο τὸν δοῦμε ὡς ἀδελφό, νὰ βγαίνει μία κουταλιά. Αὐτὲς οἱ κουταλιὲς θὰ ἀποτελοῦν τὴν «ἀγία μερίδα». Τὸ μήνυμα τοῦ περιοδικοῦ διαβάστηκε σὲ συγκεντρώσεις, συζητήθηκε σὲ κύκλους, ἔγινε τὸ σύνθημα ὅλων. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τοὺς πρώτους μῆνες τῆς μεγάλης πείνας, πρὶν ἀπὸ κάθε κρατικὴ προσπάθεια, πρὶν ἀπὸ τὸν Διεθνῆ Ἐρυθρὸ Σταυρὸ, ἡ πρακτικὴ τῶν συσσιτίων ἐγκαινιάζεται στὴν ἀρχὴ στὴν Ἀθήνα (Καρύτση 14), καὶ ἀργότερα στὸν Πειραιᾶ.

Οἱ φοιτητὲς τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως (ΧΦΕ) πρῶτοι μπροστὰ στὴ δουλειά. Τὸ βρασμένο φαγητό –συνή-

γιατὶ κανεὶς δὲν ἤξερε πόσο θὰ κρατοῦσε ὁ πόλεμος, αὐτὸς ἀπάντησε: «Δὲν ταιριάζει στὴν παράδοση τῆς Ἀδελφότητος νὰ κάνει προμήθειες γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, ὅταν ὁ λαὸς πεθαίνει ἀπὸ τὴν πείνα». Καὶ ξεχύθηκαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς «Ζωῆς» στὴν ἐπαρχία, στὸ Ἀργίριο, στὸ Αἰτωλικό, στὸ Μεσολόγγι, στὴν Πελοπόννησο, νὰ κινητοποιήσουν τοὺς ἀδελφούς, νὰ βροῦν, νὰ ἀγοράσουν καὶ νὰ κουβαλήσουν, μ' ὅλες τὶς δυσκολίες καὶ τὰ ἐμπόδια τῶν Ἰταλῶν καὶ τῶν Γερμανῶν, τὴν ἔλλειψη μεταφορικῶν μέσων κ.ἄ., τρόφιμα, γιὰ νὰ βράζει κάθε μέρα τὸ καζάνι. Καὶ χρειάζονταν γιὰ τὸ συσσίτιο τὸν μῆνα 4.000 ὀκάδες τρόφιμα.

Καὶ ἀπὸ τὴν «ἀγία μερίδα» θὰ περάσουν στὴν ὁργάνωση τῆς «Λογίας». Τὸ μήνυμα μεταφέρθηκε μὲ τὸ περιοδικὸ *Ζωή* σ' ὅλη τὴ χώρα. Ἀναλύοντας τὴν ἰδέα τῆς λογίας κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο,

κατέληγε τὸ περιοδικό: «*Εὰν κάθε ἡμέρα ἀναγνώστης τῶν γραμμῶν αὐτῶν, εὐθὺς ἀμέσως καὶ χωρὶς καμμίαν ἀναβολήν, ἀρχίσει τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς “λογίας”*», κάθε ἡμέραν κάμων κάποιαν οἰκονομίαν, κάποιαν μικράν –τόσπν δὰ θυσίαν διὰ τὴν λογίαν–, ἡ εὐλογία δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ ἔλθῃ ἄφθονος. Καὶ τοιαῦται εὐλογίαι μετατρέπουν τὰ ἀτυχήματα καὶ τὰς συμφορὰς ἀτόμων καὶ λαῶν εἰς εὐκαιρίας διὰ μίαν νέαν ζωὴν, γεμάτην εὐτυχίαν». Σὲ ὅλους τοὺς συνεργάτες στὸ τέλος συνιστᾶτο «ἀποχῇ ἀπὸ παντὸς θορύβου».

Ὁ στόχος εἶναι διπλός. Νὰ θρέψουν τὰ πεινασμένα κορμιά καὶ νὰ στηρίξουν καὶ νὰ φωτίσουν τὶς παγωμένες ἀπὸ τὴν ἄγνοια καὶ τὴν ἄρνηση καρδιές. Αὐτὸ τόνισε ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς Μητροπόλεως ὁ π. Σεραφεῖμ. Συνέστησε στὸν φοβισμένο λαό «νὰ μένει πιστὸς εἰς τὸν Θεόν, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν φοβερὰν δοκιμασίαν θὰ προέλθουν ὠφέλειαι πολλαί». Μὲ παρόμοιες ὁμιλίες Τρίτη καὶ Παρασκευὴ ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο στὰ χρόνια τοῦ πολέμου προσπαθοῦσε ὁ π. Σεραφεῖμ νὰ δείξει τὸ νόημα τῶν δύσκολων καιρῶν καὶ νὰ σταλάξει ἐλπίδα.

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς πείνας συνεχίσθηκε στὴν ἐπαρχία, ὅπου ὑπῆρχαν ἀντιπρόσωποι τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου.

Σὲ κάποιες περιοχές, ὅπως στὴν Καλαμάτα, ὁ π. Ἰωάννης Μακρόπουλος ἀναλαμβάνει ἐξ ὀνόματος τοῦ Νομάρχου τὸ συσσίτιο τῶν πεινασμένων τῆς πόλεως. Ἐπὶ πληθυσμοῦ 38 χιλιάδων, οἱ 26 χιλιάδες ἔπαιρναν συσσίτιο κάθε μέρα. Θὰ συνδεθεῖ ἀργότερα μὲ τὸν Ἑρυθρὸ Σταυρὸ καὶ θὰ ἀναλάβει τὸν σιτισμὸ ὅλης τῆς Μεσσηνίας.

Στὴ Θεσσαλονίκη ἡ ἀρχὴ τῶν συσσιτίων μοιάζει μὲ παραμύθι. Στὸ σπίτι ἐνὸς συνεργάτη τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου μαζεύτηκαν 7 παιδιὰ πεινασμένα, καὶ τοὺς προσφέρθηκε λίγο φαγητό. Σὲ λίγες μέρες

τὰ 7 παιδιὰ ἔγιναν 20, καὶ τὸ σπίτι δὲν τὰ χωράγε. Τὸ συσσίτιο μεταφέρθηκε μέσα στὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ζωῆς». Τὰ παιδιὰ ἔφτασαν τὰ 80. Σὲ λίγες ἐβδομάδες ἰδρύθηκαν ἑπτὰ ἐστῖες, καὶ ἔπαιρναν συσσίτιο κάθε μέρα 4.680 παιδιὰ.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο τὸ λιγοστὸ φαί. Ἦταν καὶ οἱ φοιτητὲς ποὺ τὰ ἔβαζαν νὰ κάνουν προσευχή, τοὺς μάθαιναν τραγούδια, νὰ δυναμώσουν τὴν καρδιά καὶ νὰ ξεχάσουν τὴ δυστυχία. Κάποιος φοιτητής, τὴν ὥρα ποὺ τελείωναν, τοὺς διηγίόταν μερικὲς φορὲς καὶ μιὰ ἱστορία ἡρωισμοῦ

*Στὸ ὑπόγειο τοῦ κτηρίου
τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου»
–Καρύτση 14– στήθηκε τὸ
πρῶτο καζάνι, καὶ μὲ τὴν
ἀγάπη τῶν συνεργατῶν
ἄρχισε νὰ βράζει τὸ πρῶτο
συσσίτιο.*

ἀπὸ τὴ Βίβλο καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν μαρτύρων. Τὸ θέμα φαινόταν θρησκευτικό, τὸ μήνυμα ὅμως ἦταν καὶ ἐθνικό. Στὸ τέλος νικάει ὁ πιστός. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει σὲ σύγχρονο περιοδικὸ μιὰ παλιὰ τρόφιμος: «*Κάποιο καιρὸ μετὰ τὸν πόλεμο... τὸ συσσίτιο σταμάτησε. Ὅμως ποτὲ δὲν ξέχασα τὶς μαγικὲς στιγμὲς ποὺ ἔζησα ἐκεῖ, καὶ πάντα ἡ καρδιά μου ξεχειλίζει ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ ὅσους κουράστηκαν καὶ μετέτρεψαν τοὺς δύστυχους ἐκείνους καιροὺς σὲ εὐλογία γιὰ τὴ ζωὴ μας*».

Καὶ οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ἐγκλωβίστηκαν καὶ ἀπομονώθηκαν ἀπὸ τὰ μέρη τους, ἀπὸ τὴ Θράκη, Κύπρο κ.ἄ., θὰ βροῦν τὸ δικό τους συσσίτιο. 1200 φοιτητὲς καὶ 100 φοιτήτριες διαφόρων σχολῶν σιτίζονται κάθε μέρα, κι ὕστερα ἀκοῦν καὶ κάποιοι

έπιστήμονα από το Χριστιανικό Έργο να τους μιλάει για ένα επιστημονικό ή κοσμοθεωριακό θέμα.

Στο συσσίτιο κοντά υπήρχε και ο γιατρός για τη στοιχειώδη ιατρική περίθαλψη, μιὰ και τὰ νοσοκομεία τὰ εἶχε ἐπιτάξει ὁ κατακτητής. Καὶ τὸν ρημαγμένο Οἶκο Φοιτητοῦ θὰ ἀναλάβουν οἱ συνεργάτες τῆς Χ.Ε.Ε. νὰ συμμαζέψουν, νὰ βάλουν, νὰ ἐξοπλίσουν μὲ κρεβάτια, κουβέρτες, νὰ συμπληρώσουν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα (ἀπὸ σαποῦνι μέχρι εἶδη ρουχισμοῦ), γιὰ νὰ ἔχουν οἱ φοιτητές μιὰ στοιχειώδη ἀνθρώπινη διαμονή. Στὴ συνέχεια φρόντισαν νὰ συνδέσουν τὸν Οἶκο Φοιτητοῦ μὲ τὸν Διεθνῆ Ἐρυθρὸ Σταυρὸ,

ἐφημερίδα τῶν Γερμανῶν *Νέα Εὐρώπη* ἔγραφαν οἱ Γερμανοί, μεταξύ ἄλλων: «Οἱ *ζηλωταὶ τῇ αἰρέσεως τῶν Ζωηκῶν*» ἃς μὴν κρύπτονται ὀπισθεν κραυγῶν «κοινωνικοῦ χριστιανισμοῦ καὶ συσσιτίων. Οἱ φρόνιμοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λησμονήσουν τὸν ἀγῶνα τοῦ συγκροτήματος τῆς “Ζωῆς” κατὰ τῶν νέων ἀναμορφωτικῶν ιδεῶν τοῦ Γ’ Ράιχ. Ἄς μὴ νομίζουσι οὗτοι ὅτι λανθάνουσι τὰ φρονήματά των, τὰ μέσα των καὶ οἱ σκοποὶ των, οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ σημερινοὶ ἀγῶνές των ἐναντίον τοῦ ἀγγεννώμενου Γ’ Ράιχ...». Καὶ κατέληγε τὸ γερμανικὸ ἄρθρο ὅτι «τὸ ἀντιγερμανικὸν ἔργον τῆς ὀργανώσεως τῶν Ζωηκῶν πρέπει νὰ παταχθῇ».

Ὁ π. Σεραφεῖμ (1 Δεκεμβρίου 1941), ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ Ζωή, θὰ δώσει τὴ μάχη, γιὰ νὰ μὴ μείνει ἄδειο ποτὲ τὸ καζάνι. Θὰ γράφει γιὰ τὴν ἀνάγκη «νὰ πρωτοτυπήσωμεν». Σὲ κάθε σπῖτι, ἀπὸ κάθε πιάτο μπορεῖ, ἂν τὸν πεινασμένο τὸν δοῦμε ὡς ἀδελφὸ, νὰ βγαίνει μιὰ κουταλιά.

Αὐτὲς οἱ κουταλιὲς θὰ ἀποτελοῦν τὴν «ἀγία μερίδα».

Τὸ μῆνυμα τοῦ περιοδικοῦ διαβάστηκε σὲ συγκεντρώσεις, συζητήθηκε σὲ κύκλους, ἔγινε τὸ σύνθημα ὅλων.

καὶ ἡ διατροφή τους νὰ καλυτερεύσει πολὺ. Γιὰ ὅλο αὐτὸ τὸ ἔργο, γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ τραφοῦν οἱ φοιτητὲς στὴν Κατοχή, ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ ἔγγραφὸ τῆς στίς 2 Μαΐου 1944 ἐκφράζει «τὰς θερμὰς αὐτῆς εὐχαριστίας διὰ τὰ πολυτίμους ὑπηρεσίας». Καὶ ὑπολογίζεται ὅτι στὴ διάρκεια τῶν τεσσάρων ἐτῶν ἐπισιτίστηκαν στὴ Θεσσαλονίκη 10.000 Ἑλληνόπουλα.

Τὸ σπουδαῖο ἔργο τῶν συσσιτίων, καὶ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ φαγητοῦ, ἐτόνωνε τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν φοιτητῶν. Καὶ αὐτὸ δὲν ἔμεινε ἀπαράτηρητο ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Στίς 5 Ἰουνίου 1942 στὴν ἐλληνοφώνη

Ἐπανειλημμένως θὰ καλέσουν στὴν Ἀστυνομία γιὰ ἐξαντλητικὴ ἀνάκριση καὶ ἐκφοβισμό τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς «Ζωῆς», καὶ ὁ π. Λεωνίδας Παρασκευόπουλος θὰ κατηγορηθεῖ εὐθέως γιὰ ἀντιγερμανικὴ δράση.

Τὰ συσσίτια τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου θὰ μιμηθοῦν ἀργότερα ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς καὶ ἄλλοι σύλλογοι, ἐπιδιώκοντας νὰ βάλουν ὑπεύθυνο κάποιον ἀπὸ τὸ Χριστιανικὸ Ἔργο.

Καὶ τὸ συσσίτιο δὲν εἶναι μόνο γιὰ τὰ παιδιά καὶ γιὰ τοὺς φοιτητές. Εἶναι καὶ γιὰ τοὺς ἀπογοητευμένους στρατιῶτες, ποὺ γυρίζουν μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μετώπου. Στὴν Καβάλα, π.χ., ὁ π. Κων-

στάντιος Χρόνης, από μέρα σε μέρα, μετά την υποχώρηση, θα προσφέρει φαγητό και λόγο παρηγορίας σε 4.000 διερχόμενους κακοπαθημένους στρατιώτες, πού, από νικητές των βορειοσηρωτικών βουνών, γύριζαν μετά την όπισθοχώρηση ντροπιασμένοι.

Αὐτὸς ὁ π. Κωνστάντιος Χρόνης, ἕνας λεπτοκαμωμένος, μετρίου ἀναστήματος

π. Κωνστάντιος δὲν λύγισε, συνέχισε νὰ τὸν κοιτάει ἀγέρωχος, καὶ ὁ Βούλγαρος δίστασε νὰ δευτερώσει τὸ κτύπημα. Σὲ ἕνα ὅμως ἦταν ἀνυποχώρητος: Ὁ π. Κωνστάντιος ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Καβάλα. Πρᾶγμα βεβαίως ποὺ ἔγινε ἀμέσως.

Σὲ κάποιες περιοχὲς οἱ Βούλγαροι θὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄργανά τους καὶ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς ποὺ υποχώρησαν στὶς

Τὸ σπουδαῖο ἔργο τῶν συσσιτίων, καὶ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ φαγητοῦ, ἐτόνωνε τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν φοιτητῶν. Καὶ αὐτὸ δὲν ἔμεινε ἀπαρατήρητο ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Στὶς 5 Ἰουνίου 1942 στὴν ἐλληνόφωνη ἐφημερίδα τῶν Γερμανῶν Νέα Εὐρώπη ἔγραφαν οἱ Γερμανοί, μεταξὺ ἄλλων: «Οἱ ζηλωταὶ τῆς αἰρέσεως τῶν Ζωηκῶν» ἃς μὴν κρύπτονται ὅπισθεν κραυγῶν «κοινωνικοῦ χριστιανισμοῦ καὶ συσσιτίων. Οἱ φρόνιμοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λησμονήσουν τὸν ἀγῶνα τοῦ συγκροτήματος τῆς “Ζωῆς” κατὰ τῶν νέων ἀναμορφωτικῶν ἰδεῶν τοῦ Γ' Ράιχ. Ἄς μὴ νομίζουσι οὗτοι ὅτι λανθάνουσι τὰ φρονήματά των, τὰ μέσα των καὶ οἱ σκοποὶ των, οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ σημερινοὶ ἀγῶνές των ἐναντίον τοῦ ἀγγεννώμενου Γ' Ράιχ...». Καὶ κατέληγε τὸ γερμανικὸ ἄρθρο ὅτι «τὸ ἀντιγερμανικὸν ἔργον τῆς ὁργανώσεως τῶν Ζωηκῶν πρέπει νὰ παταχθῇ».

κληρικός, μέλος τῆς Ἀδελφότητος «Ζωή», φαίνεται πὺς ἔκρυβε καρδιὰ λιονταριοῦ. Ἡ διαταγὴ τῶν Βουλγάρων ἦταν ρητὴ: Στὴ λειτουργία θὰ μνημόνευαν τὴν Ἐξαρχία Βουλγαρίας, καὶ ὄχι τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλά, ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοί, ὁ π. Κωνστάντιος συνέχιζε: «ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου ἡμῶν...». Τὸν κάλεσε ὁ Βούλγαρος στρατιωτικὸς διοικητὴς καί, ὅταν εἶδε, παρὰ τὶς ἀπειλές, τὴ σθεναρὴ του ἀντίσταση, σίκωσε τὴ μπουνιὰ του καὶ τὸν κτύπησε στὸ πρόσωπο. Ὁ

πίεσεις τους. Καὶ εἶναι περιπτώσεις ποὺ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα ἐκπροσώπησε ὁ ἱεροκίρκας τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου, ὅπως συνέβη π.χ. στὴν Ἀλεξανδρούπολη. Ἐκεῖ ὡς ἀναπληρωτὴς τοῦ μητροπολίτου ὑπηρετοῦσε ὁ ἱεροκῆρυξ π. Φώτιος Σταματοπούλος, μέλος τῆς Ἀδελφότητος. Στὶς 2 Ἰουνίου 1941 ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις καταλαμβάνονται ἀπὸ Βουλγάρους κληρικούς. Σὰν νὰ μὴ ἔφθανε αὐτό, ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Κύριλλος. ἐρχόμενος

στην πόλη, σὲ συγκέντρωση ἱερέων, τοὺς ἐδῆλωσε ὅτι θὰ παραμείνουν στὴν Ἀλεξανδρούπολη καὶ σὲ ὅλη τὴ γύρω περιφέρεια μόνον ὅσοι κληρικοὶ θὰ μνημονεύουν τὴν Ἐξαρχία. Ὁ π. Φώτιος ἔκανε τὴ μόνη ἀντίσταση ποὺ μποροῦσε ἐκεῖνη τὴ στιγμή, ἀρνήθηκε νὰ ὑπακούσει καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ¹.

Κάθε πόλη ὅπου ὑπῆρχε πυρήνας τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου ἔχει ἱστορίες σπουδαίες νὰ διηγηθεῖ τὸν μετασχηματισμὸ τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας στὰ δύσκολα χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς.

μαῦρο, χιονισμένο Δεκέμβριο, μαζί μὲ τὶς χῆρες, μέρες ἀτέλειωτες νὰ πασχίζουν νὰ θάψουν τὰ κοκκαλιασμένα πτώματα. Ὅπως ἔλεγε χαρακτηριστικὰ ὁ ἴδιος, τὸ πρῶτο διακόνημά του στὰ Καλάβρυτα ἦταν τοῦ νεκροθάπτη.

Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθανε αὐτό, ἔμαθε πὼς οἱ ἀντάρτες τοῦ Βελουχιώτη σκόπευαν νὰ ἀνατινάξουν τὸν ὀδοντωτό, γιὰ νὰ μὴ μεταφέρουν δῆθεν δυνάμεις τους οἱ Γερμανοί. Ὁ ὀδοντωτὸς ὅμως ἦταν ἡ μόνη δυνατότητα ἐπικοινωνίας καὶ ἐπιβίωσης τῶν Καλαβρυτικῶν. Ἡ καταστροφή του θὰ ἐσήμαινε ὅτι τὰ γυναικόπαιδα ποὺ

Πρὶν μερικὰ χρόνια ἡ τηλεόραση ἀνήγγειλε ὅτι ξαναλειτουργοῦσε ὁ ὀδοντωτὸς τῶν Καλαβρύτων, προσφέροντας ἓνα ἀξιόλογο τουριστικὸ προσὸν στὴν περιοχή.

Κανεῖς ὅμως δὲν μᾶς εἶπε ποιὸς καὶ πὼς γλίτωσε ἀπὸ τὴν ἀνατίναξη τὸν ὀδοντωτὸ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς.

Ἦταν ἐκεῖνος ὁ π. Κωνστάντιος Χρόνης ποὺ διώχθηκε ἀπὸ τὴν Καβάλα καὶ ποὺ ἡ Ἀδελφότητα τὸν εἶχε στείλει τώρα νὰ κηρύξει τὸν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου στὰ Καλάβρυτα.

Πρὶν μερικὰ χρόνια ἡ τηλεόραση ἀνήγγειλε ὅτι ξαναλειτουργοῦσε ὁ ὀδοντωτὸς τῶν Καλαβρύτων, προσφέροντας ἓνα ἀξιόλογο τουριστικὸ προσὸν στὴν περιοχή. Κανεῖς ὅμως δὲν μᾶς εἶπε ποιὸς καὶ πὼς γλίτωσε ἀπὸ τὴν ἀνατίναξη τὸν ὀδοντωτὸ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς. Ἦταν ἐκεῖνος ὁ π. Κωνστάντιος Χρόνης ποὺ διώχθηκε ἀπὸ τὴν Καβάλα καὶ ποὺ ἡ Ἀδελφότητα τὸν εἶχε στείλει τώρα νὰ κηρύξει τὸν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου στὰ Καλάβρυτα.

Ὁ π. Κωνστάντιος, μετὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν Καλαβρυτικῶν καὶ τὴν πυρπόληση τῆς πόλεως, ἄφησε τὴ διακονία τοῦ ἁμβωνος καὶ πῆρε τὸ τσαπί, ἐκείνον τὸν

εἶχαν ἀπομείνει θὰ καταδικάζονταν σὲ θάνατο χωρὶς οἰκονομικὴ βοήθεια στὴν κατεστραμμένη πόλη.

Ἐμαθε ὁ π. Κωνστάντιος πὼς ὁ Ἄρης Βελουχιώτης εἶχε τὸ στρατηγεῖο του σὲ ἓνα χωριὸ 35 ὥρες μακριά. Καὶ ξεκίνησε πεζὸς νὰ πάει νὰ τὸν βρεῖ. Προσπάθισαν οἱ φίλοι του νὰ τὸν ἐμποδίσουν, ἐξηγώντας του τί τρελὸ ἦταν αὐτὸ ποὺ ἐπιχειροῦσε. Αὐτὸς τόλμησε. Περπάτησε στὰ χιόνια 25 ὥρες καὶ ἔφθασε στὸν τελευταῖο σταθμό. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ τοῦ ἐξήγησαν τί ἐσήμαινε αὐτὸ ποὺ προσπαθοῦσε καὶ ὅτι, ἂν συναντοῦσε τὸν καπετάνιο, κινδύνευε καὶ ἡ ἴδια του ἡ ζωή. Αὐτὸς μὲ πείσμα τοὺς εἶπε πὼς δὲν περπατοῦσε τόσες ὥρες στὰ χιόνια, γιὰ νὰ γυρίσει τώρα πίσω ἄπραγος.

1. Ἀθαν. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί*, Ἀθῆναι 1949, σελ. 65.

Πρὸς ἐκπληξή του, ὁ Βελουχιώτης τὸν δέχθηκε μὲ σεβασμό. Τὸν ἄκουσε. Ὁ π. Κωνστάντιος τοῦ ἐξήγησε πὼς ὁ ὁδοντωτὸς ἦταν μία μηχανὴ καὶ ἓνα βαγόνι ὅλα κι ὅλα. Οἱ Γερμανοὶ δὲν εἶχιν ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα τέτοιο μέσο μεταφορᾶς, ἔχοντας τὶς σιδηρόφρακτες φάλαγγές τους· οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ὅμως θὰ πέθαιναν ἀπὸ τὴν πείνα. Ἄλλες πληροφορίες εἶχε ὁ Βελουχιώτης. Τοῦ εἶχαν μιλήσει

Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Κι ἐκεῖνος ποὺ εἶπε ἐπιγραμματικά: «Δὲν θὰ ξεχάσω πὼς στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς ἀνέβηκα κάποια φορὰ στὴν Ἀθήνα. Μὲ εἶδε τὸ βράδυ ὁ π. Σεραφεῖμ στὸ τραπέζι, στὴν Ἀδελφότητα. Σὰν τελείωσε τὸ φαγητό, μὲ ρώτησε τὰ νέα μου, τί μοῦ συνέβη. Τοῦπα ἀπλᾶ, ὅπως θὰ μίλαγε παιδί στὸν πατέρα, πὼς φόβος καὶ τρόμος κυριαρχεῖ στὴν περιοχὴ καὶ ἡ ἀπειλὴ τοῦ θανάτου εἶναι ἡ

Τὸ Πάσχα τοῦ 1943 ταρακουνήθηκε ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ τεῦχος τῶν Ἀκτίνων, ἐπισήμου ὀργάνου τῆς Χριστιανικῆς Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, ποὺ κυκλοφόρησε μὲ θέμα τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα στὰ νεοελληνικὰ γράμματα.

Ἡ θεματολογία, ὥς καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, ξαφνιάζει καὶ σήμερα τὸν ἀναγνώστη.

γιὰ μεγάλο σιδηροδρομικὸ συρμό, μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦσαν ἀνενόχλητα νὰ μεταφερθοῦν πολλοὶ Γερμανοί. Τὸν πίστεψε καὶ δὲν πίστεψε... Εἶχε ἓνα χειροκίνητο ἀσύρματο, θὰ ζήταγε τώρα, τελευταία στιγμή, πληροφορίες, καὶ ἀλλοῖμονο στὸν παπᾶ, ἂν τοῦλεγε ψέματα. Πάλεψε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ὁμάδα ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀνατίναξη. Μὲ πολὺ κόπο, τέλος, ἔπιασαν γραμμί. Τὸ ἐπίμονο ἐρώτημα τοῦ Βελουχιώτη ἦταν πόσα βαγόνια εἶχε ὁ συρμός. Κι ὅταν ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς γραμμῆς τοῦ εἶπαν ὅτι εἶχε ἓνα, ὁ καπετάνιος διέταξε νὰ ματαιωθεῖ ἡ ἀνατίναξη.

Μοῦ διηγήθηκε τὴν ἱστορία αὐτὴ ὁ ἴδιος ὁ π. Κωνστάντιος, κι ἀκόμα τότε ἀποροῦσε πὼς, φεύγοντας ἀπ' τὸ ἀρχηγεῖο τῶν ἀνταρτῶν, γιὰ νὰ γυρίσει στὰ Καλάβρυτα, εἶχε φτερὰ στὰ πόδια. Τὸν ρώτησα τί ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ θυμᾶται νὰ τοῦχε κάνει ἐντύπωση μετὰ ἀπὸ ὅσα πέρασε καὶ μετὰ ἀπὸ ὅσα ἐπίσημα ἔγγραφα ἐπαινετικά βρέθηκαν στὸν φάκελλό του ἀπὸ τὸν Διεθνή Ἐρυθρὸ Σταυρό, ἀπὸ τὸν Δῆμος Καλαβρυτῶν καὶ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ

μόνιμη συντροφιά, πὼς φοβᾶμαι νὰ μείνω ἄλλο ἐκεῖ κάτω. Καὶ ὁ π. Σεραφεῖμ, γεμᾶτος ἀγάπη, μοῦ εἶπε νὰ μείνω στὴν Ἀθήνα, ἀφοῦ εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα. Καὶ πρόσθεσε μονολογώντας: «Σκέψου πόσο θὰ εἶναι τρομοκρατημένος ὁ λαὸς ἐκεῖ κάτω, ἀφοῦ ἐσύ, ποὺ ἔχεις περάσει τόσα, φοβήθηκες». Τὴν ἄλλη μέρα», διηγίονταν ὁ γέροντας, «ἔφευγα πάλι γιὰ τὰ Καλάβρυτα. Ἦξερα πὼς ἔπρεπε νάμουν κοντὰ στὸν φοβισμένο λαό».

Οἱ μαρτυρίες τῆς πνευματικῆς ἀντιστάσεως τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν ἀπαριθμοῦνται εὐκόλα, καὶ ἴσως τὶς περισσότερες δὲν τὶς μάθαμε ἀκόμη. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι σχῆμα λόγου. Ὅταν πέθανε ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀστρονομίας Δημήτριος Κωτσάκης, μέλος τῆς Ἀδελφότητος καὶ ὑπεύθυνος γιὰ πολλὰ χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἑνώσεως (ΧΦΕ), στὸν φάκελλό του βρέθηκε ἓνα μετάλλιο. Κανεὶς δὲν ἤξερε μέχρι τὸν θάνατό του πὼς εἶχε τιμηθεῖ μὲ μετάλλιο ἀπὸ τοὺς Συμμάχους γιὰ τὴν ἀντιστασιακὴ του δράση. Τὸ Ἀστεροσκοπεῖο, ὅπου ἐργαζόταν, τὸ

είχαν καταλάβει οί Γερμανοί. Αυτός, φιλή-
συχος έρευντής, μελετούσε τὰ ἀστέρια,
ἀλλά, ξέροντας καὶ γερμανικά, ἄκουγε
καὶ ἔβλεπε πολλά. Εἶχε τρόπο, καὶ τὰ
νέα γιὰ τὰ σχέδια καὶ τὶς κινήσεις τοῦ
ἐχθροῦ ἔφθαναν ἐγκαίρως στὸ στρατηγεῖο
τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Καὶ τοῦ ἀπενεμήθη
γιὰ τὴν ἐθνική του προσφορά μετάλλιο μὲ
ἐπαθλο ποσὸ 2.000 λιρῶν, κάτι ποὺ δὲν
γνώριζαν οὔτε οἱ στενοί του φίλοι. Πῆρε
τὸ μετάλλιο καὶ ἀρνῆθηκε τὰ χρήματα.

Πρέπει ὅμως νὰ κλείσουμε, καὶ θὰ
κλείσουμε μὲ ἓνα τραγούδι. Ποιὸς νὰ τὸ

Ξεθάρεψε ὁ πικραμένος λαὸς ἀπὸ
τὶς νεανικὲς φωνὲς καὶ πῆρε κουράγιο,
μιὰ στιγμή μάλιστα ποὺ ἀποκαμωμένος
θεωροῦσε τὴ σκλαβιά ἀξημέρωτη:

*«Εἰλάτε νὰ γυρίσουμε καὶ πάλι
στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ σὰν ἀδελφοί.
Ὁ χρόνος ὁ καινούργιος θὰ μᾶς βγάλει
στῆς Δόξας τὴν ψηλότερη κορφή».*

Ποῦ νὰ τὸ φανταζόταν ὁ κατακτητῆς
πὼς ἓνα ἔθιμο τοῦ λαοῦ, τὰ κάλαντα, ἡ
Χ.Φ.Ε. θὰ τὸ μετέτρεπε σὲ θούριο λευ-

*Γιὰ χάριν κυρίως αὐτῶν τῶν φοιτητῶν, γιὰ νὰ πάρουν
μιὰ σφαιρικώτερη ἐπιστημονικὴ κατάρτιση, γιὰ νὰ μάθουν
κυρίως τὴ «χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», ἰδρύεται ἓνα ἀνοικτὸ
πανεπιστήμιο στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, στὴν ὁδὸ Καρύτση
14. Εἰδικοί διδάσκουν Δίκαιο, Ψυχολογία, Λογοτεχνία,
Θεολογία κ.ἄ. Σύγχρονοι φτασμένοι ἐπιστήμονες καὶ
λογοτέχνες μὲ καύχηση ἀναφέρουν στὸ βιογραφικὸ τους
ὅτι εἶναι ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς Γενικῶν Σπουδῶν (Σ.Γ.Σ.).
Καὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ψημένοι καὶ δοκιμασμένοι φοιτητὲς
ποὺ μαζὶ μὲ τοὺς ἐπιστήμονες τῆς Χ.Ε.Ε. ἀργότερα,
τὸ 1946, θὰ συνταράξουν τὴ διανόηση τῆς ἐποχῆς,
διαδίδοντας τῆς Διακήρυξης τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως
Ἐπιστημόνων.*

φανταζόταν πὼς παραμονὴ τῆς πρωτο-
χρονιάς τοῦ 1943 οἱ φοιτητὲς τῆς μικρῆς
Χ.Φ.Ε. θὰ ξεχύνονταν στοὺς παγωμένους
δρόμους τῆς Ἀθήνας, τραγουδώντας κά-
τι παράξενα κάλαντα, τὰ «Κάλαντα τῆς
σκλαβιάς»:

*«Καινούργιος χρόνος πάλι ξημερώνει
καὶ σβῖνεται καὶ χάνεται ὁ παλιός.
Μαζί του νὰ σπησοῦνε ὅλοι οἱ πόνοι,
τὸ δάκρυ μας, ἡ λύπη, ὁ στεναγμός».*

τεριάς! Μαζὶ μὲ τὰ κάλαντα μοιράστηκε
καὶ ἓνα χριστιανικὸ μῆνυμα σὲ 80.000
ἀντίτυπα, μὲ κεντρικὴ τὴν ἐξῆς ιδέα: Ἄν
γυρίσουμε στὸν Χριστό, θὰ ἀλλάξει ἡ
Ἑλλάδα, ἡ Εὐρώπη, ὁ κόσμος. Τὰ δεινὰ
τοῦ παρόντος εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἀπο-
στασίας. Οἱ ρηξικέλευθες ιδέες ἀφήνουν
ἐμβρόντητο τὸν μελετητὴ τῆς ἐποχῆς.

Τὸ 1943 ἦταν μιὰ χρονιά ποὺ ἄρχιζε
νὰ λυγίζει καὶ τοὺς πιὸ ἀνθεκτικούς. Δὲν
φαινόταν ἵχνος ἀκτίνος στὸν ὀρίζοντα.
Τὸ Πάσχα τοῦ 1943 ταρακουνήθηκε ὁ

πνευματικός κόσμος της Αθήνας από το τεύχος των Ακτίνων, επίσημου ὀργάνου της Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, ποὺ κυκλοφόρησε μὲ θέμα τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα στὰ νεοελληνικὰ γράμματα. Ἡ θεματολογία, ὡς καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, ξαφνιάζει καὶ σήμερα τὸν ἀναγνώστη. Γιὰ πρώτη φορὰ κάποια θέματα, μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ τους στίγμα, λέγονται ξεκάθαρα, σὲ μιὰ διανόηση ποὺ ἐκινεῖτο ἀνάμεσα στὴν ἀδιαφορία καὶ τὸν ἀθεϊσμό. Τὰ θέματα: Ἡ χριστιανικὴ ἰδέα στὴ νεοελληνικὴ ποίηση. Τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα στὴ ζωγραφικὴ. Θρησκευτικὴ πνοὴ στὶς παροιμίες τοῦ λαοῦ. Χριστιανικὲς ἐπιδράσεις στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Χριστιανικὸ βιβλίο καὶ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας κ.ἄ.

Οἱ φοιτητὲς διέδωσαν τὸ τεύχος μὲ πρωτόγνωρο κέφι. Καὶ ἡ Ἀδελφότης «Ζωή» γιὰ χάριν τους τὸ καλοκαίρι στὴν Ἁγία Παρασκευὴ ὀργάνωσε τὴν πρώτη φοιτητικὴ κατασκήνωση. Μιὰ εὐκαιρία νὰ τονώσει τοὺς τοὺς φοιτητὲς, ποὺ τὴ μαρτυρία τοῦ Εὐαγγελίου τὴν ἐπαίρναν στὰ σοβαρά. Νὰ θρέψει τὰ ἀδυνατισμένα κορμιά, νὰ δυναμώσει τὸ νεανικὸ φρόνημα, νὰ τὰ κάνει γιὰ λίγο νὰ ξεχάσουν, νὰ γελάσουν. Ποιὸς πιστεύει σήμερα εὐκόλα τὴν αὐθεντικὴ μαρτυρία ὅτι ὁ ποιητὴς Ἀλέξανδρος Γκιάλας Γ. Βερίτης) ἔφτιαχνε σατιρικὰ στιχάκια, διακωμωδώντας χαρακτηριστὲς καὶ ἐλαττώματα. Κι ἀντηχοῦσε τὸ γέλιο καὶ τὸ τραγούδι τῶν φοιτητῶν. Ἐνοχλήθηκαν οἱ Γερμανοὶ τῆς περιοχῆς, κλήθηκε ὁ ἀρχηγὸς σὲ πολύωρη ἀνάκριση. Ἡ ἐντολὴ στὸ τέλος ἦταν ρητὴ: νὰ μὴν ἀκούγονται τραγούδια.

Γιὰ χάριν κυρίως αὐτῶν τῶν φοιτητῶν, γιὰ νὰ πάρουν μιὰ σφαιρικώτερη ἐπιστημονικὴ κατάρτιση, γιὰ νὰ μάθουν κυρίως τὴ «χριστιανικὴ κοσμοθεωρία», ἰδρύεται ἓνα ἀνοικτὸ πανεπιστήμιο στὸ κέντρο τῆς Αῆνας, στὴν ὁδὸ Καρύτση 14. Εἰδικοὶ διδάσκουν Δίκαιο, Ψυχολογία, Λογοτε-

χνία, Θεολογία κ.ἄ. Σύγχρονοι φτασμένοι ἐπιστήμονες καὶ λογοτέχνες μὲ καύχησι ἀναφέρουν στὸ βιογραφικὸ τους ὅτι εἶναι ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς Γενικῶν Σπουδῶν (Σ.Γ.Σ.). Καὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ψημένοι καὶ δοκιμασμένοι φοιτητὲς ποὺ μαζί μὲ τοὺς ἐπιστήμονες τῆς Χ.Ε.Ε. ἀργότερα, τὸ 1946, θὰ συνταράξουν τὴ διανόηση τῆς ἐποχῆς, διαδίδοντας τῆς Διακήρυξης τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων. Προσυπέγραψαν καὶ ἐπῆνεσαν τὴ Διακήρυξη 220 ἀνθρώποι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, καθὼς καὶ πολλοὶ ξένοι ἐπιστήμονες, ὁμολογώντας ὅτι Πίστη καὶ Ἐπιστὴμὴ δὲν συγκρούονται.

Ὁ ποιητὴς μας Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, θέλοντας νὰ ἐρμηνεύσει τὴ διαφορὰ τοῦ Ἑλλῆνα στρατιώτη ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ στὸν πόλεμο, γράφει χαρακτηριστικὰ:

*Κεῖνοι ποὺ πράξαν τὸ κακὸ
τοὺς πῆρε μαῦρο σύννεφο
δὲν εἶχαν πίσω τους αὐτοὶ
θεῖο μπουρλοτιέρη, πατέρα γεμιτζῆ.*

Ἀπὸ τὰ ἐπιλεκτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἐπιστημόνων μπορεῖ, ἀφοῦ εὐχαριστήσῃ τὸν Θεό, νὰ καυχηθεῖ, διότι στὰ μαῦρα χρόνια τοῦ πολέμου ἀξιώθηκε νὰ ἔχει μέλη ποὺ ἔκαναν μὲ πολλοὺς τρόπους πνευματικὴ ἀντίσταση. Κάποιες σταγόνες ἥρωισμοῦ ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο ἐκείνων τῶν ἀγώνων μπορεῖ νὰ περάσει καὶ στὶς δικές μας ψυχές. Ἡ αὖρα τοῦ ἥρωισμοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μπορεῖ νὰ μᾶς ἐμπνεύσει σήμερα τρόπους ἀλληλεγγύης καὶ προσφοράς, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε ὅλοι μαζί τὸ κακὸ ποὺ μᾶς βρῆκε.

ΖΩΗ ΓΚΕΝΑΚΟΥ

τ. Ἐπικουρὴ Καθηγήτρια Παν. Κρήτης



ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΛΑ



Στην επέτειο του θανάτου του ήρωος Παύλου Μελά ένεκαινιασθη από την Πρόεδρο της Δημοκρατίας η οίκία του στην Κηφισσιά, ως Μουσείο πλέον. Η οίκία αυτή, την όποία ό ίδιος ό Παύλος Μελάς είχε σχεδιάση και την χρησιμοποιούσε ως έξοχική κατοικία για την οικογένειά του, για πολλά χρόνια ήταν σέ έρειπιώδη κατάστασι. Με δωρεά της κληρονόμου του (έγγονής του) μετεβιβάσθη στό Υπουργείο Έθνικής Άμύνης, τό όποιο προεχώρησε στην έκ βάθρων ανακαίνισί της και στην μετατροπή της σέ ένα σύγχρονο και λειτουργικό Μουσείο. Η ανακαί-

νισις ύπληρξε έκθαμβωτική. Άνεδείχθη τό κάλλος της άρχικής κατασκευής και έντòς της οίκίας συνεκεντρώθησαν προσωπικά άντικείμενα του Παύλου Μελά, φωτογραφίες και άλλα κειμήλια του Μακεδονικού Άγώνος.

Η έφημερίς *Έστία* (15.10.2020) με πρωτοσέλιδο δημοσίευσμά της αναφέρει στον σταυρό και στο ξίφος του πρωτοστάτου του Μακεδονικού Άγώνος, τά όποία έκτίθενται μαζί με άλλα κειμήλια στό νέο Μουσείο. Και σημειώνει: «Αυτό τό σπίτι άνήκει πλέον στό Έθνος. Η κ. Ναταλία Ίωαννίδου τό έδώρησε στό Υπουργείο Έθνικής Άμύνης. Πρόκειται για τήν πάλαι ποτέ

Στήν επέτειο του θανάτου του ήρωος Παύλου Μελά ένεκαινιασθη από την Πρόεδρο της Δημοκρατίας η οίκία του στην Κηφισσιά, ως Μουσείο πλέον. Η οίκία αυτή, την όποία ό ίδιος ό Παύλος Μελάς είχε σχεδιάση και την χρησιμοποιούσε ως έξοχική κατοικία για την οικογένειά του, για πολλά χρόνια ήταν σέ έρειπιώδη κατάστασι. Με δωρεά της κληρονόμου του (έγγονής του) μετεβιβάσθη στό Υπουργείο Έθνικής Άμύνης, τό όποιο προεχώρησε στην έκ βάθρων ανακαίνισί της και στην μετατροπή της σέ ένα σύγχρονο και λειτουργικό Μουσείο.

έξοχκή κατοικία της οικογενείας Μελά στην Κηφισιά, πού αποτελούσε δημοφιλές παραθεριστικό κέντρο της μεγαλοαστικής κοινωνίας των Αθηνών, τον 19ο αιώνα. Φιλοξένησε από τό 1895 -τά τελευταία έννέα χρόνια της ζωής του- τόν Παύλο Μελά, τήν σύζυγό του Ναταλία -τό γένος Δραγούμη- καί τά δύο παιδιά τους, τόν Μιχαήλ καί τήν Ζωή, μητέρα της δωρητρίας κ. Ναταλίας Ίωαννίδη».

Ἡ ἀξιοποιήσις τῆς οἰκίας τοῦ Παύλου Μελά κατ' αὐτὸν τὸν δημιουργικὸ καὶ ἐπωφελεῖ τρόπο προσφέρει παρὰδειγμα πρὸς μίμησι καὶ γιὰ ἄλλα οἰκήματα σημαντικῶν προσωπικοτήτων, τὰ ὁποῖα σήμερα εὐρίσκονται ἐγκαταλελειμμένα καὶ ἀνεκμετάλλευτα. Στὴν Ἁγία Παρασκευὴ Ἀττικῆς, ἐπὶ παραδείγματι, ὑπάρχει ἡ ἐγκαταλελειμμένη οἰκία τοῦ Μακεδονομάχου Γεωργίου Τόμπρα (ἐξ οὗ καὶ ἡ στάσις Τόμπρα τῶν λεωφορείων). Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν του στὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς Πατρίδος καὶ δὲν ἐδημιούργησε οἰκογένεια. Τὸ οἶκον ἔχει περιέλθῃ στὸν τοπικὸ Δῆμο, ὁ ὁποῖος πέραν μιᾶς ἀναμνηστικῆς πινακίδος δὲν ἔχει μέχρι σήμερα προβῇ σὲ κάποια ἀνακαίνισι ἢ ἀξιοποιήσι του. Τὸ θλιβερό, ὅμως, εἶναι ὅτι τὸ κτίριον ἔχει γίνῃ στόχος τῶν «ἐκφραζομένων» μὲ τὰ γκράφιττυ, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἀγνοοῦν τὴν συνεισφορὰ τοῦ ἥρωος στὰ ἐθνικά μας θέματα εἴτε ἀκόμη χειρότερα τὴν θεωροῦν ἀνοησία, συμφώνως μὲ τὴς διενθιστικῆς, ἀναρχικῆς καὶ «προοδευτικῆς» ἀπόψεις τους.

Ἡ ἱστορικὴ λήθη ἀνθρώπων καὶ οἰκημάτων φανερώνει μὲ περισσὴ ἐνάργεια τὴν ἀπεμπόλησι ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς κοινωνίας μας τῶν ἐθνικῶν ἀξιών καὶ τοῦ σεβασμοῦ μας πρὸς ὅσους προσέφεραν τὴν ζωὴ καὶ τὴς δυνάμεις τους γιὰ τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα μας. Καὶ δὲν εἶναι αὐτοὶ μό-

νον ὅσοι ἐπολέμησαν γιὰ τὴν ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, ἀκόμη καὶ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸ πέρασμά τους ἀπὸ τὴν παρούσα ζωὴ ἐλησμονήθησαν καὶ ὡς συνέπεια αὐτοῦ ἀφέθησαν οἱ κατοικίες τους βορὰ στὸν πανδαμάτορα χρόνον. Τὰ οἰκήματά τους ἐγκαταλείφθησαν ἢ συχνὰ γκρεμίστηκαν ἀπὸ τοὺς κληρονόμους γιὰ οἰκονομικὴ ἀξιοποίησι.

Ἀντιθέτως, ἡ φροντίς καὶ ἡ ἀνακαίνισις τῶν οἰκημάτων τους ἐπαναφέρει στὴν μνήμην μας τὴν σημαντικὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν ἀξιολόγων αὐτῶν ἀνθρώπων. Πάλιν ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομε τὸ ἀνακαινισμένο σπῆτι τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' στὴν Δημοτσάνα, τὸ σπῆτι τοῦ ζωγράφου Νίκου Χατζηκυριακού - Γκίκα στὸ Κολωνάκι, τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ὡς πινακοθήκη, τὴν ἔπαυλιν τοῦ Ἰωάννου Μεταξά στὴν Κηφισιά, κ.ἄ. Τὰ οἰκήματα αὐτὰ μὲ τὰ προσωπικὰ ἀντικείμενα τῶν ἀνθρώπων τους γίνονται ἀνοικτὰ σχολεῖα ἱστορίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο διδασκόμαστε τὴν ἱστορίᾳ μας βιωματικῶς καὶ ἐποπτικῶς καὶ συγχρόνως ἀποδίδομε τὴς προσήκουσας τιμὲς στοὺς διακεκριμένους προγόνους μας. Γι' αὐτὸ καὶ ὀφείλονται ἔπαινοι σὲ ὅσους ἀναλαμβάνουν καὶ ὑλοποιοῦν τέτοιες πρωτοβουλίες διατηρήσεως καὶ διαφυλάξεως οἰκημάτων καὶ ἀντικειμένων ἀξιολόγων ἀνθρώπων.

Σημ. Ἡ τελετὴ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς οἰκίας τοῦ Παύλου Μελά καὶ ἡ ξενάγησις σὲ αὐτὴν ὑπάρχει βιντεοσκοπημένη στὴν ἱστοσελίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (<http://www.mod.mil.gr/anakoinoiseis-typoy/teleti-apokatastaseos-oikias-payloy-mela-apoyourgeio-ethnikis-amynas-13102020>).

Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ



Πίνακας Ὁνομάτων 2020

"AL-30" Ἀστεροειδής, 110	CRAXI BETTINO, 19	KENNY A., 57	OVERALL CHRISTINE, 93
AMMIANUS MARCELLINUS, 4	DACHAU, 114	KIERKEGAARD SØREN, 1	PARMENTIER L., 4
ANSCOMB ELIZABETH, 35, 36	DAIN A., 85	KIESLOWSKY KRZYSZTOF, 197	PARVA VASILE, 21
ANTINORIO A., 21, 193	DALLEGIO D'A., 25	KISSINGER HENRY, 168	PÂRVAN VASILE, 24, 194
ARRIGHETTI G., 62	DANOVA NADJA, 195	KOCSIS SACHA, 130, 131	PASCAL BLAISE, 46
ASCIBURGUM, 23	DANTE ALIGHIERI, 25, 26	KOENEN L., 180	PATOLSKY FERNANDO, 214
ATHANASSIADI-FOWDEN	DAVON CHR., 194	KRAMER, 23	PENZIAS ARNO, 46, 48
POLYMNIA, 11	DAWKINS RICHARD, 47	KRANZ W., 56-59, 61, 95	PIPPIDI DUMITRU, 194
ATTFIELD ROBIN, 139	DE BROGLIE LOUIS, 130	KROLL W., 23	PITRA J. B., 218, 221
AUGUSTINUS, 4	DELAGE E., 21	LACOMBRADÉ C., 88	POINCARÉ HENRI, 126
AUSTERLITZ, 114	DIELS H., 56-59, 61, 95	LACTANTIUS, 62, 63	PRÉAUX CLAIRE, 29
BABBITT F. C., 85	DIGGLE J., 85	LAMB GEORGE, 4	QUINTILIANUS, 23
BAITER J., 85	DINDORF L., 91	LAPLACE PIERRE-SIMON, 48	RAVETS S., 131
BALABANOFF A., 195	DION R., 21, 24	LAVAGNINI BRUNO, 29	REAGAN RONALD, 167
BĂNESCU NICOLAE, 194	DITTEN HANS, 25	LEEZEUNE JEROME, 101, 102	REGASCO G. B., 114
BARNES JONATHAN, 61, 89	DOUTRELEAU L., 141	LEGRAND PH.-E., 85	RICCIOTTI GIUSEPPE, 5
BASRI-BEY, 196	DOWNEY G., 12	LEVY DAVID, 111	RICHARDS CHARLES, 19
BAYET, 23	DUISBURG, 23	LIEBER CHARLES M., 214	ROCHEFORT G., 87
BEKKER I., 91	DVORNIK FRANTISEK, 196	LIESENBOGHES L., 141	RODERICUS TOLEDANUS, 25
BELITCH A., 20	EICHTHAL GUSTAV D', 26-28	LONG H. S., 56, 60, 61, 92	ROHMER ÉRIC, 197
BELLESTRINI RAPHAELLO,	EINSTEIN ALBERT, 123, 165, 172	LYAPUNOV ALEKSANDR, 124	ROLFE JOHN, 4
106	ESCHENBURG, 23	LYSENKO TROFIM, 169	ROOSVELT FRANKLIN, 165
BENOÎT F., 21, 23	FANG YING, 214	MAEHLER H., 85	ROSS W. D., 84
BÉRARD JEAN, 192	FAUCI ANTHONY, 176	MALINGREY A.-M., 137	ROSTAGNI AUGUSTO, 23
BERTRAND JOSEPH, 124	FAURE PAUL, 22, 192	MARCHANT E. C., 53-54	RUBLEV ANDREI, 197
BIDEZ JOSEPH, 3, 4, 6, 7, 87	FEIGENBAUM MITCHELL, 173	MARCHANT E. C., 96	RUSSELL BERTRAND, 171
BINDE G., 141	FERNÁNDEZ MARCOS N., 189	MARROU HENRI IRENÉE, 4	SÁENZ BADILLOS A., 189
BLAWATSKAYA TATIANA, 192	FISCHER K. T., 91	MARTIN MICHAEL, 53, 57, , 93	SAGAN CARL, 44
BOHR NIELS, 130	GABBA A., 23	MARTIN V., 85, 96	SALITERMAN STEVEN, 212
BONFANTE G., 25	GAGARIN YURI, 166	MATHIEU G., 96	SAUPPE H., 85
BORN MAX, 130	GALILEO GALILEI, 44	MAU J., 94	SCHENKL H., 12
BOUFFARTIGUE JEAN, 11	GARCIA Y BELLIDO A., 24	MAZON P., 85	SCHWEIDWEILER F., 4
BOULENGER F., 9	GIAGRANDE J., 6	McBRAYER JUSTIN P., 62	SHALM L. K., 131
BOWERSOCK GLEN W., 6, 12	GIET S., 185	McGEE M., 57	SHOEMAKER CAROLINE, 111
BOYANCÉ, 23	GIGANTE MARCELLO, 29	MEILLET A., 20	SHOEMAKER EUGENE, 111
BRACCESI LORENCO, 196	GOODSPEED E. J., 55	MEYER PAULUS M., 3, 8	SHOEMAKER-LEVY κομίτης,
BRAVERMAN B., 131	GOOSSENS ROGER, 28, 29	MIGNE J.-P., 4, 9-11, 136, 183,	111
BREMMER JAN N., 53	GOUSSET R., 24	184, 219, 220, 222, 223	SIEWEKING W., 91
BRÉMOND É., 96	GRAECIA, 195	MIKHAILOV G., 194	SNELL B., 85
BRENOUS JOSEPH, 23	GRAUR AL., 19	MILESCU, 26	STAROBINSKI ALEXEI, 172, 173
BRIGHT W., 4, 7	GREYTAK ANDREW B., 214	MILOŠEVIĆ SLOBOTAN, 168	STEINBERG A. M., 131
BROWN ROLAND ELLIOTT, 37	GUANTANAMO, 168	MIRIN R. P., 131	STEVENS M. J., 131
BROWNING ROBERT, 5, 9	GUTH ALAN, 172, 173	MOLIN VIRGIL, 27	TANGUY ANNE-MARIE, 29
BUDÉ G. DE, 85, 96	GUTHRIE W. K. C., 95	MOMMSEN THEODOR, 3, 8	TARKOVSKY ANDREI, 197-198
BURNET J., 54, 56, 95	HAGEDORN D., 140, 180	MONDÉSERT C., 88, 93	TAYLOR RICHARD E., 172
BUTCHER S. H., 85	HAGEDORN U., 140, 180	MONTEUX, 24, 29	TIMKO BRIAN P., 214
BÜTTNER-WOBST TH., 5	HANSEN G. C., 4, 6, 7	MORE THOMAS, 91	TODOROV N., 195
CAMARIANO-CIORAN	HEISENBERG WERNER, 130	MOSER JÜRGEN, 129, 131	TRESSER CHARLES, 173
ARIADNA, 27	HICKSON MICHAEL W., 62	MRAS K., 56, 134	TRUMAN HARRY, 36
CAMBRIDGE, 50	HITLER ADOLF, 166, 171	MULLER K., 5	TRUMP DONALD, 170, 177
CAMPODONICO CATERINA,	HOWARD-SNIDER DANEIL, 62	MUTSCHMANN H., 94	TURDEANU EMILE, 27
116, 117	HULST HENDRIK	NASA, 109, 112, 113	VASILIEV ALEXANDER, 5
CHARMASSON J., 21	CHRISTOFFEL VAN DE,	NAUTIN P., 141	VAVILOV NIKOLAI, 169
CHURCHILL WINSTON, 226	172	NEUFFER E., 24	VENDRUËS I., 25
COLLART P., 23, 25	HUXLEY ALDOUS, 169	NEWTON ISAAC, 47, 123	VOGEL F., 91
COLLINS FRANCIS, 176-178	INGRID BERGMAN, 197	NOVAC G., 193	VOLTAIRE, 26
CONDURACHI E., 193	IONESCU GH. M., 27	OBAMA BARACK, 177	VOLTAIRE, 27
CORNWELL J., 57	JACOBSTHAL P., 24	OCCHETTO ACHILLE, 19	"WD-5" Ἀστεροειδής, 112
COSTELLOE M. JOSEPH, 5	JIMÉNEZ DE RADA RODRIGO,	OGDENOVA LJUBA, 196	WHITMARSH TIM, 50-54, 57,
COULLET PIERRE, 173	25	OPPERMANN H., 96	61, 83, 84, 86, 97

- WILDE CONSANCE, 114
WILDE OSCAR, 114
WILSON S. S., 192
WINKELMANN F., 4
WITTGENSTEIN LUDWIG, 36
YU GUIHUA, 214
ZAKYTHINOS D. A., 195
ZANCO O., 21
ZHENG GENG FENG, 214
ZIEGLER K., 59, 84
ΑΒΑΗΡΑ, 56
ΑΒΕΛ, 116
ΑΒΡΑΑΜ, 55
ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, 39-40
ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, 40
ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 40
ΑΒΡΑΜΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, 40
ΑΒΡΑΜΙΔΟΥ ΓΙΟΛΑΝΤΑ, 40
ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Κ., 37-38, 78-80, 118-120, 159-160, 197-198, 236-237
ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΓΙΑΝΝΑ, 118
ΑΓΓΛΙΑ, 73, 143, 165, 166
ΑΓΓΛΟΙ, 73, 74
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΑΤΤΙΚΗΣ, 235, 237
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ, 56
ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, 66, 67
ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ ΛΙΒΑΔΙΟΥ, 68
ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, 159
ΑΓΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΕΝ ΟΛΥΜΠΩ, 68
ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ, 56
ΑΓΡΙΝΙΟ, 228
ΑΔΑΜ, 79
ΑΔΗΣ, 154
ΑΖΑΡΙΑΣ, 55
ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-FOWDEN ΠΟΛΥΜΝΙΑ, 11
ΑΘΗΝΑ (θεά), 92
ΑΘΗΝΑ, 6, 10, 13, 15, 33, 39, 56, 57, 59, 61, 65, 83, 89, 90, 92, 95, 97, 98, 118, 142, 148, 160, 193-195, 199, 200, 228, 233-235, 237
ΑΘΗΝΑΙΟΙ, 56, 57, 72, 84, 86, 89, 95-98
ΑΙΓΑΙΟ, 21, 67
ΑΙΓΟΣ ΠΟΤΑΜΟΙ, 108
ΑΙΓΥΠΤΟΣ, 24, 92, 105, 201, 202
ΑΙΘΙΟΠΕΣ, 58
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Β' ΡΩΣΙΑΣ Η ΜΕΓΑΛΗ, 26, 27
ΑΙΜΟΥ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ, 192-195
ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΑΛΒΕΡΤΟΣ, 123
ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΑΛΒΕΡΤΟΣ, 165, 172
ΑΙΟΛΕΙΣ, 144
ΑΙΣΧΙΝΗΣ, 85, 96
ΑΙΣΧΥΛΟΣ, 144
ΑΙΤΩΛΙΚΟ, 228
ΑΚΟΡΝΙΩΝ, 194
ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ, 143
ΑΚΥΛΑΣ, 183
ΑΛΒΑΝΙΑ, 196
ΑΛΒΑΝΟΙ, 196
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 10, 22
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Γ' Ο ΜΕΓΑΣ, 11, 22, 90, 91
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 231, 232
ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, 68
ΑΛΙΒΕΡΙ, 143
ΑΛΠΕΙΣ, 21
ΑΜΒΡΑΚΙΑ, 23
ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ, 73, 166-168
ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ, 110
ΑΜΕΡΙΚΗ, 39, 165, 168, 213
ΑΜΜΙΑΝΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΙΝΟΣ, 4
ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ, 69
ΑΜΣΤΕΡΤΑΜ, 194
ΑΜΦΙΣΣΑ, 143, 144
ΑΝΑΝΙΑΣ, 55
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, 59-61, 63, 83, 84, 86-88, 97, 108
ΑΝΑΣΙΜΕΝΗΣ, 61
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ, 199
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ, 145
ΑΝΑΡΑΓΑΘΙΟΣ, 16
ΑΝΝΙΒΑΣ, 21
ΑΝΕΚΟΜΠ ΕΛΙΖΑΜΠΕΘ, 35, 36
ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ, 88
ΑΝΤΙΟΧΕΙΣ, 88
ΑΝΤΩΝΑΡΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ, 177
ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΕΥΣΕΒΗΣ, 55
ΑΝΥΤΟΣ, 53
ΑΟΥΣΤΕΡΑΙΤΣ, 114
ΑΠΕΝΝΙΝΑ, 114, 117
ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΣ ΛΑΟΔΙΚΕΙΑΣ, 6-9
ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΣ ΠΑΤΗΡ, 6-9
ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΣΤΕΣ, 13
ΑΠΟΛΛΩΝ, 149
«ΑΠΟΛΛΩΝ» Όμαδα Άστεροειδών, 109
ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΡΟΔΙΟΣ, 21
ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΤΥΑΝΕΥΣ, 55, 56
ΑΠΟΥΛΙΑ, 23
ΑΡΑΒΕΣ, 25, 165
ΑΡΒΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Α. Σ., 21
ΑΡΓΟΝΑΥΤΕΣ, 21
ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ, 56
ΑΡΕΙΑΝΙΣΤΕΣ, 13
ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ, 92
ΑΡΕΙΟΣ, 15
ΑΡΕΟΠΟΛΗ, 154
ΑΡΗΣ (πλανήτης), 112
ΑΡΙΑΝΖΟΣ, 15
ΑΡΙΖΟΝΑ, 108
ΑΡΙΣΤΕΙΑΝΣ ΑΙΔΙΟΣ, 22, 23
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, 12, 14, 16, 44, 55, 56, 61, 84, 96, 108, 157
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, 14, 89
ΑΡΚΑΔΙΟΣ, 16
ΑΡΣΑΚΙΟΣ, 87
ΑΡΤΕΜΙΟΣ ΑΓΙΟΣ, 4
ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, 150-153
ΑΣΙΑ, 21
ΑΣΛΑΝΑΓΑ, 143
ΑΣΠΩΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΣ, 200
ΑΣΠΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ, 68
ΑΤΛΑΝΤΙΑ, 91
ΑΤΛΑΝΤΙΚΟΣ, 20
ΑΤΤΙΚΗ, 143, 237
ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ, 4
ΑΧΑΙΟΙ, 144
ΒΑΒΕΛ, 18, 19
ΒΑΒΙΛΩΦ ΝΙΚΟΛΑΪ, 169
ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΑΝΗΣ ΒΑΣ., 104
ΒΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ, 8
ΒΑΛΗΣ, 8
ΒΑΛΚΑΝΙΑ, 193
ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ, 20
ΒΑΛΤΙΚΗ, 24
ΒΑΛΤΟΣ, 68
ΒΑΜΒΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, 199
ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, 160
ΒΑΡΚΑΙΟΙ, 68
ΒΑΡΡΩΝ, 23
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΑ, 17
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΜΕΓΑΣ, 9, 13, 15-17, 182, 184-189, 212
ΒΑΥΑΡΙΑ, 23
ΒΕΛΓΙΟ, 73, 143
ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΡΗΓΑΣ, 65, 69
ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ ΑΡΗΣ, 232, 233
ΒΕΡΓΑ, 154
ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ, 119
ΒΕΡΙΤΗΣ Γ., 235
ΒΙΑΣ ΠΡΙΗΝΕΥΣ, 85
ΒΙΕΝΝΗ, 143
ΒΙΤΤΚΕΝΣΤΑΪΝ ΛΟΥΝΤΒΙΧ, 36
ΒΛΑΣΤΗ, 142, 145
ΒΛΑΧΑΒΑΙΟΙ, 68
ΒΛΑΧΑΒΑΣ ΘΥΜΙΟΣ, 68, 69
ΒΛΑΧΟΙ, 149
ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ Ι. Κ., 23
ΒΟΙΩΤΙΑ, 143, 144, 149
ΒΟΛΟΣ, 200
ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ, 26, 27
ΒΟΡΕΙΟΝΗΠΕΙΡΩΤΕΣ, 142, 196
ΒΟΡΕΙΟΣ ΗΠΕΙΡΟΣ, 145
ΒΟΣΠΟΡΟΣ, 22
ΒΟΣΤΙΤΣΕΝΙ, 113
ΒΟΥΚΟΥΒΑΛΑΣ, 68
ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ, 193, 194
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, 194-196, 231
ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ, 25, 195, 196, 226, 231
ΒΡΕΤΑΝΙΑ, 24, 36, 73
ΒΡΕΤΑΝΝΙΚΕΣ ΝΗΣΟΙ, 25
ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ ΙΩΣΗΦ, 66
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ, 29
ΒΡΥΤΤΙΟ, 23
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, 26
ΒΥΖΑΝΤΙΟ, 72, 74, 157, 196
ΒΥΡΗΤΤΟΣ, 6
ΒΥΡΩΝΑΣ, 159
«ΓΑΝΥΜΗΔΗΣ-1036» Άστεροειδής, 109
Γ.Β.Μ., 1-2, 41-42, 81-82, 121-122, 161-163, 201-203
ΓΑΒΡΙΗΛ, 163
ΓΑΖΗΣ ΑΝΘΙΜΟΣ, 69
ΓΑΛΑΤΙΑ, 24, 87
ΓΑΛΙΛΑΙΑ, 202
ΓΑΛΙΛΑΙΟΙ, 4, 78, 88
ΓΑΛΙΛΑΙΟΣ, 44
ΓΑΛΛΙΑ, 20, 143, 165, 166
ΓΑΛΛΟΙ, 20, 24, 73, 145
ΓΕΝΟΒΑ, 114, 116
ΓΕΡΜΑΝΙΑ, 20, 23, 74
ΓΕΡΜΑΝΙΑ, 143, 165, 169, 170, 226
ΓΕΡΜΑΝΟΙ, 20, 73, 74, 145, 170, 226, 228, 230-235
ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥΠΟΛΕΩΣ, 159
ΓΕΤΕΣ, 148
ΓΕΩΡΓΑΝΑΣ Κ., 21
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, 106
ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ Π. Κ., 22, 193
ΓΗ, 107, 109-113, 166
ΓΗΡΥΟΝΗΣ, 21
ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, 75-77 (ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ)
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ, 199
ΓΙΔΑΙΟΙ, 68
ΓΙΟΥΚΑΤΑΝ, 110
ΓΚΑΓΚΑΡΙΝ ΓΙΟΥΡΙ, 166
ΓΚΕΝΑΚΟΥ ΖΩΗ, 225-235
ΓΚΙΑΛΛΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, 235
ΓΚΟΥΑΝΤΑΝΑΜΟ, 168
ΓΝΩΣΤΙΚΟΙ, 13
ΓΟΓΤΟΛΑΝΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, 204-215
ΓΟΛΓΟΘΑΣ, 13, 122
ΓΟΡΓΙΑΣ, 95, 96
ΓΟΡΑΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, 69
ΓΟΥΔΕΛΗΣ Γ., 20
ΓΟΥΛΑ ΜΑΡΙΑ, 99-106
ΓΡΑΙΚΟΙ, 66
ΓΡΗΓΟΡΑΣ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, 69
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, 120, 237
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, 9-16, 212
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, 79
ΓΥΘΕΙΟ, 154, 155
ΔΑΪΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 39-40
ΔΑΚΕΣ, 148
ΔΑΔΑΜΑΤΙΑ, 195
ΔΑΝΙΑ, 1
ΔΑΝΤΗΣ, 25, 26
ΔΑΟΥΤΗΣ ΖΗΣΗΣ, 69
ΔΑΠΟΝΤΕΣ ΚΑΪΣΑΡΙΟΣ, 69
ΔΑΡΒΑΡΙΣ Α. Ν., 27
ΔΕΛΦΟΙ, 144, 145
ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, 192
ΔΗΛΟΣ, 143
ΔΗΜΑΡΤΟΣ, 85, 156
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΓΕΡΟΝΤΑΣ, 69
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ, 69
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΑΛΗΡΕΥΣ, 61, 92
ΔΗΜΗΤΕΑΝΑ, 237
ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ, 43
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, 14, 65, 85
ΔΗΜΥΛΟΣ, 108
ΔΙΑΓΡΑΣ ΜΗΛΙΟΣ, 93
ΔΙΑΣ (πλάνιτης), 111
ΔΙΑΔΥΜΟΣ ΤΥΦΛΟΣ, 140, 141, 180
ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΗΣ, 60, 61
ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, 53, 56, 59-61, 92, 93, 108
ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΑΙΩΤΗΣ, 21, 91, 192
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, 80
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ, 66
ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΛΗ, 194
ΔΙΟΠΕΙΘΗΣ, 83, 84
ΔΙΡΟΣ, 154
ΔΟΒΡΟΥΤΣΑ, 193
ΔΟΜΠΟΛΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 157
ΔΟΥΝΑΒΙΣ, 24, 193, 194
ΔΟΥΣΙΚΟΥ ΜΟΝΗ, 68, 69
ΔΡΑΓΟΥΜΗ-ΜΕΛΑ ΝΑΤΑΛΙΑ, 237
ΔΡΟΣΙΝΟΣ ΧΑΤΖΗΒΟΣ ΙΒΟΣ, 69
ΔΩΔΩΝΗ, 192, 193
ΔΩΡΕΙΣ, 144
ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, 69
ΕΒΡΑΙΟΙ, 170
ΕΒΡΕΝΟΣ ΒΕΝΗΣ, 65
ΕΛΒΕΤΙΑ, 23-25, 29, 143
ΕΛΛΑΔΑ, 26-29, 32, 40, 52, 63, 72, 74, 77, 92, 108, 145, 149, 154, 156-158, 168, 171, 193, 194, 198, 200, 206, 208, 213, 226, 227, 233, 234
ΕΛΛΑΔΙΟΣ ΔΑΞΑΝΑΤΗΣ, 69

ΕΛΛΗΝ, 192
ΕΛΛΗΝΕΣ, 7, 14, 21, 23-27, 31,
53, 64-66, 72-75, 84-88, 91,
93, 108, 114, 119, 144-147,
155, 156, 158, 175, 192-194,
196, 198, 212, 213, 215, 221,
222, 231, 233
ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ, 230
ΕΛΛΗΝΙΣΤΟΝΤΟΣ, 108
ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 235
ΕΜΠΟΡΙΟ, 23
ΕΝΝΙΟΣ, 23
ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ, 119
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, 43, 61-63, 92
ΕΡΜΗΣ (πλανήτης), 166
ΕΡΜΙΠΠΟΣ, 59
ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ, 91
ΕΡΥΘΡΟΣ, 86
«ΕΡΩΤΑΣ-433» Άστεροειδής,
109
ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ,
157
ΕΥΒΟΙΑ, 143
ΕΥΗΜΕΡΟΣ, 90-93
ΕΥΝΑΠΙΟΣ, 6
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, 194
ΕΥΡΥΠΠΙΔΗΣ, 7, 14, 53, 85, 93
ΕΥΡΥΘΕΑΣ, 21
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ, 19, 20,
100, 163
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, 18, 20, 29
ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ, 23, 193
ΕΥΡΩΠΗ, 20, 21, 24-27, 66, 73,
105-107, 143, 145, 193, 195,
196, 230, 231, 234
ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, 56,
134, 182-184, 221, 222
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ, 15
ΕΦΕΣΟΣ, 86
ΕΦΡΑΙΜ ΚΑΤΟΥΝΑΚΙΩΤΗΣ,
159, 160
ΖΑΓΚΡΕΜΙ, 193
ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, 195
ΖΑΡΑΚΟΒΙΤΟΥ ΑΓΑΘΑ, 20
ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ, 25
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΣΣΕΕ π., 78
ΖΕΥΣ ΤΡΙΦΥΛΙΟΣ, 91
ΖΕΥΣ, 21, 89, 91, 92
ΖΗΔΡΑΙΟΙ, 68
ΖΗΝΩΝ ΚΙΤΙΕΥΣ, 14
ΖΩΡΑΣ Γ. Θ., 192
Η.Π.Α., 75, 105, 108, 165-168, 176
ΗΛΙΑΣ, 55
ΗΛΙΟΣ, 87, 107, 111, 164
ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ
ΑΜΕΡΙΚΗΣ, βλ. Η.Π.Α.
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ, 18,
20, 105
ΗΠΕΙΡΟΣ ΒΟΡΕΙΟΣ, 145
ΗΠΕΙΡΟΣ, 192
ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ, 142
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, 55, 56
ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΤΗΛΑΙ, 22

ΗΡΑΚΛΗΣ, 21
 ΗΡΟΔΟΤΗΣ, 72, 74, 85, 86, 156
 ΗΡΩΔΗΣ, 202
 ΗΣΙΟΔΟΣ, 58
 ΘΕΜΙΣΤΙΟΣ, 12
 ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΡΟΥ, 4, 17,
 189, 190
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΘΕΟΣ, 90, 92-96
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΗΡΥΝΑΙΟΣ, βα.
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΘΕΟΣ
 ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΕΛΛΗΝ, 197
 ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΚΡΗΣ, 56
 ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ, 85
 ΘΕΣΣΑΛΙΑ, 64-69, 71, 143, 192
 ΘΕΣΣΑΛΟΙ, 67-69
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 39, 142, 143,
 146, 160, 193, 230
 ΘΗΒΑ, 65, 144
 ΘΗΡΑΜΕΝΗΣ, 96, 97
 ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΜΕΛΑΝΣΙΟΥ, 59
 ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 14, 55, 56, 72,
 157, 158
 ΘΡΑΚΕΣ, 21
 ΘΡΑΚΗ, 56, 145, 229
 ΙΑΠΩΝΙΑ, 165
 ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ, 13
 ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
 ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, 159
 ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, 59
 ΙΕΣΣΑΙ, 56
 ΙΗΣΟΥΣ, 41, 160
 ΙΘΑΚΗ, 22, 193
 ΙΛΛΥΡΙΚΟΝ, 195
 ΙΛΛΥΡΙΟΙ, 144, 145, 148
 ΙΝΔΙΑ, 165
 ΙΩΒΛΑΝΟΣ, 12
 ΙΟΥΔΑΙΑ, 202
 ΙΟΥΔΙΑΝΟΣ ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ,
 3-12, 87-89
 ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ
 ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΣ, 54-56
 ΙΠΠΑΡΧΙΑ, 93, 94
 ΙΠΠΩΝ ΜΗΛΙΟΣ, 93
 ΙΡΑΚ, 168, 175
 ΠΡΑΝΑΔΙΑ ΒΟΡΕΙΑ, 105
 ΠΡΑΝΑΔΙΑ, 73
 ΣΙΔΩΡΟΣ ΣΕΒΙΛΛΗΣ, 195
 ΣΙΣ, 91
 ΣΟΚΡΑΤΗΣ, 14, 96
 ΣΠΑΝΙΑ, 20, 24, 111, 195
 ΣΠΑΝΟΙ, 24, 73
 ΣΕΡΑΗΛ, 74, 165
 ΠΑΛΙΑ, 18, 19, 90, 105, 143, 192
 ΠΤΑΛΟΙ, 19, 193, 226, 228
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, 5
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΞΩΝΑΡΑΣ, 5
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, 13,
 14, 16, 17, 79, 121, 135-137,
 162, 183, 184, 201, 213, 218-
 220, 222, 223
 ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΝΑΤΑΛΙΑ, 236,
 237
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 55
 ΙΩΒ, 140, 180

ΙΩΝΕΣ, 86, 144
 ΙΩΣΗΦ ΗΣΥΧΑΣΤΗΣ, 159
 ΙΩΣΗΦ, 201, 202
 ΚΑΒΑΛΑ, 230, 232
 ΚΑΔΜΟΣ, 144
 ΚΑΖΑΒΕΡΝΗΣ, 68
 ΚΑΖΑΝΑΣ Δ., 172, 173
 ΚΑΖΑΝΤΖΙΑΝΣ Γ., 51, 83
 ΚΑΙΜΠΡΙΤΖ, 36
 ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ,
 10, 15, 17
 ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ, 10
 ΚΑΛΑΒΡΥΤΑ, 232, 233
 ΚΑΛΑΒΡΥΤΙΝΟΙ, 232
 ΚΑΛΑΜΑΤΑ, 154, 229
 ΚΑΛΗΘΟΝΙΑ, 24
 ΚΑΛΙΓΟΥΛΑΣ, 149
 ΚΑΛΛΑΙΣΧΡΟΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ,
 95, 96
 ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Γ'
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
 69
 ΚΑΜΠΟΝΤΟΝΙΚΟ ΚΑΤΕΡΙΝΑ,
 116, 117
 ΚΑΝΑΔΑΣ, 155
 ΚΑΝΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ,
 68
 ΚΑΝΥΟΝ ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ, 108
 ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ,
 120, 157
 ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ, 10, 15
 ΚΑΡΑ ΜΙΧΑΛΗΣ, 68
 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ
 ΑΔΙΚΗΣ, 106
 ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 68
 ΚΑΡΓΑΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ι., 20
 ΚΑΡΑΜΥΛΗ, 154
 ΚΑΡΑΛΓΚΙΩΤΗ-ΣΑΡΔΕΛΛΗ
 ΖΩΗ, 200
 ΚΑΣΣΑΒΕΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
 Ι., 69
 ΚΑΣΕΑΝΔΡΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ, 68
 ΚΑΣΕΑΝΔΡΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ,
 91
 ΚΑΣΣΙΤΕΡΙΑΔΕΣ ΝΗΣΟΙ, 24
 ΚΑΣΤΟΡΙΑ, 146
 ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, 193
 ΚΑΤΕΟΥΦΗΣ ΗΛΙΑΣ Κ., 39-40
 ΚΑΤΩΝ, 192
 ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ,
 146
 ΚΕΛΡΟΣ Α., 27
 ΚΕΚΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, 39-40
 ΚΕΛΤΕΣ, 21
 ΚΕΝΤΑΚΙ, 105
 ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
 Δ., 142-149
 ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 147
 ΚΕΥΛΑΝΗ, 91
 ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ, 56
 ΚΗΦΙΣΙΑ, 236, 237
 ΚΙΚΕΡΩΝ, 27
 ΚΙΛΙΚΙΑ, 22

- ΚΙΝΑ, 105, 165
ΚΙΡΚΕΓΚΑΡΝΤ ΣΑΙΡΕΝ, 1
ΚΙΣΙΝΓΚΕΡ ΧΕΝΡΥ, 168
ΚΙΣΛΟΦΣΚΥ ΚΡΙΣΤΟΦ, 197
ΚΙΤΡΙΕΣ, 154
ΚΛΑΖΟΜΕΝΕΣ, 86
ΚΛΕΩΝ, 59
ΚΛΗΜΗΣ ΑΔΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, 56, 58, 88, 89, 93
ΚΟΙΝΤΑΙΑΝΟΣ, 23
ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 199
ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, 68, 154
ΚΟΛΟΦΩΝ, 86
ΚΟΛΩΝΑΚΙ, 237
ΚΟΜΑΝΑ, 17
ΚΟΜΗΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 69
ΚΟΝΟΜΑΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, 69
ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΙΟΙ, 68
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 123-131, 164-175
ΚΟΠΕΧΧΑΓΗ, 130
ΚΟΡΕΑ ΒΟΡΕΙΑ, 165
ΚΟΥΡΥΤΣΑ, 114
ΚΟΥΜΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 69
ΚΟΥΡΙΑΔΣ ΕΥΛΟΓΙΟΣ, 23
ΚΡΑΞΙ ΜΠΕΤΙΝΟ, 19
ΚΡΑΤΗΣ ΘΗΒΑΙΟΣ, 93
ΚΡΗΤΕΣ, 21, 192
ΚΡΗΤΗ, 21, 91, 111, 192, 235
ΚΡΙΜΙΖΗΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ, 167
ΚΡΙΤΙΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, 94-98
ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΟΣ ΙΜΒΡΙΟΣ, 25
ΚΡΟΑΤΕΣ, 25, 196
ΚΥΚΛΑΔΙΤΕΣ, 66
ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ, 64
ΚΥΠΡΙΟΙ, 74
ΚΥΠΡΟΣ, 64, 145, 168, 229
ΚΥΡΗΝΗ, 92
ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ ΣΤΙΛΠΩΝ, 23
ΚΥΡΙΑΛΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΩΣ, 231
ΚΥΡΟΣ, 72
ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, 69
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ΄ ΠΑΔΑΙΟΛΟΓΟΣ, 65
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 16, 25, 26, 65-67, 231
ΚΩΤΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 233
ΛΑΒΔΑΚΙΑΔΣ, 144
ΛΑΖΑΙΟΙ, 68
ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΓΩΡΩ(ΡΙΤΑ)-ΕΛΙΣΑΒΕΤ, 18
ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ., 18-29, 64-69, 142-149, 192-196
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΙ, 72, 86, 95, 156
ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ, 62, 63
ΛΑΚΩΝΙΑ, 154
ΛΑΜΙΑ, 199, 200
ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ, 120
ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, 25, 65
ΛΑΜΨΑΚΟΣ, 59
ΛΑΟΔΙΚΕΙΑ, 6
ΛΑΠΛΑΣ ΠΙΕΡ-ΣΙΜΟΝ, 48
ΛΑΡΙΣΑ, 66
ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΚΗΡΥΝΕΙΑΣ, 64
ΛΕΒΕΔΟΣ, 86
ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ, 43
ΛΕΥΚΩΣΙΑ, 64
ΛΙΒΑΝΙΟΣ, 16
ΛΙΒΑΝΟΣ, 182
ΛΙΒΥΗ, 22, 105
ΛΙΝΟΥ ΑΘΗΝΑ, 176-178
ΛΟΝΔΙΝΟ, 143
ΛΟΥΘΗΡΟΣ, 73
ΛΟΥΪΖΙΑΝΑ, 105
ΛΟΥΚΑΣ ΣΥΜΦΕΡΟΥΠΟΛΕΩΣ, 38
ΛΟΥΚΑΣ, 4
ΛΟΥΠΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, 196
ΛΥΣΕΝΚΟ ΤΡΟΦΙΜ, 169
ΛΥΩΝ, 29
ΜΑΪΝΗ, 155
ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ, 142
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 91, 142, 144-146
ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ π., 229
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ, 69
ΜΑΝΗ 154, 155
ΜΑΝΙΑΤΕΣ, 154, 155
ΜΑΡΑΘΙΟΝ, 72
ΜΑΡΙΑ, 201
ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, 145, 148
ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΟΥ ΙΕΧΩΒΑ, 37
ΜΑΣΣΑΧΟΥΣΕΤΗ, 112
ΜΑΤΘΑΙΟΣ Β΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, 66
ΜΑΤΘΑΙΟΣ, 4
ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ, 194
ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 69
ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΜΠΕΝΣ, 154
ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 107-113
ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ, 66
ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΕΤΕΩΡΟΥ ΜΟΝΗ, 56
ΜΕΓΑΡΙΔΑ, 143
ΜΕΓΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α., 149
ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΜΟΝΗ, 56
ΜΕΛΑ ΖΩΗ, 237
ΜΕΛΑΣ ΜΙΧΑΗΛ, 237
ΜΕΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, 236-237
ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΚΙΤΙΟΥ, 64
ΜΕΛΗΤΟΣ, 53, 54
ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ, 7, 199
ΜΕΝΟΙΚΕΥΣ, 62
ΜΕΞΙΚΟ, 110
ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ, 234
ΜΕΣΟΔΟΓΓΙ, 228
ΜΕΣΣΗΝΗ, 90
ΜΕΣΣΗΝΙΑ, 143, 229
ΜΕΤΑΞΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 237
ΜΕΤΕΩΡΑ, 68
ΜΕΧΜΕΤ Β΄ ΠΟΡΘΗΤΗΣ, 66, 67
ΜΗΛΕΑΙ, 69
ΜΙΑΟΥΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, 68
ΜΙΚΡΑΣΙΑ, 154
ΜΙΛΗΤΟΣ, 86
ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ ΣΛΟΜΠΟΤΑΝ, 168
ΜΙΝΕΣΣΟΤΑ, 212
ΜΙΝΩΑΙ, 21
ΜΙΝΩΣ, 21
ΜΙΣΑΗΛ, 55
ΜΙΣΙΣΙΠΗΣ, 105
ΜΙΧΑΗΛ ΓΕΝΝΑΙΟΣ, 67
ΜΟΛΔΑΒΙΑ, 64
ΜΟΝΑΧΟ, 143, 166
ΜΟΣΧΑ, 108
ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΕΣ, 142
ΜΠΑΚΟΛΑΣ ΓΩΓΟΣ, 68
ΜΠΑΣΔΕΚΗΔΕΣ, 68
ΜΠΕΡΓΚΜΑΝ ΙΝΓΚΡΙΝΤ, 197
ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΓΙΟΖΕΦ, 124
ΜΠΙΖΑΝΙΟ, 114, 117
ΜΠΙΠΖΙΩΤΗΣ, 68
ΜΠΛΑΤΣΙ, 142
ΜΠΛΑΤΣΙΩΤΕΣ, 142
ΜΠΡΑΟΥΝ ΡΟΛΑΝΤ ΕΛΙΟΤ, 37
ΜΥΚΗΝΕΣ, 144
ΜΥΚΟΝΟΣ, 143
ΜΥΟΥΣ, 86
ΜΥΣΤΡΑ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ, 65
ΜΩΑΜΕΘ Β΄ ΠΟΡΘΗΤΗΣ, 66, 67
ΜΩΡΙΑΣ, 68
ΜΩΥΣΗΣ, 7
ΝΑΠΟΛΕΩΝ Ο ΜΕΓΑΣ, 48
ΝΑΤΟ, 168
ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ, 39
ΝΕΒΑΔΑ, 165
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΑΓΙΟΣ, 198
ΝΕΥΤΩΝ ΓΙΣΑΚ, 47, 123
ΝΙΓΗΡΙΑ, 105
ΝΙΓΡΙΤΑ ΣΕΡΡΩΝ, 39
ΝΙΚΑΝΩΡ ΚΥΠΡΙΟΣ, 93
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΧΡΙΔΟΣ, 47
ΝΙΚΩΝ «ΜΕΤΑΝΟΕΙΤΕ», 155
ΝΟΡΜΑΝΔΟΙ, 73
ΝΤΑΧΑΟΥ, 114
ΝΤΥΣΜΠΟΥΡΓΚ, 23
ΞΕΝΙΑΣ ΜΟΝΗ, 69
ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΣ, 58, 59, 63
ΞΕΝΟΦΩΝ, 27, 53, 54, 58, 72, 96
ΞΕΡΞΗΣ, 85, 156
Ο.Η.Ε., 163
ΟΔΥΣΣΕΥΣ, 22-24
ΟΘΩΜΑΝΟΙ, 65-67
ΟΙΑΠΟΔΑΣ, 144
ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 67, 69
ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, 69
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΗΛΙΑΣ, 138
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, 69
ΟΚΕΤΟ ΑΚΙΛΕ, 19
ΟΛΛΑΝΔΙΑ, 73, 105
ΟΛΥΜΠΙΟΣ ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ, 64, 68
ΟΛΥΜΠΙΩΤΙΣΣΗΣ ΜΟΝΗ, 69
ΟΛΥΜΠΟΣ, 4, 28, 63, 67-69, 91, 94
ΟΜΗΡΟΣ, 7, 9, 14, 27, 56, 58, 72, 154, 214
ΟΜΠΑΜΑ ΜΠΑΡΑΚ, 177
ΟΞΦΟΡΔΗ, 36
ΟΡΑΤΙΟΣ, 23
ΟΡΑΝΑΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, 145
ΟΡΦΕΑΣ, 21, 194
ΟΣΙΡΙΣ, 91
ΟΥΑΪΛΑΝΤ ΚΟΣΤΑΝΣ, 114
ΟΥΑΪΛΑΝΤ ΟΣΚΑΡ, 114
ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ, 8
ΟΥΑΛΗΣ, 8
ΟΥΑΣΙΝΓΚΤΟΝ, 39
ΟΥΙΤΓΡΟΙ, 25
ΟΥΡΑΛΙΑ, 108
ΟΧΑΪΟ, 105
ΠΑΓΧΑΙΑ, 91
ΠΑΓΧΩΟΙ, 91
ΠΑΔΟΒΑ, 196
ΠΑΔΟΣ, 24
ΠΑΚΙΣΤΑΝ, 165
ΠΑΛΑΙΟΚΑΡΙΑΣ ΜΟΝΗ, 69
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ, 10
ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΩΣΤΗΣ, 28
ΠΑΛΑΝΤΖΑΣ ΝΙΚΟΣ, 199-200
ΠΑΛΟΜΑΡ, 111
ΠΑΜΦΙΛΟΣ ΠΑΡΙΣΗΣ, 69
ΠΑΝΑΓΙΑ, 161, 202
ΠΑΝΩΝΙΟΝ, 86
ΠΑΝΤΟΥΝΑΜΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, 69
ΠΑΝΤΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ., 199
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ Φ., 46
ΠΑΠΑΕΥΓΕΝΙΟΥ ΑΘΑΝ., 232 (ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ)
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ΄ ΜΑΝΗΣ, 30-32, 154-155
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜ. Ν., 56-58, 72-74
ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ π., 226-229, 233
ΠΑΠΑΡΗΓΙΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 68
ΠΑΠΑΣΤΕΛΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ, 69
ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ ΔΑΝΑΗ, 29
ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΣ ΚΩΣΤΑΣ, 147
ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΕΣ ΗΓΕΜΟΝΙΕΣ, 64, 67
ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ π., 230
ΠΑΡΙΣΙ, 27, 143
ΠΑΣΚΑΛ ΜΠΛΑΙΖ, 46
ΠΑΥΛΟΣ, 7, 41, 50, 94, 178, 228
ΠΕΖΑΡΟΣ, 69
ΠΕΙΡΑΙΑΣ, 96, 228

ΠΕΛΑΣΓΙΑ, 193	ΡΟΥΜΑΝΙΑ, 27, 194	ΣΠΑΡΜΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝΑΣ, 69	ΤΣΙΡΙΠΤΑΝΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΟΙ, 192, 193	ΡΟΥΜΑΝΟΙ, 25	ΣΠΑΡΜΟΥ ΜΟΝΗ, 69	N., 40, 52, 56, 57, 83, 98,
ΠΕΛΛΑ, 65	ΡΟΥΜΕΛΗ, 68, 71	ΣΠΑΡΤΗ, 65	199, 226
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, 65, 68, 154,	ΡΟΥΜΠΑΝΗ-	ΣΠΑΡΤΙΑΤΕΣ, 65, 72	ΤΣΩΡΤΣΙΑ ΟΥΪΝΣΤΟΝ, 226
228	ΚΑΛΑΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ	ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ Κ., 74	ΤΥΡΝΑΒΟΣ, 66, 69
ΠΕΡΙΚΛΗΣ, 59, 60, 84, 157	ΦΑΝΗ, 13-17	ΣΡΙ ΛΑΝΚΑ, 91	ΤΥΡΩΝΝΙΩΝ, 23
ΠΕΡΡΑΙΒΙΑ, 149	ΡΟΥΜΠΛΙΩΦ ΑΝΤΡΕΪ, 197	ΣΤΑΘΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, 68	ΤΩΜΑΛΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ,
ΠΕΡΡΑΙΒΟΙ, 149	ΡΟΥΡ, 23	ΣΤΑΔΙΕΝΟ, 114-117	147, 148
ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, 69	ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΦΡΑΓΚΛΙΝΟΣ, 165	ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ ΜΙΧ.,	ΦΑΝΑΡΙ, 65
ΠΕΡΣΕΣ, 25, 72, 156	ΡΩΜΑΙΟΙ, 22, 23, 25, 55, 62, 72,	114-117	ΦΑΡΣΑΛΑ, 143
ΠΕΡΣΙΑ, 12	74, 87, 148, 193	ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΦΩΤΙΟΣ π.,	ΦΕΙΔΙΑΣ, 92
ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ, 91	ΡΩΜΗ, 23, 73, 112	231, 232	ΦΕΡΡΑΙΟΣ ΡΗΓΑΣ, 65, 69
ΠΕΤΡΟΥΛΕΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ,	ΡΩΜΥΛΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ, 145	ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ, 68	ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΩΝ ΜΟΝΗ, 55
43-49	ΡΩΣΙΑ, 26, 38, 113, 165, 198	ΣΤΑΠΩΝ ΜΕΓΑΡΙΚΟΣ, 92	ΦΙΛΙΠΠΙΑΝΣ ΔΑΝΙΗΛ, 69
ΠΙΛΑΤΟΣ, 41	ΡΩΣΟΙ, 25, 73, 74, 166	ΣΤΟΥΡΝΑΡΕΟΙ, 68	ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗ, 231
ΠΙΛΙΚΑΤΑ, 193	ΣΑΓΚΑΝ ΚΑΡΑ, 44	ΣΤΡΑΒΩΝ, 24	ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ, 4
ΠΙΝΔΑΡΟΣ, 7, 85	ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ, 193	ΣΥΡΙΑ, 22	ΦΙΛΑΝΑΔΙΑ, 105
ΠΛΑΤΥΓΕΝΗΣ, 69	ΣΑΜΟΣ, 86	ΣΥΡΙΟΙ, 73	ΦΛΑΜΟΥΡΙΟΥ ΜΟΝΗ, 69
ΠΛΑΤΩΝ, 7, 12, 14, 16, 27, 28,	ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ.,	ΣΥΡΟΣ, 68	ΦΟΙΝΙΚΕΣ, 144
54-56, 63, 72, 89-91, 95, 96,	70-71	ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 4, 6-8	ΦΟΙΝΙΚΗ, 6
157, 175	ΣΑΟΥΛ, 7	ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ,	ΦΩΚΑΙΑ, 86
ΠΛΙΝΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ,	ΣΑΡΔΕΛΛΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ, 199	4, 7, 8	ΦΩΚΙΑΔ, 143
61, 62	ΣΑΡΔΕΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 199	ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 14, 53-56, 61, 63,	ΦΩΤΙΟΣ
ΠΛΙΝΙΟΣ, 192	ΣΑΡΔΕΛΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ,	83, 86-89, 95-97, 157	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, 55, 56, 59, 60,	199-200	ΣΩΤΙΩΝ, 59	Ο ΜΕΓΑΣ, 212
84, 85, 87, 91	ΣΒΟΡΩΝΟΣ ΝΙΚΟΣ, 66	ΤΑΙΝΑΡΟ, 154	ΧΑΒΑΗ, 111
ΠΛΟΥΤΩΝ (πλουτώνης), 166	ΣΕΒΕΝΕΜΑΝ ΖΑΝ ΠΙΕΡ, 20	ΤΑΚΤΙΟΣ, 23	ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ, 25
ΠΝΥΚΑ, 13	ΣΕΒΙΛΛΑΗ, 195	ΤΑΡΚΟΦΕΚΥ ΑΝΤΡΕΪ, 197-198	ΧΑΛΛΕΥ Κομήτης, 111
ΠΟΔΥΑΡΑΒΟΣ, 154	ΣΕΚΟΥ ΜΟΝΗ, 64	ΤΑΪΓΕΤΟΣ, 154, 155	ΧΑΞΕΛΕΥ ΑΛΑΝΤΟΥΣ, 169
ΠΟΔΩΝΙΑ, 105, 166	ΣΕΛΗΝΗ, 110, 112, 113, 166	ΤΕΡΠΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ, 196	ΧΑΡΒΑΡΝΤ, 196
ΠΟΔΩΝΟΙ, 74	ΣΕΣΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, 94	ΤΕΩΣ, 86	ΧΑΡΤΟΜΑΤΕΙΑΝΗΣ Π. Χ., 195
ΠΟΝΤΟΣ, 15, 17	ΣΕΡΒΙΑ, 168	ΤΖΑΝΕΙΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ	ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΗΣ ΧΡΥΣΑΦΗΣ,
ΠΟΠΟΒΙΤΣ ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ, 47	ΣΕΡΒΟΙ, 196	ΠΕΙΡΑΙΩΣ, 39	69
ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ	ΣΙΑΤΙΣΤΑ, 56	ΤΖΑΧΙΛΑΣ, 68	ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ-ΓΚΙΚΑΣ
ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ, 213	ΣΙΒΗΡΙΑ, 107, 109	ΤΗΓΑΝΙ, 155	ΝΙΚΟΣ, 237
ΠΡΑΓΑ, 196	ΣΙΒΥΛΛΑ, 56	ΤΟΛΕΑΟ, 25	ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΑΙΟΙ, 68
ΠΡΙΓΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, 69	ΣΙΚΕΛΙΑ, 23, 66	ΤΟΜΠΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 237	ΧΑΤΖΗΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, 120
ΠΡΙΗΝΗ, 86	ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ, 24, 29	ΤΟΡΙΝΟ, 19	ΧΑΝΗΡ ΑΪΔΙΝΟΓΛΟΥ, 25
ΠΡΟΑΙΡΕΣΙΟΣ, 6	ΣΙΛΗΝΟΣ, 108	ΤΟΥΡΚΟΙ, 65, 67, 73, 118, 168,	ΧΙΑΝ, 111
ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ, 56-58	ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, 61	194	ΧΙΛΩΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΣ, 55
ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Α' ΣΩΤΗΡ, 92	ΣΚΑΝΑΙΝΑΒΙΑ, 74	ΤΟΥΡΚΟΙ, 142, 154, 168	ΧΙΟΣ, 26, 86
ΠΤΩΟ, 149	ΣΚΙΑΘΟΣ, 68	«ΤΟΥΤΑΤΗΣ» Αστροειδής, 113	ΧΙΡΟΣΙΜΑ, 109, 110
ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ, 14, 56	ΣΚΙΝΑΝΑΣ, 111	ΤΡΑΜΠ ΝΤΟΝΑΛΤ, 170, 177	ΧΙΤΛΕΡ ΑΔΟΛΦΟΣ, 166, 171
ΠΥΡΡΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο	ΣΚΟΔΡΑ, 196	ΤΡΑΦΑΛΤΖΙΑ ΝΙΚΟΛΑ, 19	ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΝΗΣ Γ. Δ., 27
ΘΕΣΣΑΛΟΣ, 69	ΣΚΟΠΙΑ, 192	ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ, 13-17, 8	ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ ΧΡ., 67
ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, 90	ΣΚΟΡΔΙΣΚΟΙ, 148	ΤΡΕΜΠΕΛΛΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,	ΧΡΙΣΤΟΣ, 1, 2, 32, 41, 54, 55,
ΡΑΪΤΙΑ, 23	ΣΚΟΥΤΑΡΙ, 196	199	60, 79, 118, 119, 133, 139,
ΡΑΪΧ Γ', 227, 230, 231	ΣΚΥΠΠΑΤΟΙ, 196	ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΤΥΡΑΝΝΟΙ, 95-98	199, 220, 234
ΡΑΛΛΗΣ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	ΣΚΩΤΙΑ, 24	ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ,	ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΤΥΡΝΑΒΟΥ,	ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ, 38, 165,	69	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, 195
66	167, 169, 193, 194	ΤΡΙΚΑΛΑ, 69	ΧΡΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ π.,
ΡΑΣΣΕΛ ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ, 171	ΣΟΛΙΝΟΣ, 24	ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑ, 68	231-233
ΡΕΝΙΕΡΗΣ ΜΑΡΚΟΣ, 27	ΣΟΛΩΝ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, 55, 56	ΤΡΙΦΥΛΛΟΙ, 91	ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ
ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ	ΣΟΡΒΟΝΝΗ, 20, 192	ΤΡΟΥΜΑΝ ΧΑΡΡΥ, 36	ΠΑΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 227
ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΝΗΣ, 65	ΣΟΥΗΔΙΑ, 105	ΤΣΑΡΑΙΟΙ, 68	ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΠΑΦΟΥ, 64
ΡΗΓΚΑΝ ΡΟΝΑΛΔΤ, 167	ΣΟΥΜΕΪΚΕΡ-ΛΕΒΥ Κομήτης,	ΤΣΕΛΙΑΜΠΙΝΣΚ, 108, 109	ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ'
ΡΗΝΟΣ, 23	111	ΤΣΕΝΤΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ., 3-12,	(ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ)
ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ	ΣΟΦΙΑ, 193-195	33-36, 50-63, 83-98, 132-141,	ΜΑΝΗΣ, 30-32, 154-155
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 114	ΣΟΦΙΟΥ ΣΤΑΜΑΤΙΑ, 29	179-191, 216-224	ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΗ, 196
ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ ΜΙΧ. Σ., 114	ΣΟΦΙΣΤΕΣ, 56, 89	ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ, 166	ΨΑΡΙΩΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, 188
ΡΟΜΕΡ ΕΡΙΚ, 197	ΣΟΦΟΚΛΗΣ, 14, 85	ΤΣΙΑΡΑΣ ΝΙΚΟΣ, 68	ΩΝΑΣΗ ΙΔΡΥΜΑ, 119
ΡΟΜΦΕΗΣ, 68	ΣΠΑΘΑΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 26	ΤΣΙΜΟΒΑ, 154	ΩΡΙΓΕΝΗΣ, 218, 220, 221

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΟΥ (2020)

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γ.Β.Μ., «Ο Χριστιανισμός υπόθεση σοβαρή», σελ. 1-2 – «Έως θανάτου... *περί τῆς ἀληθείας*», σελ. 41-42 – «Διῶξετε τὴν ἀγωνία», σελ. 81-82 – «Κοίτα ψηλὰ καὶ προχώρα», σελ. 121-122 – «Οὐκ ἀδυνατήσῃ παρὰ τῷ Θεῷ...», σελ. 161-163 – «Νὰ ἐξορίσουμε τὴν ἐξορία», σελ. 201-203.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γιάννης Κ. Τσέντος, «Ἡ ἀντίδραση τῶν Χριστιανῶν στὴν ἀπαγόρευση τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας», σελ. 3-12 – «Ἐπιστήμη καὶ μεσαίωνας. Σκέψεις καὶ προβληματισμοὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν καμπάνια γιὰ τὴν προστασία τῆς ἀγέννητης ζωῆς», σελ. 33-36 – «Ἀθεΐα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Μέρος Α΄», σελ. 50-63 – «Ἀθεΐα στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Μέρος Β΄», σελ. 83-98 – «Πατερικὴ Οἰκολογία καὶ ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Ἡ ὁδὸς τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσεως», σελ. 132-141 – «Πατερικὴ ἀπάντηση στὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Ὁ κόσμος τῶν φυτῶν», σελ. 179-191 – «Πατερικὴ ἀπάντηση στὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως. Ἡ γῆ καὶ ἡ διαμόρφωσί της», σελ. 216-224 – **Ἀχιλλεὺς Γ. Λαζάρου**, «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν Εὐρώπη», σελ. 18-29 – «Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀ. Κεραμόπουλος καὶ ἡ συμβολὴ του στὴν Ἑθνολογία», σελ. 142-149 – «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα», σελ. 192-

196 – **Βασίλειος Πετρουλέας**, «Ἡ ... ἀποχώρηση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ Δημιουργία», σελ. 43-49 – **Κωνσταντῖνος Δ. Μαυρομαμάτης**, «Κίνδυνοι προερχόμενοι ἀπὸ τὸ Διάστημα», σελ. 107-113 – **Γεώργιος Κοντόπουλος**, «Τάξη, χάος καὶ τύχη», σελ. 123-131 – «Ἡ Ἐπιστήμη ὡς ἀξία», σελ. 164-175 – **Παναγιώτης Ἀσημακόπουλος**, «Ἀνευρύσματα τῆς ἀορτῆς», σελ. 150-153 – **Ἀθηνᾶ Λινοῦ**, «Ὁ κορωνοϊὸς καὶ ἡ θρησκεία», σελ. 176-178 – **Εὐάγγελος Γογγολίδης**, «Μικρο- καὶ Νανοτεχνολογία στὴ ζωὴ μας. Μία πορεία πρὸς ἐπανένωση τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων καὶ μιὰ ἀνάγκη γιὰ θεολογικὴ ἔμπνευση», σελ. 204-215.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ἀχιλλεὺς Γ. Λαζάρου, «Ἡ ἐποποιία τῆς μεγάλης ἐθνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821 στὴ Θεσσαλία», σελ. 64-69 – **Δημ. Ν. Παπαθανασόπουλος**, «Πενία καὶ ἔθνος», σελ. 156-158 – **Ζωὴ Γκενάκου**, «Ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἐπιστημόνων στὰ χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς», σελ. 225-235.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Χρῆστος Γιαμβριᾶς, «Παθογένειες τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς κοινωνίας», σελ. 75-77 – **Μαρία Γουλᾶ**, «Ἡ ἀμβλωση ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ δικαίου», σελ. 99-106.

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Γιάννης Κ. Τσέντος, «Η αντίδραση των Χριστιανών στην απαγόρευση της Έλληνικής Παιδείας», σελ. 3-12 – **Φανή Ρουμπάνη-Καλαντζοπούλου**, «Για την Έορτή των Γραμμάτων και της Παιδείας», σελ. 13-17.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ι. Κ. Άγγελόπουλος, «Άντιχριστιανική προπαγάνδα», σελ. 37-38 – «Η χριστιανική πίστις ως αντίδοτο στην πανδημία», σελ. 78-80 – «Ο έορτασμός της Παλιγγενεσίας», σελ. 118-120 – «Σύγχρονοι γέροντες», σελ. 159-160 – «Σινεμά σαν προσευχή», σελ. 197-198 – «Μουσείο Παύλου Μελά», σελ. 236-237.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Γιάννης Άν. Σαντάρης, «Η γέννα μου», σελ. 70-71.

ΔΙΑΦΟΡΑ

Μάνης Χρυσόστομος Γ' (Παπαθανασίου), «Νὰ ἐπανέλθουν οἱ ποινικὲς διατάξεις τῆς κακόβουλης βλασφημίας», σελ. 30-32 – «Περὶ τῆς Μάνης», σελ. 154-155 – **Δημ. Ν. Παπαθανασόπουλος**, «Ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους καὶ ἡ πολυμερὲς σημασία του», σελ. 72-74 – **Κώστας Μιχ. Σταμάτης**, «Ἡ νεκρόπολη τοῦ Σταλιένο στὴ Γένοβα», σελ. 114-117 – **Μαρία Γουλά**, «Ἡ ἀμβλωση ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ δικαίου», σελ. 99-106.

ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

Ἡλίας Κ. Κατσούφης, Γεώργιος Δαΐκος, Βασίλης Κέκης, «Ἀθανάσιος Ἀβραμίδης (1926-2020)», σελ. 39-40 – **Νίκος Παλάντζας**, «Κωνσταντῖνος Σαρδέλλης (1937-2019)», σελ. 199-200.

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεύχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλῇ. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ὅχι προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

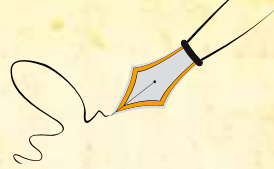
- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

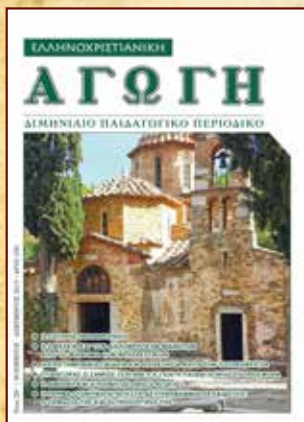
– IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Ή αξίζει νά διαβάσετε



Τό μνηαίο Όρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον Έλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ετών, πού άπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.



Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ενώσεως” – με τόν ένθουσιασμό της νεότητας και τη σφραγίδα της πίστης και της παιδείας.

Τό μνηαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεί από τό 1946 – ένας πολύτιμος πνευματικός φίλος για τά Έλληνόπουλα.

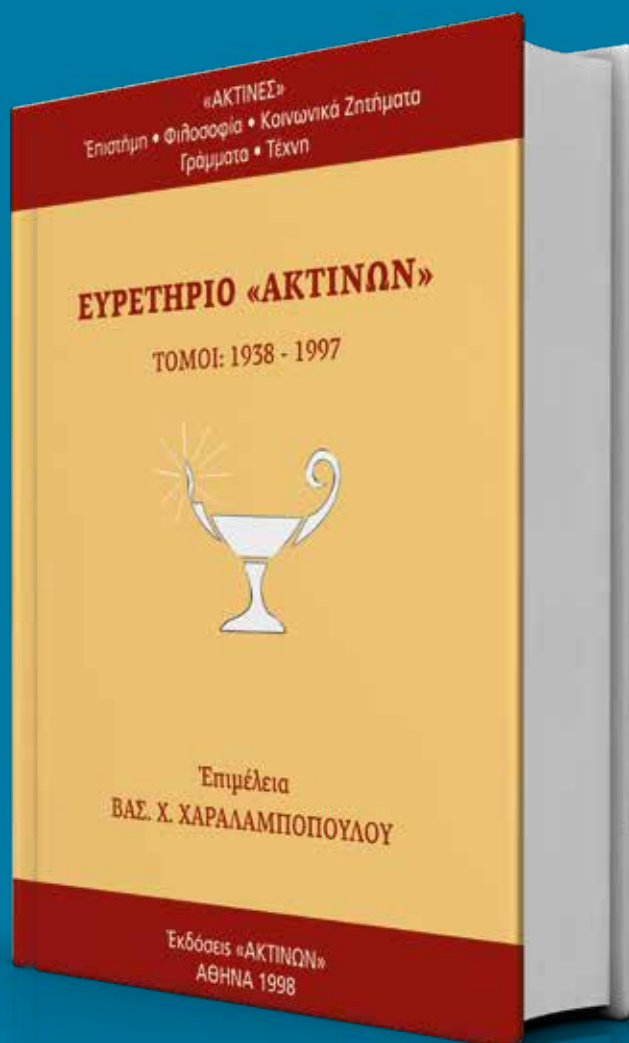
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692



«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997



«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 210 32.35.023